คำนำ

หนังสือบาลีไวยากรณ์เป็นหลักสำคัญในการศึกษามคธภาษา ท่านจัดเป็นหลักสูตรของเปรียญธรรมตรีอย่างหนึ่ง นักศึกษาบาลีชั้นต้นต้องเรียนบาลีไวยากรณ์ให้ได้หลักก่อน จึงจะเรียนแปลคัมภีร์อื่น ๆ ต่อไปได้ ผู้รู้หลักบาลีไวยากรณ์ดี ย่อมเบาใจในการแปลคัมภีร์ต่าง ๆ เข้าใจความได้เร็วและเรียนได้ดีกว่าผู้อ่อนไวยากรณ์ แต่การเรียนนั้น ถ้าขาดหนังสืออุปกรณ์แล้ว แม้ท่องแบบได้แม่นยำก็เข้าใจยาก ทำให้เรียนช้า ทั้งเป็นการหนักใจของครูผู้สอนไม่น้อย.

กองตำรามหากุฏราชวิทยาลัยได้คำนึงถึงเหตุนี้ จึงได้คิดสร้างเครื่องอุปกรณ์บาลีทุก ๆ อย่างให้ครบบริบูรณ์ เพื่อเป็นเครื่องช่วยนักศึกษาให้ได้รับความสะดวกในเรื่อง อุปกรณ์บาลีไวยากรณ์ก็เป็นเรื่องหนึ่งที่จะต้องจัดพิมพ์ขึ้นให้เสร็จครบบริบูรณ์โดยเร็ว ได้ขอให้พระเปรียญที่ทรงความรู้หลายท่านช่วยรวบรวบและเรียบเรียง เฉพาะในเล่มนี้ อธิบายนามตอนต้น พระมหาบุญสงค์ อตฺตคุตฺโต ป.ธ. ๖ วัดราชาธิวาส เรียบเรียง. อธิบายนามตอนปลาย กติปยศัพท์ สังขยา พระมหาจันทร์ โกสโล ป.ธง ๕ วัดราชธวาส เรียบเรียง. มโนคณะ สัพพนาม พระครูมงคลวิลาศ (ลัภ โกสโล ป.ธ. ๔) วัดราชาธิวาสเรียบเรียง. อัพยยศัพท์ พระมหาพรหมา ญาณคุตฺโต ป.ธ. ๖ วัดราชาธิวาส เรียบเรียง. และมอบลิขสิทธิส่วนที่เรียบเรียงในหนังสือเล่มนี้ ให้เป็นสมบัติของมหากุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ต่อไป.

กองตำรา ฯ ขอแสดงความขอบใจท่านผู้รวบรวมและเรียบเรียงหนังสือเล่มนี้จนเป็นผลสำเร็จไว้ในที่นี้ด้วย.

กองตำรา

มหามกุฏราชวิทยาลัย

๗ กันยายน ๒๔๘๓

อธิบายนามตอนต้น

พระมหาบุญสงค์ อตฺตคุตฺโต ป.ธ. ๖ วัดราชาธิวาส

เรียบเรียง

บรรดาสภาพทั้งมวล ทั้งที่มีวิญญาณและหาวิญญาณมิได้ ซึ่งได้อุบัติขึ้นมาในโลก จะเป็นคน สัตว์ ภูเขา ต้นไม้ อย่างใดอย่างหนึ่งก็ดี เมื่อยังไม่มีใครสมมติเรียกชื่อว่าอย่างหนึ่งอย่างนี้ สักแต่ว่ามีอยู่เท่านั้นก็ยังไม่ทราบละเอียดว่าคนหรือสัตว์เป็นต้น อีกนัยหนึ่ง สิ่งที่น้อมไปในคำพูดของภาษาต่าง ๆ คืออาจเรียกรู้เข้าใจกันได้ตามความประสงค์ เรียกว่า "นาม" แปลว่า "ชื่อ" หรือหมายความว่ามีอาการน้อมไปในคำพูดของภาษานั้น ๆ ตามแต่จะสมมติขึ้น.

ศัพท์

สำเนียงก็ดี อักษรที่ใช่แทนสำเนียงก็ดี ซึ่งปรากฏเป็นถ้อยคำได้ เช่น **ปุตฺโต** บุตร **ปญฺญวา** มีปัญญา **ทกฺโข** ขยัน เหล่านี้เป็นต้น เรียกว่า "ศัพท์" ถ้าสำเนียงชนิดใดไม่ใช่ถ้อยคำ คือเป็นสำเนียงที่ไม่เป็นภาษา ดังคำว่า **ปุ. ภิ. อู. หํ.** เหล่านี้ และคำที่เป็นกิริยาหรือแม้อย่างอื่น ๆ คำชนิดนั้นไม่เรียกว่าศัพท์. คำพูดในภาษามคธแบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ สัญชาติศัพท์หรือชาติศัพท์อย่าง ๑, สัญญัติศัพท์อย่าง ๑. คำพูดดั้งเดิมอันค้นหามูลมิได้ว่าเนื่องมาจากธาตุอะไร หรือปรุงขึ้นจากธาตุอะไร เป็นวาจาที่ใช้พูดกันมาแต่โบราณ เหมือนคำว่า **กํ. น้ำ. ขํ. ฟ้า. กุ.** คำพูด เป็นต้น เรียกสัญชาติศัพท์หรือชาติศัพท์.

แม้ในภาษาไทยก็มีใช้เหมือนกัน เช่นคำว่า ดิน น้ำ ไฟ ลม เป็นต้น ล้วนเป็นคำเดิมทั้งสิ้น. คำพูดผสมซึ่งปรุงขึ้นจากธาตุและปัจจัยต่าง ๆ สำเร็จโดยสาธนวิธีแห่งนามกิตก์บ้าง อย่างอื่นบ้าง และบัญญัติว่าศัพท์นั้นหรือคำนั้นเป็นชื่อของสิ่งนั้นสิ่งนี้ หรือหมายความว่าอย่างนั้นอย่างนี้ เหมือนอย่างคำว่า **ปุริโส** บุรุษ (ปุร+อิส) **ภิกฺขุ** ภิกษุ (ภิกฺข+รู) เป็นอาทิ เรียกสัญญัติศัพท์ ๆ นี้ในภาษาไทยก็มีใช้เหมือนกัน เช่นคำว่า โรงเรียน (โรง+เรียน) ร้านค้า (ร้าน+ค้า) เป็นต้น.

นามศัพท์

คำนี้ ก็คือนามและศัพท์ดังกล่าวแล้ว เป็นแต่รวมเข้าด้วยกัน แปลว่าศัพท์ที่แสดงนามคือชื่อหรือสำเนียงที่แสดงนาม อันหมายความว่าสำเนียงหรือเสียงที่บ่งถึงชื่อนั้นเอง เรียกว่า นามศัพท์ ๆ นั้นแบ่งเป็น ๓ อย่าง คือ นามนาม ๑ คุณนาม ๑ สัพพนาม ๑.

นามนาม

นามที่เป็นชื่อของคน สัตว์ ที่ สิ่งของ และสภาพต่าง ๆ เรียกนามนาม. มนุษย์ทุกจำพวกซึ่งมีอวัยวะคล้ายคลึงกัน รวมเรียกว่า "คน" สัตว์มุกจำพวกต่างโดยช้าง ม้า โค กระบือ เป็นต้น เป็นสัตว์มีเท้าก็ตาม ไม่มีเท้าก็ตาม มีปีกก็ตาม ไม่มีปีกก็ตาม หรือที่พิเศษนอกไปจากนี้ก็ตาม รวมเรียกว่า "สัตว์" ของอยู่เป็นที่เช่นแผ่นดินก็ดี ของที่เนื่องกับแผ่นดินเช่นต้นไม้หรือเรือนก็ดี หรือสิ่งอื่น ๆ อันนับว่าเป็นที่อยู่อาศัย รวมเรียกว่า "ที่ " สิ่งของทุกประเภทต่างโดยเป็นเครื่อง

อุปโภค เช่นเสื้อผ้าหรือเครื่องใช้อย่างอื่น ๆ เป็นต้นก็ดี เป็นเครื่องบริโภคต่างโดยข้าวน้ำเป็นต้นก็ดี รวมเรียกว่า "สิ่งของ" สภาพหรือธรรมชาติต่าง ๆ ต่างโดยฌานและสมาบัติเป็นต้น รวมเรียกว่า "สภาพ" ชื่อของคนเป็นต้นเหล่านี้ เรียกว่า "นามนาม" แปลว่า "ชื่อของสิ่งที่มีชื่อ."

สาธารนาม

นามนามนั้นยังแยกประเภทออกไปอีก คือเป็นนามที่ทั่วไปแก่สิ่งอื่นได้อย่าง ๑ เป็นนามที่ไม่ทั่วไปอย่าง ๑ นามที่ทั่วไปแก่คนสัตว์ที่ อื่นได้ เหมือนคำว่า **มนุสฺโส** มนุษย์ **ติรจฺฉาโน** สัตว์ดิรัจฉาน **นครํ** เมือง เป็นต้น เรียก สาธารณนาม แปลว่านามที่ทั่วไป หรือชื่อที่ทั่วไปอย่าง ๑.

อสาธารณนาม

นามที่ตรงกันข้าม คือเป็นนามที่ไม่ทั่วไป เป็นนามเจาะจงเฉพาะอย่างหนึ่ง ๆ เหมือนคำว่า **ทฺยุยเทโส** ประเทศไทย **เอราวโณ** ช้างชื่อเอราวัณ **พิมฺพิสาโร** พระราชานามว่าพิมพิสารเป็นต้น เรียก อสาธารณนาม แปลว่านามที่ไม่ทั่วไป หรือเป็นชื่อที่เฉพาะไม่ทั่วไป.

หากจะมีคำถามว่า คนไทยเป็นนามประเภทไหน ? คือเป็นสาธารณนาม หรือ สารธารณนาม เมื่อเป็นเช่นนี้พึงเฉลยว่า ข้อนั้นสุดแล้วแต่ความหมาย ถ้าประสงค์จะให้คนไทยเป็นสาธารณนามก็ได้ เพราะคนไทยมีทั่วไปในประเทศไทย หากประสงค์จะให้คนไทยเป็น

อสาธารณนามก็ได้ เพราะคนไทยมิได้มีทั่วไปแก่คนทั้งโลก มี จีน แขก ฝรั่ง เป็นต้น แม้คำอื่น ๆ ที่เหมือนกับคำนี้ ก็พึงทราบโดยนัยดังกล่าวแล้ว.

คุณนาม

ธรรมดานามนามย่อมมีลักษณาการประจำอยู่ทั้งสิ้น และลักษณะของนามนามนั้นย่อมมีหลายอย่างต่าง ๆ กัน เช่นคน ย่อมมีโง่ ฉลาด สูง ต่ำ ดำ ขาว อ้วน ผอม เป็นต้น, ต้นไม้ ย่อมมีงาม ไม่งาม เฉา สดชื่น เล็ก ใหญ่ เป็นต้น, แม้ถึงสถานที่หรือสิ่งของอื่น ๆ ก็เหมือนกัน ด้วยเหตุนี้ จึงต้องมีคำพูดชนิดหนึ่งดังว่านั้น สำหรับประกาศลักษณะของนามนามให้เป็นที่เข้าใจ คือเป็นเครื่องช่วยให้รู้จักนามนามนั้นชัดเจนขึ้นว่า นามนามนั้นมีลักษณะเช่นไร เช่นคนก็ให้รู้ว่าเป็นคนประเภทไหน โง่หรือฉลาด ดีหรือชั่วเป็นต้น เรียกคุณนาม เพราะเป็นนามที่แสดงลักษณะของนามนาม ถ้ามีแต่นามนาม ไม่มีคำคุณเข้าประกอบ เมื่อยังไม่รู้ไม่เห็นเอง ก็ไม่อาจรู้คุณลักษณะนั้น ๆ ได้ เช่น **ปุริโส** ชาย เราก็รู้แต่เพียงว่าเขาเป็นชายหาใช่ผู้หญิงไม่ ยังมิได้แสดงให้รู้คุณลักษณะซึ่งเป็นภาวะของเขา ต่อมีคุณนามซึ่งแสดงลักษณะประกอบอยู่ด้วยดังเช่นคำว่า **ปญฺญวา ปุริโส** บุรุษมีปัญญา ดังนี้ เราก็รู้ลึกซึ้งเข้าอีกว่าผู้ชายที่ได้ออกชื่อนั้น เป็นคนมีปัญญา หาใช่คนโง่เขลาไม่ ในกาลบางคราวถึงกับต้องใช้คุณนามเป็นเครื่องหมายที่มีชื่อพ้องกัน ให้ต่างกันว่านั่นเป็นคนนั้น นี่เป็นคนนี้ ซึ่งเรียกว่าให้ฉายาหรือมีฉายา มีใช่ทั้งภาษาไทยและภาษามคธ ในพากย์มคธ เช่น **มหาปาโล** นายปาละใหญ่

จุลฺลปาโล นายปาละน้อย **กาฬุทายี** พระอุทายีดำ **โลลุทายี** พระ-อุทายีเลอะเป็นต้น ในพากย์ภาษาไทยเช่น นายแดงใหญ่ นายแดงเล็ก หรือนายแดงเก่า นายแดงใหม่เป็นต้น คำที่แสดงลักษณะเหล่านี้ ล้วนเป็นเครื่องหมายคุณนามทั้งสิ้น.

คุณนามแบ่งเป็น ๓

ตามธรรมดาสิ่งทั้งปวง ย่อมมีคุณลักษณะประจำอยู่ทุกชนิด ดังกล่าวแล้ว แม้จะมีเหมือนกันก็จริง แต่ก็ไม่เสมอกันทั้งหมด ย่อมมียิ่งและหย่อนกว่ากัน ตัวอย่าง พระ ก. ฉลาด พระ ข. ฉลาด พระ ค. ก็ฉลาด เพียงเท่านี้แสดงว่าเป็นพวกฉลาดด้วยกัน แต่ก็ยังยิ่งและหย่อน สมมติว่า พระ ก. เป็นผู้ฉลาด แต่พระ ข. ยังเฉียบแหลมยิ่งไปกว่านั้น ต้องจัดให้พระ ข. เป็นผู้ฉลาดกว่าพระ ก. ส่วนพระ ค เป็นผู้ฉลาดไม่มีตัวจับ คือหาผู้เปรียบเสมอมิได้ เป็นยอดเยี่ยมกว่าทุก ๆ คน เช่นนี้ พระ ค. ต้องนับว่าฉลาดกว่าพระ ก. และพระ ข. จัดเป็นฉลาดที่สุด แม้สิ่งของที่ไร้วิญญาณก็เหมือนกัน ย่อมมีลักษณะแตกต่างกันเป็นชั้น สามัญชั้นกลางและดีเยี่ยม โดยอนุมานนี้จึงแบ่งคุณนามออกเป็น ๓ ชั้น คือ ปกติ ๑ วิเสส ๑ อติวิเสส ๑.

ปกตินั้น ได้แก่คำคุณที่แสดงลักษณะสามัญ คือเป็นลักษณะธรรมดา ไม่ยิ่งไม่หย่อน ไม่ถึงกับเป็นชั้นยอดเยี่ยม ไม่มีอุปสัคและปัจจัยเพิ่มข้างหน้าหรือข้างหลัง เช่น **ปณฺฑิโต** เป็นบัณฑิต **ปญฺญวา** มีปัญญา เป็นต้น.

วิเสสนั้น ได้แกคุณนามที่เป็นชั้นปกตินั้นเอง แต่มีคำว่า "ยิ่ง"

หรือ "กว่า" เพราะมีกำหนด. คำใดมี อติ (ยิ่ง) อุปสัคนำหน้าปกติบ้าง มี **ตร** หรือ **อิย อิยิสฺสก** ปัจจัยต่อท้ายศัพท์ปกติบ้าง เช่นคำว่า **อติปณฺฑิโต** เป็นบัณฑิตยิ่ง **ปณฺฑิตตโร** เป็นบัณฑิตกว่า **กนิโย** น้อยกว่า **ปาปิยิสฺสโก** เป็นบาปกว่า ดังนี้ เมื่อพบศัพท์ดังกล่าวนั้น หรือศัพท์อื่น ๆ ที่มีรูปเป็นอย่างเดียวกันกับศัพท์เหล่านี้ พึงเข้าใจว่า ศัพท์เหล่านั้นเป็นพวกวิเสส เพราะแปลกจากชั้นปกติสามัญ แต่ไม่ถึงกับเลิศที่สุด.

อติวิเสสนั้น ได้แก่คุณนามที่แสดงลักษณะดีหรือชั่วมากที่สุด หรือน้อยที่สุด เช่นดีก็ดีอย่างที่สุด ชั่วก็ชั่วอย่างที่สุด ไม่ใช่ดีหรือชั่วธรรมดา หรือยิ่งกว่าสามัญเพียงเล็กน้อย สังเกตตามภาษาไทยว่า "เกินเปรียบ, ยิ่งนัก, ที่สุด" แนบอยู่กับศัพท์อันแสดงลักษณะนั้น. สังเกตตามภาษามคธมีอุปสัคและนิบาต คือ **อติวิย** (เกินเปรียบ) นำหน้า เช่น **อติวิยปณฺฑิโต** เป็นบัณฑิตเกินเปรียบ เป็นบัณฑิตยิ่งนัก หรือมี **ตม. อิฏฺฐ.** ปัจจัยแนบหลัง เช่น **ปาปตโม** เป็นบาปที่สุด **หีนตโม เลว** ที่สุด **กนิฏฺโฐ** น้อยที่สุด ดำดังว่ามานี้ หรือที่ยังไม่ได้นำมากล่าว แต่มีลักษณะเช่นนี้ พึงทราบว่าเป็นคุณนามชั้นอติวิเสสทั้งสิ้น.

อนึ่ง คุณนามที่ใช้เป็นคุณบทของนามนามหลายบท จะใช้คุณนามเพียงบทเดียวก็ได้ ถ้าเรียงอยู่ใกล้นามนามที่เป็นลิงค์ใด พึงประกอบให้เหมือนนามนามที่เป็นลิงค์นั้น. ตัวอย่าง **อญฺญาตโก คหปติ วา คหปตานี วา** พ่อเจ้าเรือนก็ดี แม่เจ้าเรือนก็ดี ผู้มิใช่ญาติ (สิกขาบทที่ ๗ นิสสัคคิย) **อญฺญาตโก** อยู่ใกล้ **คหปติ** ซึ่งเป็น **ปุ๎.** แต่เป็นคุณของ **คหปตานี** ด้วย.

ถ้านามนามเป็นเอกวจนะหลายบทแต่ร่วมคุณกัน ก็ใช้คุณนามบทเดียวเหมือนกัน แต่มักประกอบคุณนามเป็นพหุวจนะ ดังคำว่า **เอกสฺมึ สมเย นาโถ โมคฺคลฺลานญฺจ กสฺสปํ คิลาเน ทุกฺขิเต ทิสฺวา โพชฺฌงฺเค สตฺต เทสยิ.** ในสมัยหนึ่ง พระโลกนาถเจ้า ทรงเห็นท่านโมคคัลลานะและท่านกัสสปะผู้เป็นไข้ได้ทุกข์ จึงทรงแสดงโพชฌงค์ ๗ ประการ. (สวดมนต์. ๒๓) ในอุทาหรณ์ทั้ง ๒ นั้นควรสังเกตว่า ถ้าบทนามนามมี วา ศัพท์กำกับอยู่ มักประกอบบทวิเสสนะเป็นเอกวจนะ ถ้ามี จ ศัพท์กำกับอยู่ มักประกอบบทวิเสสนะเป็นพหุวจนะ ดังอุทาหรณ์ได้แสดงไว้แล้วนั้น.

สัพพนาม

คำนี้ได้แก่นามที่เป็นชื่อสำหรับใช้แทนนามนาม ซึ่งออกชื่อมาแล้วข้างต้น เพื่อมิให้เป็นการซ้ำซากในเมื่อประสงค์จะพูดถึงอีก พึงดูคำอธิบายที่ว่าด้วยสัพพนามข้างหน้าเถิด ในที่นี้พึงกำหนดเนื้อความโดยย่อ ๆ ว่า สัพพนามนั้นแบ่งออกเป็น ๒ คือ ปุริสสัพพนาม ๑ วิเสสนสัพพนาม ๑, คำแทนชื่อคน, สัตว์, ที่, สิ่งของ. โดยตรงเช่น เขา, เจ้า, ท่าน, สู, เอง, มึง, ตามคำสูงและต่ำ จัดเป็นปุริสสัพพนาม คำแทนชื่อโดยความเป็นบทวิเสสนะ คือแทนเพียงเพื่อให้รู้ความแน่นอนและไม่แน่นอน และเพื่อให้รู้ระยะใกล้หรือไกล เช่น ใด, นั้น, อย่างใดอย่างหนึ่ง, อื่น, โน้น, เป็นต้น จัดเป็นวิเสสนสัพพนาม.

นามศัพท์เนื่องถึงกัน

นามนาม คุณนาม และสัพพนาม ทั้ง ๓ นี้ ย่อมเกี่ยวเนื่องถึงกัน

จะขาดเสียแต่อย่างใดอย่างหนึ่งไม่ได้ เหมือนโต๊ะ ๓ ขา จะมีเพียงขาเดียวหรือ ๒ ขา ย่อมตั้งให้ตรงไม่ได้ แม้นามศัพท์ทั้ง ๓ ก็เหมือนกัน จะมีแต่นามนามอย่างเดียว ก็ไม่สำเร็จประโยชน์สมมุ่งหมาย เพราะมีแต่เพียงชื่อหาได้มีลักษณะอาการว่าเป็นอย่างไรไม่ จึงต้องอาศัยนามที่แสดงลักษณะ เพื่อให้รู้ว่าดีชั่วอย่างไร ซึ่งเรียกว่าคุณนาม จะมีแต่นามนามกับคุณนามเท่านั้น ก็ยังจัดว่าเป็นการบกพร่องไม่เพราะหู ในเมื่อจะต้องออกชื่อบ่อย ๆ อาจทำให้เคอะเขินก็ได้ ด้วยเหตุนี้ จึงต้องมีสัพพนามไว้สำหรับแทนชื่อนามที่ได้ออกชื่อมาแล้วข้างต้น ในนามและสัพพนามจะเกิดขึ้นไม่ได้ นามนามนั้นเหมือนร่างกายหรือวัตถุสิ่งของ คุณนามและสัพพนามเหมือนเงา เมื่ออัตภาพร่างกายเป็นต้นไม่มี เงาจะเกิดมีขึ้นได้อย่างไร อนึ่ง ยามนามนี้ ย่อมมีอำนาจบังคับให้คุณนามและสัพพนาม มีลิงค์ วจนะ วิภัตติ เสมอกับตนซึ่งเป็นเจ้าของประโยค แต่นามนามนั้นอาจกลับเป็นคุณหรือกิริยาก็ได้ ในเมื่อนำไปประกอบกับปัจจัยบางตัว เช่น **สหายตา** ความเป็นแห่งบุคคลผู้เป็นสหาย **ปุตฺติยติ** ประพฤติเป็นเพียงดังบุตร เป็นต้น ก็แลพึงสังเกตนามศัพท์ที่เกี่ยวเนื่องกัน ดังต่อไปนี้ :-

นามศัพท์

เมื่อผู้ศึกษาเข้าใจลักษณะของนามศัพท์ทั้ง ๓ นี้แล้ว จะต้องทราบเครื่องประกอบของนามศัพท์อีกต่อไป เพราะลำพังแต่นามศัพท์ยังใช้การให้สำเร็จประโยชน์ไม่ได้ เป็นเหมือนรูปหุ่นที่ขาดคนชัก รูปหุ่นจะยักย้ายแสดงท่าทางอย่างไร ๆ ย่อมเป็นไปไม่ได้ ต่อเมื่อมีคนชักจูงยักย้ายแสดงท่าทางเป็นเรื่องเป็นราวได้ ถึงนามศัพท์ก็เหมือนกัน ถ้าขาดเครื่องประกอบแล้ว ย่อมไม่อาจยังประโยชน์ที่ต้องการให้สำเร็จได้ ต่อเมื่อได้ประดับด้วยเครื่องประกอบ คือพร้อมมูลด้วยลิงค์ วจนะ วิภัตติ แล้ว จึงเป็นการยังประโยชน์ให้สำเร็จด้วยดี.

ลิงค์

ธรรมดาสิ่งทั้งปวงย่อมมีเพศ คือเครื่องหมายประจำเสมอไป การใช่นามนามก็ดี คุณนามก็ดี สัพพนามก็ดี ในภาษามคธเนื่องด้วยลิงค์

โดยตรงคือนามนาม โดยอ้อมคือคุณนามและสัพพนาม และต้องประกอบให้มีลิงค์เป็นอย่างเดียวกันนามนาม ในภาษามคธท่านแบ่งคำพูดเป็น ๓ ลิงค์ คือ ปุ๎ลิงค์ เครื่องหมายที่ไม่ใช่เพศชายและเพศหญิง ๑. ถึงจะจัดไว้เป็น ๓ ก็จริง แต่ถึงดังนั้น เมื่อว่าโดยต้นเค้าแล้ว ก็มีเป็น ๒ คือ จัดตามกำเนิดอย่าง ๑ จัดตามสมมติอย่าง ๑. จัดตามกำเนิดนั้น ได้แก่จัดตามธรรมชาติของภาวะเช่น **ปุริโส** ชาย จัดเป็นปุ๎ลิงค์ **อิตฺถี** หญิง จัดเป็นอิตถีลิงค์ **กุลํ** สกุล จัดเป็นนปุ๎สกลิงค์ ที่จัดตามสมมตินั้นคือจัดนอกธรรมชาติของสิ่งนั้นโดยความนิยมอย่าง ๑ โดยการันต์คือสระที่สุดศัพท์ ซึ่งขัดกับธรรมชาติอันเป็นภาวะของตนอย่าง ๑ เช่น **ทาโร** เมีย คำว่าเมีย แท้จริงเป็นอิตถีลิงค์ แต่สมมติให้เป็นปุ๎ลิงค์ **ภูมิ** แผ่นดิน ตามธรรมชาติต้องเป็นนปุ๎สกลิงค์ เพราะไม่ใช่เพศชายหรือหญิง แต่สมมติให้เป็นอิตถีลิงค์ แม้ศัพท์อื่น ๆ ซึ่งมีนัยเหมือนกัน พึงเข้าใจตามที่ได้กล่าวแล้วข้างต้น. นามนามเป็นลิงค์เดียว คือจะเป็นลิงค์ใดลิงค์หนึ่งในลิงค์ทั้ง ๓ เป็นได้เฉพาะลิงค์เดียวก็มี เป็น ๒ ลิงค์ คือจะเป็นปุ๎ลิงค์หรือนปุ๎สกลิงค์ แต่จะเป็นอิตถีลิงค์ไม่ได้ก็มี มูลศัพท์อันเดียวมีรูปอย่างเดียวเปลี่ยนแต่สระที่สุดแห่งศัพท์เป็นได้ ๒ ลิงค์ คือจะเป็นปุ๎ลิงค์หรืออิตถีลิงค์ก็ได้ แต่จะเป็นนปุ๎สกลิงค์ไม่ได้ (อุทาหรณ์ตามแบบ) ส่วนคุณนามและสัพพนามเป็นได้ทั้ง ๓ ลิงค์.

อนึ่ง มีบทบาลีซึ่งเป็นคำของพระฎีกาจารย์ ในมังคลัตทีปนี ภาค ๒ หน้า ๔๒๙ ว่า **ทีฆรชฺชุนา พนฺธํ สกุณํ วิย รชฺชุหตฺโถ**

ปุริโส เทสนฺตรํ ตณฺหารชฺชุมา พนฺธํ สตฺตสนฺตานํ อภิสงฺขาโณ ภวนฺตรํ เสิ อาตายาติ ภวเนตฺติ อภิสังขาร ย่อมนำสันดานแห่งสัตว์ที่ตนผูกไว้ด้วยเชือกคือตัณหาไปสู่ภพอื่นด้วยตัณหานั้น เหมือนบุรุษมีเชือกในมือ นำนกที่ตนผูกแล้วด้วยเชือยาวไปสู่ประเทศอื่น เหตุนั้นตัณหานั่นจึงชื่อว่าภวเนตติ. จึงน่าจะสันนิษฐานว่าศัพท์ที่เป็นลิงค์โดยกำเนิดจะไม่สมมติให้เป็นลิงค์อื่นก็ได้ คือคงไว้ตามภาวะเดิม คำว่า **รชฺชุ** แท้จริงก็เป็นนปุํสกลิงค์โดยกำเนิด แต่ท่านสมมติให้เป็นอิตถีลิงค์ ส่วนในอุทาหรณ์ที่ยกมานั้นส่อให้เห็นว่าหาเป็นไปตามสมมติไม่ คือเป็น **รชฺชุนา** แจกตามแบบ นปุํ. ยุกติอย่างไรขอนักบาลีพิจารณาดูเถิด.

วจนะ

สิ่งทั้งปวงที่ผู้พูดกล่าวถึงมากบ้างน้อยบ้างเป็นธรรมดา เพื่อจะให้ผู้ฟังเข้าใจเนื้อความและจำนวนมากน้อย ท่าจึงบัญญัติวจนะไว้โดยทั่วไปเป็น ๒ เว้นแต่พวก **ภควนฺตุ** ศัพท์ แบ่งเป็น ๓ วจนะ ดังกล่าวข้างหน้า คำพูดที่มุ่งหมายเอาของสิ่งเดียวหรือบุคคลผู้เดียว เรียกเอก-วจนะ ถ้ามุ่งหมายตรงกันข้ามคือหมายเอาของหลายสิ่งหรือบุคคลหลายคนตั้งแต่ ๒ ขึ้นไปเรียกว่าพหุวจนะ เช่น **ปุริโส** ชายคนเดียว เป็นเอกวจนะ **ปุริสา** ชายหลายคน เป็นพหุวจนะ.

การกำหนดรู้เอกวจนะและพหุวจนะนี้ ท่านให้กำหนดที่สุดของศัพท์ เพราะที่สุดศัพท์นั้นจะบอกให้รู้ว่าเป็นวจนะอะไร แต่มีศัพท์ที่ทำให้กำหนดยาก เพราะเอกวจนะกับพหุวจนะมีรูปเหมือนกัน เช่น **เสฏฺฐี** อาจเป็นได้ ๒ วจนะ แต่มีสังเกตเพื่อให้รู้ได้ คือให้กำหนด

ที่บทวิเสสนะและบทกิริยาอาขยาต หรือกิริยากิตก์ในประโยคนั้น ๆ เช่น **โส เสฏฺฐี, เต เสฏฺฐี, เสฏฺฐี คจฺฉติ, เสฏฺฐี คจฺฉนฺติ, เสฏฺฐี คโต, เสฏฺฐี คตา** เป็นต้น ก็อาจทราบได้ว่าเป็นวจนะอะไร เพราะบทวิเสสนะก็ดี บทกิริยาอาขยาตหรือบทกิริยากิตก์ก็ดี ย่อมเป็นเหมือนเครื่องส่องวจนะให้ชัดเจน ผู้ศึกษาพึงกำหนดให้ดี.

ยังมีวจนะอีก ๒ ประเภท คือทฺวิวจนะและเทฺววจนะ ในวจนะทั้ง ๒ นี้ มีความหมายต่างกัน ทฺวิวจนะ หมายความว่าสิ่งของหรือบุคคลที่พูดถึงนั้นมีเพียง ๒ ไม่ถึง ๓ แต่ไม่ใช่เพียง ๑. คำว่าเทฺววจนะหมายความว่าศัพท์ที่จะแจกด้วยวิภัตติเป็นได้ ๒ วจนะคือทั้งเอกวจนะและพหุวจนะ เพราะบางศัพท์เป็นได้แต่เอกวจนะ เป็นพหุวจนะไม่ได้ เช่น **อตฺต** ศัพท์ เป็นตัวอย่าง บางศัพท์เป็นได้แสดงไว้แล้วนั้น เช่น **ปญฺจ** เป็นต้น เช่นเดียวกับคำที่ว่า ทฺวิลิงค์เป็นได้ ๒ ลิงค์ ไตรลิงค์เป็นได้ ๓ ลิงค์.

วจนะนั้นมีลักษณะอาการคบล้ายสังขยา เพราะต่างก็นับจำแนกมีความหมายในวัตถุสิ่งของหรือบุคคลให้รู้จำนนว่ามีเท่าไร แต่วจนะที่เป็นพหุวจนะมีความหมายกว้างกว่าสังขยา เพราะตั้งแต่ ๒ ขึ้นไปเป็นพหุวจนะทั้งนั้น มิได้จำกัดจำนวนเท่าไร ส่วนสังขยาแม้จะมากสักเท่าไร ก็มีกำหนดจำนวนว่ามีเท่านั้นเท่านี้ รวมความว่าพหุวจนะมีการนับโดยมิได้มีขอบเขตว่าเท่าไร สังขยามีขอบเขตว่ามีเท่านั้นเท่านี้ และวจนะนี้ที่ใช้ในนามศัพท์เมื่อประกอบกับศัพท์แล้วเป็นเครื่องหมาย

วิภัตติ ส่วนวจนะในอาขยาตย่อมเป็นเครื่องหมายบุรุษ อนึ่ง วจนะนั้น ใช้เป็นเครื่องหมายความเคารพ เช่นผู้น้อยจะพูดกับผู้ใหญ่แม้คนเดียว โดยความเคารพ ท่านนิยมให้ใช้พหุวจนะ มีแต่ลิงค์กับวจนะเท่านั้น ยังไม่พอ ต้องมีวิภุตติเข้าประกอบ วิภัตตินั้นเป็นเครื่องหมายให้รู้ วจนะได้ประการ ๑ นามศัพท์จึงจะใช้ให้สำเร็จประโยชน์ได้ดี.

วิภัตติ

ศัพท์นี้ แปลว่า แจกหรือจำแนกศัพท์ให้มีเนื้อความเนื่องถึงกัน ตามภาษาที่มีทั่วไป ในประเภทศัพท์ที่ไม่ใช่พวกอัพยยศัพท์ ลิงค์ก็ดี วจนะก็ดี ต้องอาศัยวิภัตติช่วยอุปภัมภ์สำหรับกำหนด เพราะในปุํลิงคฺ อิตถีลิงค์ และนปุํสกลิงค์ ต่างก็มีวิธีแจกไม่เหมือนกัน อนึ่ง วิภัตติกับ อายตนิบาตคือคำต่อก็หาเหมือนกันไม่ **สิ. อํ. โย.** เป็นต้น เรียกวิภัตติ. ซึ่ง, ด้วย,แต่, จาก, ของ, เพื่อ, เป็นต้น เรียกอายตนิบาต บรรดา ศัพท์ประกอบด้วยวิภัตติทุกเหล่า จะมีอายตนิบาตทุกศัพท์ก็หาไม่ ตาม ธรรมดาอายตนิบาตเนื่องจากวิภัตติแห่งนามนามและปุริสสัพพนาม อัน ได้แก่ **ต, ตุมฺห, อมฺห.** ศัพท์ โดยตรง หรือ **กึ** ศัพท์บางคำเท่านั้น นอกจากนี้หามิไม่ เช่นศัพท์ที่เป็นปฐมาวิภัตติไม่เนื่องด้วยอายตนิบาต เพราะเป็นประธาน ที่เนื่องนั้นตั้งแต่ทุติยาวิภัตติเป็นต้นไป และที่ต้อง แปลอายตนิบาตในทุติยาวิภัตติเป็นต้นก็เฉพาะตัวนามนามและสัพพนาม ส่วนคุณนามไม่ต้องแปลออกชื่ออายตนิบาต แต่ถ้าคุณยามใช้เพิ่มนามก็ ต้องแปลด้วย ส่วนปฐมาวิภัตติที่นิยมแปลว่า อันว่า เป็นเพียงสำนวนใน ภาษาไทยเหน็บเข้ามาเพื่อมิให้เคอะเขินเท่านั้น หากจะไม่มีก็ไม่เป็นการ

เสียหายอย่างไร วิภัตตินั้นว่าโดยหมวดมี ๒ หมวด คือ เอกวจนะหมวด ๑ พหุวจนะหมวด ๑ โดยหมู่มี ๗ คือ ตั้งแต่ปฐมาวิภัตติจนถึงสัตตมี-วิภัตติ.

อนึ่ง คำแปลวิภัตติในนามยังไม่สิ้นเชิง เพราะในวากยสัมพันธ์ ยังมีเพิ่มเติม เช่นทุติยาวิภัตติแปลว่า ยัง กะ เฉพาะ ได้อีก พึงดูใน วายกสัมพันธ์นั้นเถิด ในวิภัตติ ๗ หมู่นั้น ปฐมาวิภัตติยังแบ่งออกเป็น ลิงคัตถะ กัตตา และวุตตกรรม สำหรับประธานอย่าง๑ อาลปนะ คำสำหรับร้องเรียกอย่าง ๑ โดยวิธีสัมพันธ์ พึงรู้ว่า อาลปนะ ก็ไม่มี อายตนิบาต แม้เวลาแปลจะมีคำว่า แน่ะ, ดูก่อน, ข้าแต่. ก็เป็นเพียง สำนวนในภาษาไทยเท่านั้น หากจะไม่ใช้ก็ไม่เป็นการเสียหายแต่อย่างใด วิภัตตินั้นเรียงตามลำดับปูรณสังขยาว่าที่ ๑ ที่ ๒ จนถึงที่ ๗ และมีคำ ใช้แทนซึ่งความหมายตรงกัน ดังนี้ :-

ที่ ๑	ปฐมาวิภัตติ	=	ปัจจัตตวจนะ
" ๒	ทุติยา "	=	อุปโยควจนะ
" ๓	ตติยา "	=	กรณวจนะ
" ๔	จตุตถี "	=	สัมปทานวจนะ
" ๕	ปัญจมี "	=	อปาทานวจนะ
" ๖	ฉัฏฐี "	=	สามีวจนะ
" ๗	สัตตมี "	=	ภุมมวจนะหรืออธิกรณวจนะ.

ในวากยสัมพันธ์แสดงถึงวิภัตติเหล่านี้ว่าใช้ในอรรถต่าง ๆ กัน ผู้ต้องกายทราบความพิสดารพึงตรวจดูในวากยสัมพันธ์นั้นเถิด.

วิภัตตินามกับวิภัตติอาขยาตเหมือนกันโดยชื่อก็จริง แต่มีความหมายต่างกัน คือวิภัตตินามเมื่อลงที่ท้ายศัพท์เป็นเครื่องหมาย ลิงค์ วจนะ และอายตนิบาต เพื่อบอกให้รู้ว่าเป็นลิงค์อะไร วจนะอะไร และจะใช้อายตนิบาตไหนจะเหมาะกัน วิภัตติอาขยาย เมื่อลงที่ท้ายธาตุ เป็นเครื่องหมาย กาล บท วจนะ บุรุษ วาจก และปัจจัย ทั้งนี้ เพื่อส่องเนื้อความให้ชัดเจนขึ้นกว่าปกติ.

การันต์

คำนี้ได้แก่สระที่สุดอักษรหรือที่สุดศัพท์ คำว่า อะ การันต์คือ สระที่ท้ายศัพท์มีเสียงปรากฏเป็น อะ เช่น **ปุริสะ กุละ** เป็นต้น แม้ คำว่า อิ การันต์ จนถึง อู การันต์ก็นัยนี้ บาลีภาษานิยมว่า สระ ต้องอยู่หลังพยัญชนะ ทำให้พยัญชนะต้องออกเสียงไปตาม เวลาเขียนเป็นอักษรไทยทุกวันนี้ สระอะเมื่อลงท้ายพยัญชนะ ไม่ต้องเขียนไว้ เป็นอันเข้าใจกันได้ว่ามีเสียง อะ อย่าง **ปุริสะ** ก็คงมีสระอะอยู่หลังนั่นเอง.

ในนามนามและคุณนามนั้นท่านจัดการันต์ตามแบบที่ใช้สาธารณะทั่วไปมากนั้น ดังนี้ :-

ปุํลิงค์มีการันต์ ๕ คือ อ. อิ. อี. อุ. อู.

อิตถีลิงค์มีการันต์ ๕ คือ อา. อิ. อี. อุ. อู.

นปุํสกลิงค์มีการันต์ ๓ คือ อ. อิ. อุ.

โค ศัพท์ ท่านว่าเป็น โอ การันต์ ในปุํลิงค์และนปุํลิงค์ ศัพท์ทั้งหลายว่าด้วยการันต์ พึงสังเกตการันต์อันพ้องกันหรือพวกกติปยศัพท์ซึ่งมีการันต์พ้องกันกับสาธารณาการันต์ พึงพิจารณาว่าศัพท์ไหนเป็น

ลิงค์อะไรแจกตามแบบไหน เช่น **อินฺท ปภา อิทฺธิ หตฺถี มจฺจุ จมู** เหล่านี้ ย่อมมีวิธีแจกไม่เหมือนกันด้วยอำนาจลิงค์และประเภทของศัพท์ เพราะฉะนั้น เมื่อเห็นศัพท์นั้น ๆ จงใคร่ครวญให้ดีว่าเป็นลิงค์อะไร เมื่อทราบลิงค์ก็อาจทราบได้ว่าแจกตามแบบไหน วิธีแจกและการเปลี่ยนแปลงวิภัตติในเวลาแจก ท่านได้แสดงไว้บริบูรณ์แล้ว ผู้ศึกษาพึงสังเกตดูให้ดี เพราะท่านอธิบายไว้ข้างท้ายของแบบแจกในการันต์นั้น ๆ ถึงวิธีเปลี่ยนว่าทำอย่างไร เอาการันต์คือสระที่สุดศัพท์กับตัววิภัตติเป็นอย่างไร ก็ชัดเจนทุกแห่ง เช่น **ปุริส** มี อะ เป็นที่สุดรวบกับ สิ วิภัตติ ท่านให้เอาเป็น โอ [อะ+สิ = เอ] จึงเป็น **ปุริโส** แม้ตัวอื่น ๆ ก็เช่นนั้น เช่น อะ กับ โย ปฐมาวิภัตติเป็น อา [อะ+ โย=อา] อะ กับ โย ทุติยาวิภัตติเป็น เอ [อะ+ สิ =โอ] จึงเป็น **ปุริสา ปุริเส** เป็นต้น แม้วิภัตติอื่นการันต์อื่นในไตรลิงค์ก็พึงเข้าใจตามนี้ โดยดูอธิบายท้ายแบบแจกในการันต์ทั้งปวงเถิด.

อิ อี การันต์ในอิตถีลิงค์มีกลเม็ดอยู่บ้าง อันผู้ศึกษาพึงสังเกตให้ดี เช่น **นาริยํ, โพธิยํล ทาสิยํ** เป็นต้น ผู้ไม่ทันพิจารณาอาจตอบว่าเป็นสัตตมีวิภัตติอย่างเดียวเป็นวิภัตติอื่นไม่ได้ แท้จริงเป็นวิภัตติอื่นก็ได้ คือเป็นทุติยาวิภัตติ ท่านให้อุทาหรณ์ไว้ว่า **ตเถว ตฺวํ มหาวีร พุชฺฌสฺสุ ชินโพธิยํ** ข้าแต่พระมหาวีระ ขอพระองค์จงตรัสรู้ซึ่งโพธิญาณของพระชินะอย่างนั้นทีเดียว จะเห็นได้ว่า **ชินโพธิยํ** เป็นทุติยาวิภัตติ หาใช่สัตตมีวิภัตติไม่ แม้ศัพท์อื่น ๆ ที่ได้ยกขึ้นกล่าวแล้วก็พึงทราบโดยนัยนี้ ในคัมภีร์มูลกัจจายนะ[๑]ให้คำอธิบายว่า

๑. มูลกจฺจายน. สูตรที่ ๑๒๓. หน้า ๒๒๔.

เพราะเอา อํ วิภัตติเป็น ยํ จึงสำเร็จรูปเป็นเช่นนั้น ดังสูตรที่มานั้นว่า **อํ ยมีโต ปสญฺญาโต** แต่หน้า อี อันชื่อ ป. เอา อํ วิภัตติ เป็น ยํ ได้.

ข้อควรสังเกต

การันต์ วิภัตติ วจนะ มีรูปเหมือนกันก็มี เช่น **อิ อี อุ อู** ในปุํลิงค์และอิตถีลิงค์ต่างมีด้วยกัน หรือ **อ อิ อุ** ในนปุํสกลิงค์ ก็ซ้ำกับปุํลิงค์ทั้งหมด และซ้ำกับอิตถีลิงค์บางตัว ข้อนี้เมื่อแจกวิภัตติแล้ว ก็มีรูปต่างกันออกไปบ้างเหมือนกันบ้าง ที่มีรูปต่างกัน เป็นอันเข้าใจได้ว่าเป็นการันต์ในลิงค์ไหน แต่ที่มีรูปเหมือนกันควรสังเกตศัพท์ที่เนื่องกันคือคุณนามและวิเสสนะ ถ้ามีกิริยากิตก์อยู่ด้วยก็สังเกตง่ายขึ้น เพราะกิริยากิตก์มี อะ เป็นที่สุดโดยมาก เช่น **กโรนฺต** เมื่อจะให้เป็นปุํลิงค์ ก็เป็น **กโรนฺโต** อิตถีลิงค์เป็น **กโรนฺตี** นปุํสกลิงค์เป็น **กโรนฺตํ** นี้แจกด้วยปฐมาวิภัตติ เมื่อศัพท์นามนามที่มีการันต์เหมือนกันใน ๓ ลิงค์เป็นปฐมาวิภัตติ เอกวจนะซึ่งมีรูปเหมือนกัน เช่นปุํลิงค์ **มุนิ** อิตถีลิงค์ **รตฺติ** นปุํสกลิงค์ **อกฺขิ** เมื่อเราเห็นศัพท์เหล่านี้แล้ว ควรสังเกตถึงศัพท์คุณนามหรือกิริยากิตก์ เช่นที่ลง **อนฺต** ปัจจัย ปุํลิงค์ปฐมาวิภัตติเป็น **อนฺโต** เช่น **กโรนฺโต** อิตถีลิงค์ เป็น **อนฺตี** เช่น **กโรนฺตี** นปุํสกลิงค์เป็น **อนฺตํ** เช่น **กโรนตํ** เป็นต้น หรือจะสังเกตที่สัพพนามก็ได้ ถ้ามีอยู่ เพราะสัพพนามมีวิธีแจกวิภัตติในลิงค์ทั้ง ๓ ต่างกัน เฉพาะ **ตุมฺห อมฺห** เท่านั้นที่เป็นปุํลิงค์ อิตถี-

ลิงค์แจกอย่างเดียวกัน ส่วนสัพพนามอื่น ๆ มีแบบแจกประจำให้ลิงค์เหล่านั้น ในประเทศที่มีสัพพนามอยู่ด้วย เป็นการง่ายต่อการสันนิษฐานลงไปว่าเป็นลิงค์ใดแน่ เช่นมีสัพพนามอยู่ว่า **เอโส เอสา เอตํ** ๓ คำนี้ก็เป็นการบอกชัดอยู่แล้วว่า เป็นลิงค์อะไร **เอโส** เป็นปุ๋ลิงค์ ถ้าเป็นวิเสสนะของศัพท์ที่มีอิการันต์เช่น **เอโส สมาธิ** เราจะรู้ว่า **สมาธิ** เป็นปุ๋ลิงค์ เพราะ **เอโส** สัพพนามเป็นเครื่องบอก และเมื่อเห็นศัพท์ว่า **ชลฺลิ** เป็นอิตถีลิงค์ ในนปุํสกลิงค์ก็เช่นเดียวกัน เช่น **เอตํ อกฺขิ** เป็นต้น แม้ในวิภัตติอื่น ๆ ก็พึงสังเกตตามลิงค์โดยวิธีนี้ก็จะรู้ได้ว่าการันต์นั้นเป็นการันต์ของลิงค์อะไรแน่.

ส่วนวิภัตติ เวลาแจกแล้วในลิงค์เดียวกันพ้องกันบ้าง เช่นจุตตถีฉัฏฐีวิภัตติ ข้อนี้สังเกตอายตนิบาตประจำวิภัตตินั้น ๆ ว่าอย่างไหนจะเหมาะสมกว่า แล้วก็แปลอย่างวิภัตตินั้น ส่วนที่ต่างลิงค์มีรูปเหมือนกันบ้าง เช่น **ปุริสาย** กับ **กญฺญาย สุขาย** เหล่านี้มีรูปเหมือนกัน ข้อนี้เราต้องสังเกตและอาศัยความจำหมายไว้ ในเมื่อพบศัพท์เหล่านี้ในที่อื่น ๆ คือเป็นวิภัตติอื่นอยู่ ว่ามีรูปเป็นอะไร เป็นลิงค์ใดแน่ แล้วนำมาสันนิษฐานขึ้นขาดในที่นี้ว่า **ปุริสาย** เป็นปุ๋ลิงค์ เป็นจตุตถีวิภัตติ เพราะเอาอะที่สุดของ **ปุริส** กับ **ส** จตุตถวีภัตติเป็น อาย จึงเป็นเช่นนั้น **สุขาย** ก็เปลี่ยนเช่นนั้นเหมือนกัน แต่ สุข ศัพท์เป็นปุํสกลิงค์ เพราะในที่อื่นมีปรากฏอยู่ดื่นดาด ว่า **สุขํ** ส่วน **กญฺญาย** ย่อมรู้จากที่มาแห่งอื่นว่าเป็นอิตถีลิงค์โดยกำเนิดว่าเป็น อา การันต์ อีกอย่าง

หนึ่ง วิธีสังเกตศัพท์ทั้ง ๓ นี้ ถ้ามี คุณนาม สัพพนาม และกิริยา-กิตก์อยู่ด้วยก็จะเข้าใจได้ง่ายขึ้น ว่าเป็นลิงค์อะไรแน่ เพราะศัพท์เหล่านี้มีแบบแจกคงเดิม.

อนึ่ง ในปุ๋ลิงค์ อิ อี อารันต์ ปฐมาวิภัตติ และทุติยาวิภัตติ พหุวจนะ กับจตุตถีวิภัตติ และฉัฏฐีวิภัตติ เอกวจนะ มักมีรูปเหมือนกัน เช่น **เสฏฺฐิโน** เป็นต้น ข้อนี้ก็มีสิ่งควรสังเกตอยู่บ้าง คือ คุณนาม สัพพนาม กิริยากิตก์ มักจะประกอบวิภัตติได้ให้เห็นปรากฏอยู่ว่าเป็นวิภัตติอะไรแน่ เช่น **เต เสฏฺฐิโน** หรือ **เสฏฺฐิโน กโรนฺตา** อย่างนี้เป็นปฐมาวิภัตติพหุวจนะ ถ้าเป็น **เสฏฺฐิโน กโรนฺเต**ฯ ก็เป็นทุติยาวิภัตติพหุวจนะ ถ้าเป็น **ตสฺส เสฏฺฐิโน** หรือ **เสฏฺฐิโน กโรนฺตสฺส** อย่างนี้เป็นจตุตถีหรือฉัฏฐีวิภัตติเอกวจนะ ทีนี้จะทราบว่าเป็นจตุตถีหรือฉัฏฐีวิภัตติแน่ ก็ต้องอาศัยคำต่อของศัพท์ คืออายตนิบาต จึงจะเข้าใจได้ดี ว่าเป็นวิภัตติอะไรแน่ ถ้าทางสัมพันธ์เนื่องกับกิริยา ก็คงเป็นจตุตวิภัตติ ถ้าเนื่องด้วยนามเป็นฉัฏฐีวิภัตติ นี้เป็นข้องควรสังเกตเรื่องจตุตถีกับฉัฏฐีวิภัตติ ว่าจะเป็นอย่างไหนแน่ ต้องอาศัยทางสัมพันธ์เป็นหลักด้วย เรื่องการกำหนด การันต์ ลิงค์ วจนะ วิภัตติ จะแม่นยำชำนาญต้องอาศัยหลักดังกล่าวแล้ว คือความที่ศัพท์เกี่ยวเนื่องกันโดยเป็น คุณนาม สัพพนาม และกิริยา ต่างก็มีรูปและวิธีใช้เป็นรูปเดียวกัน เป็นเครื่องยืนยันกันไปในตัวเสร็จแล้ว เมื่อนักศึกษาแปลและอ่านหนังสือมากเข้า ความชำนาญในเรื่องนี้ ค่อยทวีมากขึ้นโดย

ลำดับ ในเบื้องต้นไม่ต้องหนักใจว่าเป็นของยากเลย เพราะความรู้ความเข้าในก็ค่อยมีขึ้นเอง ด้วยอาศัยความจดจำสังเกตไปทุกระยะที่ได้ศึกษาเล่าเรียนนั้น.

อธิบายนามตอนปลาย

พระจันทร์ โกสโล ป.ธ. ๕ วัดราชาธิวาส
เรียบเรียง

กติปยศัพท์

ศัพท์ที่จะกล่าวต่อไปนี้เรียกว่า **"กติปยศัพท์"** แปลว่า ศัพท์เล็กน้อย หรือ **"ปกิณณกศัพท์"** แปลว่าศัพท์เรี่ยราด ที่เรียกอย่างนั้นเพราะบางพวกก็มีวิธีแจกเฉพาะตน ๆ ศัพท์เดียว ไม่มีวิธีแจกทั่วไปในศัพท์อื่น ซึ่งได้กล่าวไว้แล้วในนามทั้ง ๓ บางพวกก็มีวิธีแจกใช้ได้ในศัพท์อื่นได้บ้างเล็กน้อยไม่มากนัก. **กติปยศัพท์** ท่านจัดไว้ในบาลีไวยากรณ์มีเพียง ๑๒ ศัพท์ คือ **อตฺต, พฺรหฺม, ราช, ภควนฺตุ, อรหนฺต, ภวนฺต, สตฺถุ, ปิตุ, มาตุ, มน, กมฺม, โค.**

บรรดาศัพท์เหล่านี้ บางศัพท์ก็เป็นลิงค์เดียว บางศัพท์ก็เป็นสองลิงค์ ในที่นี้จะแสดงแบบที่ไม่เหมือนกันแบบซึ่งแจกแล้วข้างต้นเท่านั้น ศัพท์ใดที่เป็น ๒ ลิงค์ แจกไว้แต่ลิงค์เดียว พึงเข้าใจเถิดว่าอีกลิงค์หนึ่งแจกตามการันต์ที่มีมาแล้วในลิงค์ทั้ง ๓ เหมือนหนึ่ง **ราช** ศัพท์เป็น ๒ ลิงค์ จะแจกแต่แบบที่เป็นปุ๊ลิงค์ แบบที่เป็นอิตถีลิงค์จะไม่แจก เพราะ **ราช** ศัพท์ในอิตถีงลิงค์เป็น **ราชินี** มีวิธีแจกเหมือน **อี** การันต์ในอิตถีลิงค์ข้างต้น.

อตฺต (ตน) เป็นปุํ. แจกอย่างนี้

ป. อตฺตา เอา อะ กับ สิ เป็น อา	แปลว่า	อันว่า	ตน
		ซึ่ง	ตน
ท. อตฺตานํ เอา อะ กับ อํ เป็น อานํ	แปลว่า	สู่	ตน
		ยัง	ตน
		สิ้น	ตน
		ด้วย	ตน
		โดย	ตน
ต. อตฺตนา คงนาไว้	แปลว่า	อัน	ตน
		ตาม	ตน
		มี	ตน
		แก่	ตน
จ. อตฺตโน แปลง ส เป็น โน	แปลว่า	เพื่อ	ตน
		ต่อ	ตน
		แต่	ตน
ปญฺ. อตฺตมา แปลง สฺมา เป็น นา	แปลว่า	จาก	ตน
		กว่า	ตน
		เหตุ	ตน
		แห่ง	ตน
ฉ. อตฺตโน แปลง ส เป็น โน	แปลว่า	ของ	ตน
		เมื่อ	ตน

			ใน	ตน
			ใกล้	ตน
ส. **อตฺตนิ** แปลง สมึ เป็น นิ		แปลว่า	ที่	ตน
			ครั้นเมื่อ	ตน
			ในเพราะ	ตน
			แน่ะ	ตน
อา. **อตฺต** ลบ สิ เสีย		แปลว่า	ดูก่อน	ตน
			ข้าแต่	ตน

คำแปลอายตนิบาตในบทอื่น ๆ จะไม่แปลไว้ ให้นักศึกษาพึงเทียบตามนี้.

อตฺต ศัพท์นี้เป็นเอกวจนะอย่างเดียว เมื่อถึงคราวใช้เป็นพหุวจนะ ต้องว่าซ้ำกันสองหน หรือเรียกศัพท์ไว้สองศัพท์ เช่นคำว่า **อตฺตา อตฺตา** แปลว่า อันว่าตน ๆ ดังนี้ ใช้เป็นบทประธานของกิริยาที่เป็นพหุวจนะได้ แม้วิภัตติอื่นก็เหมือนกัน เช่นคำว่า **อตฺตโน อตฺตโน** แปลว่า ของตน ๆ อนึ่ง ที่ท่านบัญญัติให้ว่าซ้ำกันสองหนเช่นนั้น ก็เพื่อต้องการจะให้เนื้อความหนักแน่นเข้า หรือเป็นเครื่องหมายให้รู้จำนวนมากก็ได้ **อตฺต** ถ้าคงไว้อย่างนี้ ก็มีวิธีแจกได้เฉพาะตามที่ปรากฏในแบบนี้เท่านั้น ผู้แรกศึกษาควรจะวิธีเปลี่ยนวิภัตติและการันต์ให้แม่นยำ เพื่อจะได้ยึดเป็นหลักให้มั่นคง.

อตฺต ยังมี **สยํ** ใช้แทน แต่แปลงเป็น สก หรือ ส ได้ เมื่อแปลงแล้วนำไปแจกตามแบบ อ การันต์ในปุํลิงค์ได้ ใช้ได้ทั้งสอง

วจนะในวิภัตติทั้ง ๗ หมวด เช่น **เสหิ** แปลว่า ของตน ได้ในคาถาธรรมบทว่า **เสหิ กมฺเมหิ ทุมฺเมโธ อคฺคิทฑฺโฒว ตปฺปติ** คนมีปัญญาทรามย่อมเดือดร้อน ดุจถูกไฟไหม้ เพราะกรรมของตน ดังนี้ แปลงเป็น **สก** ก็มี เมื่อแปลงแล้วแจกตามแบบ **อ** การันต์ในปุ๋ลิงค์ ใช้ได้ทั้งสองวจนะด้วย **สก** ที่แปลงมาจาก **สยํ** มีที่ใช้มากกว่า **ส.** **อตฺต** ศัพท์นี้มีอยู่ตามลำพัง ต้องแจกอย่างศัพท์พิเศษดังปรากฏในแบบ เมื่อเข้าสมาสกับศัพท์อื่นแล้วต้องแจกตามแบบ **อ** การันต์ในปุ๋ลิงค์โดยมาก.

อตฺต ส สก ทั้งสามนี้แปลว่าตนเหมือนกัน แต่นำไปใช้ในที่ต่างกันกว้างแคบกว่ากัน **อตฺต** โดยมากใช้เป็นบทนามนาม คือเพียงเป็นบทประธานเท่านั้น ถึงคราวใช้เป็น **วิกติกตฺตา** ก็ใช้อย่างนามนามไม่มีผิดอะไร ส่วน **ส** หรือ **สก** นั้น โดยมากใช้เป็นบทคุณ เพื่อแสดงลักษณะของนามไว้ราบรัดเข้า คือแสดงว่า ของสิ่งนั้นต้องเป็นของตนจริง ๆ เมื่อแสดงลักษณะของนามนามบทใด ก็ต้องลิงค์ วจนะวิภัตติ เสมอกันกับนามผู้เป็นเจ้าของทุกแห่งไป.

อตฺต เมื่อติดต่อศัพท์อื่น ท่านให้แปลง **ต** ที่สุดศัพท์เป็น **ร** สำเร็จรูป **อตฺร** เช่น **อตฺรโช** แปลว่า อันว่าบุตรเกิดในตน หรือ **อตฺรชํ** เกิดในตน ทั้งนี้ปรากฏอยู่ในคาถาธรรมบท ภาค ๖ หน้า ๑๙ ว่า **อตฺตนา หิ กตํ ปาปํ อตฺรชํ อตฺตสมฺภวํ, อภิมตฺภติ ทุมฺเมธํ, วชิรํ วมฺหยํ มณึ,** ดังนี้เป็นหลักอ้าง.

อตฺต ศัพท์นี้ โดยตรงใช้แทน **กตฺตา** ใช้เป็นคำแทนชื่อของคนเหมือนกันสัพพนาม พูดปรารภขึ้นเฉย ๆ โดยไม่กล่าวถึงมาก่อน เช่น **อตฺตา หิ อตฺตโน นาโถ** ตนแลเป็นที่พึ่งของตน หรืออาจใช้แทน **กตฺตา** โดยปรารภมาก่อนก็ได้ เช่นว่า ข้าพเจ้าบำเพ็ญประโยชน์ของตนแล้ว จึงจะบำเพ็ญประโยชน์ของผู้อื่นดังนี้ คำว่าของตน เป็นคำแทนชื่อของ **กตฺตา ดุจ อมฺห** ศัพท์ในสัพพนาม คือข้าพเจ้า ดังนี้.

ข้อควรจำใน **อตฺต** ศัพท์ คือ

๑. เป็นได้เฉพาะเอกวจนะอย่างเดียว.

๒. เมื่อถึงคราวจำเป็นใช้เป็นพหุวจนะ ต้องว่าควบกับสองหน เช่น **อตฺตโน อตฺตโน** แปลว่า ของตน ๆ ดังนี้.

๓. ยังมี สยํ ซึ่งแปลเป็น ส หรือ สก ได้ เมื่อแปลแล้วนำไปแจกตามแบบ อ การันต์ในปุ๊ลิงค์ และเป็นได้ทั้งสองวจนะ ใช้เป็นบทคุณ คือวิเสสนะของบทอื่น ใช้แทน อตฺต ศัพท์.

พฺรหฺม (พรหม) เป็น ปุ๊ลิงค์แจกอย่างนี้

	เอก.	พหุ.
ป.	**พฺรหฺมา** เอา อะ ที่สุดแห่ง พฺรหฺม กับ สิ เป็น อา	**พฺรหฺมาโน** เอา อะ กับ โย เป็น อาโน
ทุ.	**พฺรหฺมานํ** เอา อะ กับ อํ เป็น อานํ	**พฺรหฺมาโน** เอา อะ กับ โย เป็น อาโน

	พหุ.
ต. **พฺรหฺมุนา** เอา อะ เป็น อุ แล้วคง นา ไว้	**พฺรหฺเมหิ** เอา อะ เป็น เอ คง หิ ไว้ **พฺรหฺเมภิ** เอา อะ เป็น เอ แปลง หิ เป็น ภิ
จ. **พฺรหฺมุโน** เอา อะ เป็น อุ แล้วแปลง ส เป็น โน	**พฺรหฺเมนํ** ทีฆะ อะ เป็น อา แล้วคง นํ ไว้
ปญฺ. **พฺรหฺมุนา** เอา อะ เป็น อุ แล้วแปลง สฺมา เป็น นา	**พฺรมฺเมหิ** เอา อะ เป็น เอ คงหิไว้ **พฺพหฺเมภิ** เอา อะ เป็น เอ แปลง หิ เป็น ภิ
ฉ. **พฺรหฺมุโน** เอา อะ เป็น อุ แล้วแปลง ส เป็น โน	**พฺรหฺมานํ** ทีฆะ อะ เป็น อา แล้วคง นํ ไว้
ส. **พฺรหฺมนิ** แปลง สฺมึ เป็น นิ	**พฺรหฺเมสุ** เอา อะ เป็น เอ คน สุ ไว้
อา. **พฺรหฺเม** เอา สิ อา. เอกวจนะ เป็น อา	**พฺรหฺมาโน** เอา อะ กับ โย เป็น อาโน.

ข้อควรจำใน **พฺรหฺม** ศัพท์ คือ

๑. แม้ในศัพท์อื่น ๆ สฺมึ วิภัตติ ก็แปลงเป็น นิ ได้ เช่นคำว่า **จมฺมนิ** ในหนัง **มุทฺธนิ** บนยอด เป็นต้น.

๒. นา, ส, สฺมา, ส วิภัตติ ๔ ตัวนี้ เมื่อลงแล้วต้องเอา อะ ที่สุดแห่ง **พฺรหฺม** เป็น อุ เสมอไป เฉพาะ ส วิภัตติ ถ้าไม่แปลงเป็น โน ไม่ต้องเอา อะ เป็น อุ.

๓. แม้มีศัพท์อื่นนำหน้า เช่น **"มหาพฺรหฺม"** ก็คงแจกอย่างนี้ และโดยกำเนิดท่านว่าเป็นชายสิ้น จึงเป็น ปุํลิงค์ ได้อย่างเดียว.

ราช (พระราช) เป็น ทฺวิลิงค์ ในปุํงลิงค์ แจกอย่างนี้

	เอก.	พหุ.
ป.	**ราชา** เอา อะ กับ สิ เป็น อา	**ราชาโน** เอา อะ กับ โย เป็น อาโน
ทุ.	**ราชานํ** เอา อะ กับ อํ เป็น อานํ	**ราชาโน** เอา อะ กับ โย เป็น อาโน
ต.	**รญฺญา** เอา ราช กับ นา เป็น รญฺญา	**ราชูหิ** เอา อะ ที่ ราช เป็น อุ แล้วทีฆะ อุ เป็น อู คง หิ ไว้ **ราชูภิ** เอา อะ ที่ ราช เป็น อุ แล้วทีฆะ อุ เป็น อู แปลง หิ เป็น ภิ
จ.	**รญฺโญ ราชิโน** เอา ราช กับ ส เป็น รญฺโญ ราชิโน	**รญฺญํ** เอา ราช กับ นํ เป็น รญฺญํ **ราชูนํ** เอา อะ ที่ราชเป็น อุ แล้วทีฆะ อุ เป็น อู คง นํ ไว้

	เอก	พหุ.
ปญฺ.	**รญฺญา** เอา ราช กับ สฺมา เป็น รญฺญา	**ราชูหิ** เอา อะ ที่ ราช เป็น อุ แล้วทีฆะ อุ เป็น อู คง หิ ไว้ **ราชูภิ** เอา อะ ที่ ราช เป็น อุ แล้วทีฆะ อุ เป็น อู แปลง หิ เป็น ภิ
ฉ.	**รญฺโญ ราชิโน** เอา ราช กับ ส เป็น รญฺโญ ราชิโน	**รญฺญํ** เอา ราช กับ นํ เป็น รญฺญํ **ราชูนํ** เอา อะ ที่ ราช เป็น อุ แล้วทีฆะ อุ เป็น อู คง นํ ไว้
ส.	**รญฺเญ ราชินิ** เอา ราช กับ สฺมึ เป็น รญฺเญ ราชินิ	**ราชูสุ** เอา อะ ที่ ราช เป็น อุ แล้วทีฆะ อุ เป็น อู คง สุ ไว้
อา.	**ราช** ลบ สิ เสีย	**ราชาโน** เอา อะ กับ โย เป็น อาโน

ศัพท์สมาสที่มีราชศัพท์เป็นที่สุดเหมือนราชา แจกอย่างนี้ก็ได้

	เอก.	พหุ.
ป.	**มหาราช** เอา อะ กับ สิ	**มหาราชโร**[๑] เอา อะ กับ โย เป็น อาโน
ทุ.	**มหาราชํ** อํ คงไว้	**มหาราเช** เอา อะ กับ โย เป็น เอ
ต.	**มหาราเชน** เอา อะ กับ นา เป็น เอน	**มหาราเชหิ** เอา อะ เป็น เอ คง หิ ไว้ **มหาราเชภิ** เอา อะ เป็น เอ แปลง หิ เป็น ภิ
จ.	**มหาราชสฺส** เอา ส เป็น สฺส **มหาราชาย** เอา ส เป็น อาย **มหาราชตฺถํ** เอา ส เป็น ตฺถํ	**มหาราชานํ** นํ อยู่หลัง ทีฆะ อะ เป็น อา คง นํ ไว้
ปญ.	**มหาราชสฺมา** คง สฺมา ไว้ **มหาราชมฺหา** แปลง สฺมา เป็น มฺหา **มหาราชมฺหา** แปลง สฺมา เป็นอา	**มหาราชเหิ** }(เหมือน ต. พหุ.) **มหาราเชภิ**
ฉ.	**มหาราชสฺส** แปลง ส เป็น สฺส	**มหาราชนํ** (เหมือน จ. พหุ.)

๑. เป็น มหาราชา ก็มี เช่น จตฺตาโร เต มหาราช.

	เอก.	พหุ.
ส.	**มหาราชสฺมึ** คง สฺมึ ไว้ **มหาราชมฺหิ** แปลง สฺมึ เป็น มฺหิ **มหาราเช** แปลง สฺมึ เป็น เอ	**มหาราเชสุ** เอา อะ ที่ มหาราช เป็น เอ แล้วคง สุ ไว้
อา.	**มหาราช** ลบ สิ เสีย	**มหาราชาโน** (เหมือน ป. พหุ.)

ศัพท์เหล่านี้แจกเหมือนมหาราช

๑. **อนุราช**	พระราชาน้อย	๕. **เทวราช**	เทวดาผู้พระราชา
๒. **อภิราช**	พระราชายิ่ง	๖. **นาคราช**	นาคผู้พระราชา
๓. **อุปราช**	อุปราช	๗. **มิคราช**	เนื้อผู้พระราชา
๔. **จกฺกวตฺติราช**	พระราชาจักร-พรรดิ	๘. **สุปณฺณราช**	ครุฑผู้พระราชา
		๙. **หํสราช**	หงส์ผู้พระราชา

ราช ศัพท์ เมื่อเข้าสมาสกับศัพท์อื่นแล้ว มีวิธีแจกอย่างเดียวกับ อะ การันต์ในปุํลิงค์ จะต่างกันอยู่บ้างก็แต่ปฐมาวิภัตติ เอก. เป็น **มหาราชา**. พหุ. เป็น **มหาราชาโน**. อาลปนะ พหุ. **มหาราชาโน** ที่ต่างจาก อะ การันต์ในปุํลิงค์เช่นนั้น ก็เพราะมีวิธีแจกอย่างเดียวกับ **ราช** ศัพท์ นอกนั้นก็เหมือน อะ การันต์ในปุํลิงค์ทั้งสิ้น. ราช ศัพท์ ถึงเข้าสมาสแล้วก็ตาม จะแจกเหมือนวิธีแจกใน **ราช** ศัพท์ ทุกวิภัตติก็ได้ ทั้งนี้ด้วยอิงหลักวิธีแจกใน **ราช** ศัพท์ นั่นเอง.

ข้อควรจำใน มหาราช ศัพท์

๑. ศัพท์ที่จะนำมาแจกอย่าง **มหาราช** ศัพท์ได้ ศัพท์นั้นต้องเป็นศัพท์สมาส.

๒. ศัพท์สมาสนั้นนำมาแจกไว้ เฉพาะวิเสสนบุพพบท และวิเสสนุตตรบท กัมมธารยสมาสเท่านั้น นอกนั้นนำมาแจกไม่ได้เลย.

ภควนฺตุ เป็นปุ๊ลิงค์อย่างเดียว แจกอย่างนี้

	เอก.	พหุ.
ป.	**ภควา** เอา นฺตุ กับ สิ เป็น อา	**ภควนฺตา** เอา นฺตุ เป็น นฺต เอา โย เป็น อา **ภควนฺตา** เอา นฺตุ เป็น นฺต เอา โย เป็น โอ
ทุ.	**ภควนฺตํ** เอา นฺตุ เป็น นฺต อํ คง อํ	**ภควนฺเต** เอา นฺตุ เป็น นฺต เอา โย เป็น โอ **ภควนฺโต** เอา นฺตุ เป็น นฺต เอา โย เป็น โอ
ต.	**ภควตา** เอา นฺตุ กับ นา เป็น ตา	**ภควนฺเตหิ** เอา นฺตุ เป็น นฺต เอา อะ เป็น เอ แล้วคง หิ ไว้ **ภควนฺเตภิ** เอา นฺตุ เป็น นฺต เอา อะ เป็น เอ แปลง หิ เป็น ภิ

	เอก.		พหุ.
จ.	**ภควโต** เอา นฺตุ กับ ส เป็น โต		**ภควตํ** เอา นฺตุ กับ นํ เป็น ตํ **ภควนฺตานํ** เอา นฺตุ เป็น นฺต นํ อยู่หลังทีฆะ อะ เป็น อา คง นํ ไว้
ปญฺ.	**ภควตา** เอา นฺตุ กับ สฺมา เป็น ตา		**ภควนฺเตหิ** **ภควนฺเตภิ** (เหมือน ต. พหุ.)
ฉ.	**ภควโต** เอา นฺตุ กับ ส เป็น ติ		**ภควนฺเตสุ** เอา นฺตุ เป็น นฺต เอา อะ เป็น เอ คง สุ ไว้
อา.	**ภคว** เอา นฺตุ กับ สิ เป็น อะ **ภควา** เอา นฺตุ กับ สิ เป็น อา		**ภควนฺตา** **ภควนฺโต** (เหมือน ป. พหุ.)

ศัพท์เหล่านี้แจกเหมือน **ภควนฺตุ**

๑. **อายสฺมนฺตุ** คนมีอายุ
๒. **คุณวนฺตุ** คนมีอายุ
๓. **จกฺขุมนฺตุ** คนมีจักษุ
๔. **ชุติมนฺตุ** คนมีความโพลง
๕. **ธนวนฺตุ** คนมีทรัพย์
๖. **ธิติมนฺตุ** คนมีปัญญา

๗. **ปญฺญวนฺตุ** คนมีปัญญา ๙. **พนฺธุมนฺตุ** คนมีพวกพ้อง

๘. **ปุญฺญวนฺตุ** คนมีบุญ ๑๐. **สติมนฺตุ** คนมีสติ

คำว่า **ภควนฺตา ภควนฺเต ภควนฺโต** นั้น มีวิธีใช้ไม่เหมือนกัน **ภควนฺตา ภควนฺเต** ใช้เป็นทฺวิวจนะ สำหรับกล่าวถึงคน ๒ คน **ภควนฺโต** ใช้เป็นพหุวจนะ สำหรับกล่าวถึงคนมากตั้งแต่ ๓ ขึ้นไป **ภควนฺตุ** ศัพท์นี้ท่านใช้เฉพาะแต่ปุ๎ลิงค์อย่างเดียว ไม่ใช้ในอิตถีลิงค์และนปุํสกลิงค์. ตามรูปศัพท์ก็น่าจะเป็นคุณนาม แจกได้ทั้ง ๓ ลิงค์ ที่ไม่เป็นเช่นนั้น ก็เพราะ **ภควนฺตุ** ศัพท์นี้ ใช้เป็นบทแสดงพระเกียรติคุณของพระพุทธเจ้า ซึ่งเป็นปุ๎ลิงค์อย่างเดียว จึงไม่ใช่ทั่วไปในลิงค์อื่นซึ่งเป็นการลักลั่น ท่านจึงจัดเป็นบทนามนาม สำหรับเป็นพระนามของพระพุทธเจ้า ที่ใช้เป็นบทแสดงลักษณะของผู้อื่นมีน้อย.

ศัพท์อื่นนอกจากนี้ มี **คุณวนฺตุ** ศัพท์เป็นต้น จัดเป็นคุณนามแท้ แจกได้ทั้ง ๓ ลิงค์ เฉพาะปุ๎ลิงค์แจกเหมือน **ภควนฺตุ** ส่วนลิงค์อื่นจะยก **คุณวนฺตุ** เป็นตัวอย่าง อิตถีลิงค์ลง อี ปัจจัย เป็นเครื่องหมาย เป็น **คุณวนฺตี** เสร็จแล้วนำไปแจกอย่างเดียวกับ อีการันต์ (นารี) ในอิตถีลิงค์ทุก ๆ วิภัตติ ส่วนปุํสกลิงค์มีแปลกอยู่บ้างก็คือ ป. เอก. เป็น **คุณวํ คุณวนฺตํ** อา. เอก เป็น **คุณว,** ป.ทุ อา. พหุ. เป็น **คุณวนฺตานิ** นอกนั้นแจกเหมือน **ภควนฺตุ** ทั้งสิ้น ที่เป็น **คุณวํ** เพราะเอา **นฺตุ** กับ สิ เป็น อํ. **คุณวนฺตํ** เพราะเอา **นฺตุ**

เป็น นฺต แล้วเอา อะ กับ สิ เป็น อํ. **คุณวนฺตานิ** เอา นฺตุ เป็น นฺต แล้วแปลง โย เป็น อานิ นอกจากนี้แจกเหมือน **ภควนฺตุ**.

อายสฺมนฺตุ ใช้เป็นได้ทั้งบทคุณและนาม ซึ่งเป็นคำแทนชื่อ ดุจ **ตุมฺห** ศัพท์ ที่เป็นบทคุณแดสงลักษณะของนาม เช่น **อายสฺมา อานนฺโท** พระอานนท์ผู้มีอายุ ถ้าใช้เป็นคำแทนชื่อของนาม ดุจ **ตุมฺห** ศัพท์ เช่น **อายสฺมา** อันว่าท่านผู้มีอายุ ตรงกับภาษาไทยว่า ท่าน เพราะฉะนั้น ในบาลีไวยากรณ์จึงเว้น **อายสฺมนตุ** เสีย ยกเอา **คุณวนฺตุ** เป็นตัวอย่าง.

ข้อควรจำใน ภควนฺต ศัพท์

๑. ศัพท์ที่นำมาแจกตาม **ภควนฺตุ** ได้ ศัพท์นั้นต้องประกอบด้วย **วนฺตุ, มนฺตุ** และ **อิมนฺต, ตวนฺตุ** ปัจจัย นอกจากที่กล่าวนี้นำมาแจกตามไม่ได้. เฉพาะ **วนฺตุ** และ **มนฺตุ** ปัจจัย ใช้ประกอบกับศัพท์ต่างกัน คือ **วนฺตุ** ใช้ประกอบกับศัพท์ที่เป็น อ การันต์, **มนฺตุ** ใช้ประกอบกับศัพท์ที่เป็น อิ การันต์ หรือ อุ การันต์.

๒. **ภควนฺตุ** เป็นได้เฉพาะปุํลิงค์อย่างเดียว.

๓. ฝ่ายพหุวจนะ ถ้ามีคำว่า ตา หรือ เต อยู่ท้ายศัพท์ เช่น คำว่า **ภควนฺตา, ภควนฺเต** ใช้เป็นทฺวิวจนะ. ส่วน **ภควนฺโต** และที่นอกจาก **ภควนฺตา, ภควนฺเต** ใช้เป็นพหุวจนะทั้งนั้น.

อรหนฺต (พระอรหันต์) เป็นทฺวิลิงค์ ในปุํลิงค์แจกเหมือน **ภควนฺตุ** แปลกแต่ ป. เอก. เป็น **อรหา, อรหํ** เท่านั้น. อิตถีลิงค์

ลง อี ปัจจัย เป็นเครื่องหมายที่ท้ายศัพท์ เป็น **อรหนฺตี** แจกอย่าง อี การันต์ (นารี) ในอิตถีลิงค์ง **อรหา** เอา นฺต กับ สิ เป็น อา **อรหํ** เอา นฺต กับ สิ เป็น อํ. ศัพท์ที่มี นฺต เป็นที่สุด ซึ่งเป็นศัพท์คุณนาม เช่น **มหนฺต** จะนำมาแจกตามแบบนี้ก็ได้ แต่ไม่ทั่วไปทุกวิภัตติ. ถ้าเป็นศัพท์นามนาม เช่น **กมฺมนฺต** จะนำมาแจกตามแบบนี้ไม่ได้เลย

ภวนฺต (ผู้เจริญ) เป็นทฺวิลิงค์ ในปุํลิงค์แจกอย่างนี้ :-

	เอก.	พหุ.
ป.	**ภวํ** เอา นฺต กับ สิ เป็น อํ	**ภวนฺตา** เอา โย เป็น อา **ภวนฺโต** เอา โย เป็น โอ
ทุ.	**ภวนฺตํ** คง อํ ไว้	**ภวนฺเต** เอา อะ กับ โย เป็น เอ **ภวนฺโต** เอา อะ กับ โย เป็น โอ
ต.	**ภวตา** เอา นฺต กับ นา เป็น ตา **โภตา** เอา นฺต กับ นา เป็น ตา แล้วแปลง ภว เป็น โภ	**ภวนฺเตภิ** เอา อะ เป็น เอ หิ ไว้ **ภวนฺเตภิ** เอา นฺต กับ นํ เป็น ตํ แปลง หิ เป็น ภิ
จ.	**ภวโต** เอา นฺต กับ ส เป็น โต **ภวโต** เอา นฺต กับ ส เป็น โต แล้วเอา ภว เป็น โภ	**ภวตํ** เอา นฺต กับ นํ เป็น ตํ **ภวนฺตานํ** นํ อยู่หลัง ทีฆะ อะ เป็น อา คง นํ ไว้

	เอก.	พหุ.
ปญฺ	**ภวตา** เอา นฺต กับ สฺมา เป็น ตา **โภตา** เอา นฺต กับ สฺมา เป็น ตา แล้วแปลง ภว เป็น โภ	**ภวนฺเตหิ, ภวนฺเตภิ** (แปลงเหมือน ต. พหุ.)
ฉ.	**ภวโต, โภโต** (แปลงเหมือน จ. เอก.)	**ภวตํ, ภวนฺตานํ** (แปลงเหมือน จ. พหุ.)
ส.	**ภวนฺเต** เอา สฺมึ กับ อะ เป็น เอ	**ภวนฺเตสุ** เอา อะ เป็น เอ คง สุ ไว้
อา.	**โภ** แปลง **ภวนฺต** เป็น โภ แล้ว ลบ สิ อาลปนะ เสีย	**ภวนฺต, ภวนฺโต** (แปลงเหมือน ป. พหุ.) **โภนฺตา** เอา โย เป็น อา แล้ว โภนฺโต เอา โย เป็น โอ แล้วแปลง **ภว** เป็น **โภ**.

ศัพท์ที่มี **อนฺต** เป็นที่สุด บางวิภัตติจะแจกเหมือน อ การันต์ในปุ. นปุ. ก็ได้ เพราะเป็นการง่ายจึงไม่ได้แสดงไว้ในที่นี้. ศัพท์กิริยากิตก์ประกอบด้วย **อนฺต** ปัจจัย แจกเหมือน **ภวนฺต** ก็ได้ เช่น **กรํ** แปลว่า กระทำอยู่. หรือจะเอาไปแจกตาม อ การันต์ใน ปุ. ก็ได้

เช่น **กโรนฺโต** กระทำอยู่ ดังนี้ ตามแต่ต้องการ.

สตฺถุ (ผู้สอน) ปุ๊ลิงค์ แจกอย่างนี้ :-

	เอก.	พหุ.
ป.	**สตฺถา** เอา อุ การันต์ กับ สิ เป็น อา	**สตฺถาโร** เอา อุ การันต์ เป็น อาร แล้ว เอา โย เป็น โอ
ทุ.	**สตฺถารํ** เอา อุ การันต์ เป็น อาร คง อํ ไว้	**สตฺถาโร** (แปลงเหมือน ป. พหุ.)
ต.	**สตฺถารา** เอา อุ การันต์ เป็น อาร แปลง นา เป็น อา **สตฺถุนา** คง นา ไว้	**สตฺถาเรหิ** เอา อุ การันต์ เป็น อาร เอา อะ เป็น เอ คง หิ ไว้ **สตฺราถานํ** เอา อุ การันต์ เป็น อร เอา อะ เป็น เอ แปลง หิ เป็น ภิ
จ.	**สตฺถุ** ลบ ส เสีย **สตฺถุโน** เอา ส เป็น โน	**สตฺถารานํ** เอา อุ การันต์ เป็น อาร นํ อยู่หลัง ทีฆะ อะ เป็น อา คง นํ ไว้
ปญฺ.	**สตฺถารา** เอา อุ การันต์ เป็น อาร เอา สฺมา เป็น อา	**สตฺถาเรหิ, สตฺถาเรภิ** (แปลงเหมือน ต. พหุ.)

	เอก.	พหุ.
ฉ.	**สตฺถุ สตฺถุโน** (แปลงเหมือน จ. เอก.)	**สตฺถารานํ** (แปลงเหมือน จ. พหุ.)
ส.	**สตฺถริ** เอา อุ การันต์ เป็น อาร รัสสะ อา เป็น อร แปลง สฺมึ เป็น อิ	**สตฺถาเรสุ** เอา อุ การันต์เป็น อาร เอา อะ เป็น เอ คง สุ ไว้
อา.	**สตฺถา** เอา อุ การันต์ กับ สิ เป็น อา	**สตฺถาโร** (แปลงเหมือน ป. พหุ.)

ศัพท์เหล่านี้แจกเหมือน **สตฺถุ** ศัพท์

๑. **กตฺตุ** ผู้ทำ	๖. **เนตุ** ผู้นำไป
๒. **ขตฺตุ** ผู้ขุด	๗. **ภตฺตุ** ผู้เลี้ยง, ผัว
๓. **ญาตุ** ผู้รู้	๘. **วตฺตุ** ผู้กล่าว
๔. **ทาตุ** ผู้ให้	๙. **โสตุ** ผู้ฟัง
๕. **นตฺตุ** หลาน	๑๐. **หนฺตุ** ผู้ฆ่า

ข้อควรจำใน **สตฺถุ** ศัพท์

๑. ศัพท์นามกิตก์ ซึ่งประกอบด้วย ตุ ปัจจัย ใช้แจกจาม **สตฺถุ**.

๒. **สตฺถุ** ศัพท์ ถ้าเป็น เอกวจนะ เป็นพระนามของพระพุทธเจ้าเท่านั้น ถ้าเป็น พหุวจนะ ต้องเป็นชื่อของพาหิรคณาจารย์ เช่น

ครูทั้ง ๖ มีปุราณกัสสปเป็นต้น ที่เป็นพหุวจนะ หมายถึงพระพุทธเจ้าในปางก่อนก็มี เพราะต้องการเรียกหลายพระองค์รวมกัน ทั้งนี้จะรู้ได้เพราะมี **อตีเต** หรือ **ปุพฺเพ** เป็นต้น กำกับอยู่.

ปิตุ (พ่อ) เป็น ปุํลิงค์ แจกอย่างนี้ :-

	เอก.	พหุ.
ป.	**ปิตา** เอา อุ การันต์ กับ สิ เป็น อา	**ปิตโร** เอา อุ การันต์ เป็น อาร อาเทส เป็น อร เอา โย เป็น โอ
ทุ.	**ปิตรํ** เอา อุ การันต์ เป็น อาร อาเทส เป็น อร แล้ว คง อํ ไว้	**ปิตโร** (แปลงเหมือนกัน ป. พหุ.)
ต.	**ปิตรา** เอา อุ การันต์ เป็น อาร อาเทส เป็น อร แล้ว เอา นา เป็น อา **ปิตุนา** คง นา ไว้	**ปิตเรหิ** เอา อุ การันต์ เป็น อาร อาเทส เป็น อร หิ ไว้ **ปิตเรภิ** เอา อุ การันต์ เป็น อาร อาเทส เป็น อร เอา อะ เป็น เอ แปลง หิ เป็น ภิ

	เอก.		พหุ.
จ.	**ปิตุ** ลบ ส เสีย	**ปิตรานํ**	เอา อุ การันต์ เป็น อาร อาเทส เป็น อร นํ อยู่หลัง ทีฆะ อะ เป็น อา แล้ว คง นํ ไว้
	ปิตุโน เอา ส เป็น โน	**ปิตูนํ**	นํ อยู่หลัง ทีฆะ อุ เป็น อู คง นํ ไว้
ปญฺ.	**ปิตรา** เอา อุ การันต์ เป็น อาร อาเทส เป็น อร เอา สฺมา เป็น อา	**ปิตเรหิ, ปิตเรภิ**	(แปลงเหมือน ต. พหุ.
ฉ.	**ปิตุ, ปิตุโน** (แปลงเหมือน จ. เอก.)	**ปิตรานํ, ปิตูนํ**	(แปลงเหมือน จ. พหุ.)
ส.	**ปิตริ** เอา อุ การันต์ เป็น อาร อาเทส เป็น อร แล้วเอา สฺมึ เป็น อิ	**ปิตเรสุ**	เอา อุ การันต์ เป็น อา อาเทส เป็น อร เอา อุ เป็น เอ คง สุ ไว้
		ปิตูสุ	สุ อยู่หลัง ทีฆะ อุ เป็น อู แล้ว คง สุ ไว้
อา.	**ปิตา** (แปลงเหมือน ป. เอก.)	**ปิตโร**	(แปลงเหมือน ป. พุห.)

สองศัพท์นี้แจกเหมือน **ปิตุ**

๑. **ภาตุ** พี่ชาย, น้องชาย

๒. **ชามาตุ** ลูกเขย

วิธีเปลี่ยนวิภัตติและการันต์เหมือน **สตฺถุ** แปลกแต่ อาเทส เป็น อร แทน อาร ในวิภัตติทั้งปวง อาลปนะนั้น เมื่อว่าตามแบบเป็นอย่างนี้ แต่คำพูดและวิธีเขียนหนังสือไม่ใช่ ใช้ **ตาต** แทน, เอก. **ตาต** พหุ. **ตาตา** ใช้ได้ทั่วไปทั้งเรียกบิดาหรือบุตรเหมือนภาษาของเรา คำว่า **ตาต** (พ่อ) ถ้าเป็นวิภัตติอื่น เป็นชื่อของบิดา ถ้าเป็น อาลปนะ ใช้เรียกได้ทั้งบิดาทั้งบุตร.

ปิตุ ศัพท์ ถ้าประกอบกับ โต ปัจจัย ต้องเอาสระที่สุดของตนเป็น อิ เป็น **ปิติโร** แม้ศัพท์อื่นที่คล้ายคลึงกัน ก็เอาสระที่สุดของตนเป็น อิ ได้ เช่น **มาติโต ภาติโต** เป็นต้น. ใช้ **ภาติกา** แทน **ภาตุ** ได้บ้าง และแจกตามแบบ อ การันต์ ใน ปุ. ได้.

มาตุ (มารดา) เป็นอิตถีลิงค์ แจกอย่างนี้:-

	เอก.	พหุ.
ป.	**มาตา** เอา อุ การันต์ กับ สิ เป็น อา	**มาตโร** เอา อุ การันต์ เป็น อาร อาเทส เป็น อร แล้ว เอา โย เป็น โอ

เอก.	พหุ.
ทุ. **มาตรํ** เอา อุ การันต์ เป็น อา อาเทส เป็น อร แล้ว คง อํ ไว้	**มาตโร** (แปลเหมือน ป. พหุ.)
ต. **มาตรา** เอา อุ การันต์ เป็น อาร อาเทส เป็น อร เอา นา เป็น อา	**มาตราหิ** เอา อุ การันต์ เป็น อาร อาเทส เป็น อร หิ อยู่หลัง ทีฆะ อะ
	มาตราภิ แปลงเหมือนกัน ต่าง แต่แปลง หิ เป็น ภิ
มาตุยา เอา นา เป็น ยา	**มาตูหิ** หิ อยู่หลัง ทีฆะ อุ เป็น อู คง หิ ไว้
	มาตูภิ แปลงเหมือนกัน ต่าง แต่แปลง หิ เป็น ภิ
จ. **มาตุ** ลบ ส เสีย	**มาตรานํ** เอา อุ การันต์ เป็น อาร อาเทส เป็น อร นํ อยู่หลัง ทีฆะ อะ เป็น อา แล้ว คง นํ ไว้
มาตุยา เอา ส เป็น ยา	**มาตูนํ** ทีฆะ อุ เป็น อู คง นํ ไว้

	เอก.	พหุ.
ปญฺ.	**มาตรา** เอา อุ การันต์ เป็น อาร อาเทส เป็น อร เอา สฺมา เป็น อา	**มาตาหิ, มาตราภิ** **มาตุหิ, มาตูภิ** (แปลงเหมือน ต. พหุ.)
ฉ.	**มาตุ, มาตุยา** แปลงเหมือน จ. เอก.	**มาตรานํ, มาตูนํ** (แปลงเหมือน จ. พหุ.)
ส.	**มาตริ** เอา อุ การันต์ เป็น อาร อาเทส เป็น อร แล้วเอา สฺมึ เป็น อิ	มาตราสุ เอา อุ การันต์ เป็น อาร อาเทส เป็น อร สุ อยู่หลัง ทีฆะ อะ เป็น อา แล้ว คง สุ ไว้ **มาตูสุ** สุ อยู่หลัง ทีฆะ อุ เป็น อู แล้ คง สุ ไว้
อา.	**มาตา** (แปลงเหมือน ป. เอก.)	**มาตโร** (แปลงเหมือน ป. พหุ.)

ธีตุ (ธิดา) แจกเหมือน **มาตุ.**

วิธีเปลี่ยนวิภัตติและการันต์เหมือน **ปิตุ** ต่างแต่แจกตามแบบที่เป็นปุ๊ลิงค์และอิตถีลิงค์เท่านั้น ในคำพูดและวิธีเขียนหนังสือก็ไม่ใช้อาลปนะตามแบบนี้ ใช้ **อมฺม** แทน เอก. **อมฺม** หพุ. **อมฺมา** ใช้ได้ทั่วไปทั้งมารดาทั้งธิดา เหมือนภาษาของเราโดยนัยที่ได้อธิบายมาแล้ว

แต่ในตัปปุริสสมาส ใช้อาลปนะ เป็น **มาเต, ธีเต,** เหมือนคำว่า **ติสฺสมาเต, เทวมาเต, เทวธีเต,** เป็นตัวอย่าง.

มโนคณะ[๑]

ศัพท์หมู่หนึ่ง ๑๒ ศัพท์ มี มน ศัพท์เป็นต้น เรียกว่า มโนคณะ เพราะเป็นหมู่แหง มน ศัพท์ เป็น นามนาม โดยแท้ การแจกวิภัตติของศัพท์เหล่านี้ คล้ายกับวิธีแจก อ การันต์ในปุํลิงค์และนปุํสกลิงค์ แต่มีแปลกอยู่ ๕ วิภัตติ คือ นา (ต.) กับ สฺมา (ปญฺ.) เป็น อา ส. ทั้งสอง (จ.กับ ฉ.) เป็น โอ, สฺมึ เป็น อิน แล้วลงตัวอักษรใหม่คือ ส ซึ่งเรียกว่า "ลง ส อาคม" ต่อที่ท้ายศัพท์มโนคณะนี้ จึงเป็น สา เป็น โส เป็น สิ ดังจะแจกให้เห็นเป็นตัวอย่าง.

มน ศัพท์เป็น ทฺวิลิงค์ คือเป็น ปุํลิงค์ และ นปุํสกลิงค์

มน ศัพท์เป็น ปุํลิงค์ แจกอย่างนี้.

เอก. ป. **มโน**

ทุ. **มนํ (มโน)** เหมือน อ การันต์ใน ปุํลิงค์

ต. **มนสา**

จ. **มนโส**

ปญฺ. **มนสา** } ๕ วิภัตตินี้แปลจาก อ การันต์ ใน ปุํลิงค์

ฉ. **มนโส**

ส. **มนสิ**

๑. มโนคณะ พระครูมงคลวิลาส (ลัภ โกสโล) วัดราชาธิวาส เรียบเรียง

มน ศัพท์ที่เป็น นปุํสกลิงค์ แจกอย่างนี้ :-

เอก. ป. **มนํ**

ทุ. **มนํ** เหมือน อ การันต์ในนปุํสกลิงค์

ต. **มนสา**

จ. **มนโส**

ปญฺ. **มนสา** ๕ วิภัตติ แปลกจาก อ การันต์ ใน

ฉ. **มนโส** นปุํสกลิงค์

ส. มนสิ

มนศัพท์บางคราวไม่ได้แจกวิภัตติตามแบบมโนคณะก็มี ดังเช่น ใน อาทิตตปริยายสูตรว่า **มนสฺมึปิ นิพฺพินฺทติ** นี้แสดงให้เห็นว่า ลง สฺมึ วิภัตติที่มนศัพท์เฉย ๆ โดยไม่ต้องลง ส อาคม และเปลี่ยน สฺมึ เป็น อิ ตามแบบมโนคณะ.

ส่วนศัพท์อื่น ในพวกมโนคณะนี้ มี อย (เหล็ก) เป็นต้นนั้น เป็นปุํลิงค์ทั้งสิ้น และมีวิธีแจกวิภัตติเหมือน มน ศัพท์ในปุํลิงค์

นอกจากจากจะเปลี่ยนแปลงในตติยาวิภัตติ จนถึงสัตตมีวิภัตติดังกล่าวแล้ว บางคราวก็เอา อํ ทุติยาวิภัตติเป็น โอ ได้บ่าง เช่นคำว่า

อทาเน กุรุเต มโน (แปลว่า) **ชโน** อันว่าชน กุรุเต ย่อมทำ มโน ซึ่งใจ **อทาเน** ในความไม่ให้.

ยโส ลทฺธา น มชฺเชยฺย (แปลว่า) **ชโน** อันว่าชน **ลทฺธา** ได้แล้ว **ยโส** ซึ่งยศ **น มชฺเชยฺย** ไม่พึงเมา.[๑]

โดยอุทาหรณ์ทั้งสองนี้แสดงให้เห็นว่า ศัพท์มโนคณะ เมื่อลง

๑. แปลตามนัยอรรถชาดก เล่ม ๔ หน้า ๓๓๖

อํ ทุติยาวิภัตติ เอา อํ เป็น โอ แต่ไม่ต้องลง ส อาคม.

ศัพท์มโนคณะ เมื่อต่อเข้าเป็นบทสมาสกับศัพท์อื่นแล้ว ต้องเอาสระที่สุดของตนเป็น โอ เหมือนคำว่า **มโนคโณ** หมู่แห่งมนะ (ฉ. ตัปปุริสสมาส) เอาสะ อะ ที่ น แห่ง มน ศัพท์ เป็น โอ.

อโยมยํ ของที่บุคคลทำด้วยเหล็ก (ต. ตัปปุริสสมาส) เอาสระ อะ ที่ ย แห่ง อย เป็น โอ.

เตโชธาตุ ธาตุคือไฟ (อวธารณ กัมมธารยะ) เอาสระ อะ ที่ ช แห่ง เตช ศัพท์ เป็น โอ.

สิโรรุโห อวัยวะที่งอกบนหัว (ผม) (ส. ตัปปุริสสมาส) เอาสระ อะ ที่ ร แห่ง สิร เป็น โอ.

อนึ่ง การแจกวิภัตติศัพท์มโนคณะที่เข้าเป็นบทสมาสกับศัพท์อื่นนั้น มิได้แจกตามแบบมโนคณะเหมือนที่กล่าวแล้วข้างต้น ท่านให้แจกตามการันต์และลิงค์ของศัพท์หลังเป็นเกณฑ์ เช่น มโนคโณ ก็ให้กำหนดว่า คณ เป็นศัพท์หลังซึ่งเป็น อ การันต์ เป็น ปุ๊ลิงค์ แม้จะเข้าเป็นบทสมาสกับศัพท์พวก มโนคณะ คือ มน ศัพท์ก็จริง แต่เมื่อถึงคราวแจกวิภัตติ ก็ต้องรวมเป็นศัพท์เดียวกัน คือ เป็น มโน-คณะ แจกตามแบบ อ การันต์ในปุ๊ลิงค์ เหมือนอย่าง ปุริส.

ศัพท์มโนคณะทั้งหมด ซึ่งอยู่ตามลำพัง ยังมิได้ต่อเข้าเป็นบทเดียวกับศัพท์อื่นนั้น โดยมากเป็น เอาวจนะ อย่างเดียว และไม่มี อาลปนะ.

บางคราวศัพท์ที่มีเสียง อะ เป็นที่สุด จะเป็นจำพวกศัพท์มโนคณะหรือมิใช่ก็ตาม เรียงอยู่ข้างหน้า ท่านให้เอา นา ตติยาวิภัตติเป็น โส ได้บ้าง เช่น **สุตฺตโส พฺยญฺชนโส** และบางทีก็เอา สฺมา ปญฺจมีวิภัตติเป็น โส ได้บ้างเหมือนกัน เช่น **อุรโส ทีฆโส** เป็นต้น.

กมฺม (กรรม) เป็นนปุ๊สกลิงค์ แจกอย่างนี้ :-

	เอก.		พหุ.	
ป.	**กมฺมํ**	เอา อะ กับ สิ เป็น อํ	**กมฺมานิ**	เอา อะ กับ โย เป็น อานิ
ทุ.	**กมฺมํ**	คง อํ ไว้	**กมฺมานิ**	(เหมือน ป. พหุ.)
ต.	**กมฺมุนา**	เอา อะ เป็น อุ คง นา ไว้	**กมฺเมหิ**	เอา อะ เป็น เอ คง หิ ไว้
			กมฺเมภิ	เอา หิ เป็น ภิ
จ.	**กมฺมุโน**	เอา อะ เป็น อุ เอา ส เป็น โน	กมฺมานํ	ทีฆะ อะ เป็น อา คง นํ ไว้
ปญฺ.	**กมฺมุนา**	เอา อะ เป็น อุ เอา สฺมา เป็น นา	กมฺเมหิ **กมฺเมภิ**	(เหมือน ต. พหุ.)
ฉ.	**กมฺมุโน**	(เหมือน จ. เอก.)	**กมฺมานํ**	(เหมือน จ. พหุ.)
ส.	**กมฺมนิ**	เอา สฺมึ เป็น นิ	**กมฺเมสุ**	เอา อะ เป็น เอ คง สุ ไว้
อา.	**กมฺม**	ลบ สิ เสีย	**กมฺมานิ**	(เหมือน ป. พหุ.)

กมฺม ศัพท์นี้ แจกเหมือน กุล นปุํสกลิงค์ทีเดียวก็ได้ แต่ในที่นี้ แปลกอยู่แต่ นา, ส, สฺมา, ส, สฺมึ เท่านั้น. **กมฺม** ศัพท์นี้โดยกำเนิด เป็นนปุํสกลิงค์แท้.

โค (โค) สามัญ ไม่นิยมว่าผู้เมีย แจกอย่างนี้ :-

	เอก.	พหุ.
ป.	**โค** ลบ สิ เสีย	(คโว) **คาโว** โย อยู่หลัง เอา โค เป็น คว หรือ คาว ได้ แล้วเอา โย เป็น โอ
ทุ.	**คาวํ** เอา โอ แห่ง โค เป็น อาวฺ คง อํ ไว้	**คาโว** (เหมือน ป. พหุ.)
	คาวุํ เอา โอ แห่ง โค เป็น อาวุ คง อํ ไว้	
ต.	**คาเวน** เอา โอ แห่ง โค เป็น อาว แล้วเอา นา เป็น เอน	**โคหิ** **โคภิ** คงรูป **คาเวหิ** เอา โอ แห่ง โค เป็น คาว แล้ว เอา อะ เป็น เอ **คาเวภิ** เอา หิ เป็น ภิ บ้าง
จ.	**คาวสฺส** เอา โอ แห่ง โค เป็น อาว เอา ส เป็น สฺส	**คุนฺนํ** เอา โอ แห่ง โค เป็น อุ แล้วซ้อน น. **คาวานํ** เอา โอ แห่ง โค เป็น อาว ทีฆะ อะ เป็น อา คง นํ ไว้

	เอก.	พหุ.
ปญฺ.	**คาวสฺมา** เอา โอ แห่ง โค เป็น อาว คง สฺมา ไว้ **คาวมฺหา** เอา สฺมา เป็น มฺหา **คาวา** เอา สมา เป็น อา	**โคหิ** **โคภิ** (เหมือน ต. พหุ.)
ฉ.	**คาวสฺส** (เหมือน จ. เอก.)	**คุนฺนํ คาวานํ** (เหมือน จ. พหุ.)
ส.	**คาวสฺมึ** เอา โอ แห่ง โอ เป็น อาว คง สฺมึ ไว้ **คาวมฺหิ** เอา โอ แห่ง โค เป็น อาว เอา สฺมึ เป็น มฺหิ **คาเว** เอา โอ แห่ง โค เป็น อาว เอา สฺมึ เป็น เอ	**โคสุ** คง สุ ไว้ **คาเวสุ** เอา โอ แห่ง โค เป็น อาว แล้ว คง สุ ไว้ สุ อยู่หลัง เอา อะ เป็น เอ
อา.	คาว เอา โอ แห่ง โค กบ สิ เป็น อาว	**คาโว** (เหมือน ป. พหุ.)

คำว่า **โค** นี้ เป็นคำเรียกรวมทั้งตัวผู้และตัวเมีย แต่ในที่บางแห่ง ที่แหยให้รู้ว่าตัวผู้ตัวเมียแล้ว ปุ๎. เอา โค เป็น **โคณ** แจกตาม อ การันต์ ใน ปุ๎. (ปุริส) อิตฺ. เป็น **คาวี** แจกตามแบบ อี การันต์ อิตฺถี. (นารี).

ศัพท์ ๖ ศัพท์

ศัพท์ทั้งหลาย ๖ คือ **ปุม** ชาย, **สา** หมา (ไม่นิยมว่า

ผู้เมีย) **อทฺธา** กาลยืดยาว, **มฆว** ชื่อพระอินทร์, **ยุว** หนุ่ม, **สข** เพื่อน, เหล่านี้ ไม่ค่อยมีคำใช้นัก ถึงใช้บ้างก็เป็นบางวิภัตติ ไม่ทั่วไป เช่น

๑. **ปุม** เป็นปุ๊ลิงค์ มีที่ใช้แต่ **ปฐมา** วิภัตติ เอาวจนะ เป็น ปุมา เท่านั้น.

๒. **สา** เป็นคำกลาง ๆ ไม่นิยมว่าตัวผู้หรือตัวเมีย เหมือนกับศัพท์คือ **โค** มีที่ใช้แต่ ป. เอก. **สา** ในปุ๊ลิงค์ เป็น **สุนข** (แจกตามแบบ อ การันต์ในปุ๊ลิงค์ ปุริส) ในอิตถีลิงค์ เป็น **สุนขี** (แจกตามนี้แจกตามแบบการันต์ในลิงค์นั้น ๆ.

๓. **อทฺธา** เป็นปุ๊ลิงค์ มีที่ใช้บ้างแต่ เอก. ป. **อทฺธา** ทุ. **อทฺธานํ** ต. **อทฺธนา** จ. ฉ. **อทฺธุโน** ส. **อทฺธาเน** เท่านั้น (เหมือน **กมฺม** โดยมาก).

๔. **มฆว** เป็นปุ๊ลิงค์ (แจกตามแบบ อ การันตฺในปุ๊ลิงค์ ปุริส) แปลกแต่ ป. เอก. เป็น **มฆวา** เท่านั้น.

๕. ยุว เป็นทฺวิลิงค์ (ปุ๊. อิต.) ในปุ๊ลิงค์ใช้มาแต่ ป. เอก. **ยุวา** ในอิตถีลิงค์เป็น **ยุวตี** แจกตามแบบ อีก การันต์ในลิงค์นั้น.

๖. **สข** เป็นทฺวิลิงค์ (ปุ๊. อิตฺ.) ใช้มากแต่ ปุ๊. ป. เอก. **สขา** ในอิตถีลิงค์เป็น **สขี** แจกตามแบบ อี การันต์ในลิงค์นั้น.

สังขยา

ศัพท์ที่เป็นเครื่องนับนามนาม ชื่อว่าสังขยา เพราะเป็นคำที่บ่งถึงจำนวนของนามนาม ทางภาษาไทยหรือภาษาของชาติอื่น ๆ นิยมจำนวนเลขของชาตินั้น ๆ เพื่อจะให้รู้จำนวนที่นับโดยแน่นอน คำพูดที่ไม่มีจำนวนเลขเป็นเครื่องนับ จะรู้ไม่ได้ว่าเท่าไร เช่น พูดถึงคนว่า คนมีจำนวนน้อย ก็ไม่รู้ว่ามีน้อยเท่าไร เมื่อจะพูดว่าคนมีจำนวนมาก ก็ไม่รู้ว่ามากเท่าไรเหมือนกัน เป็นแต่เพียงรู้ได้ว่าน้อยและมากเท่านั้น ที่จะให้รู้แน่นอนว่า คนจำนวนน้อยนั้น คือคน ๑ คน หรือคน ๒ คน และที่ว่ามากนั้นคือจะเป็น ๑๐๐ คน หรือ ๑๐๐๐ คนเป็นต้นไม่ได้, เป็นแต่ให้รู้เพียงปริมาณเท่านั้น เมื่อมีตัวเลขเข้าควบคุม จึงเป็นเครื่องบ่งให้ชัดว่าจำนวนน้อยเท่านั้นเท่านี้ และจำนวนมากเท่านั้นเท่านี้ได้ ในภาษาบาลีท่านก็นิยมการนับเหมือนกัน จึงมีศัพท์อยู่พวกหนึ่งต่างหายที่เรียกว่าสังขยา และสังขยานั้น แปลว่านับ คือนับนามนามให้รู้ว่ามีจำนวนเท่าใด ท่านจึงจัดสังขยาไว้เป็น ๒ เรียกว่า ปกติสังขยา ๑ ปูรณสังขยา ๑.

ปกติสังขยา

ปกติสังขยาสำหรับนับนามนามโดยปกติ เช่น ๑-๒-๓-๔-๕ เป็นต้น จะนับเว้นในระหว่างก็ได้ เช่น ๑-๓-๕-๗-๙ เป็นต้น ซึ่งตรงกับคำของภาษาไทยว่า คนผู้หนึ่ง ถือสมุดสองเล่ม ดินสอขาวสามแท่ง ดินสอฝรั่งสี่แท่ง กระดาษห้าแผ่น เดินไป เป็นต้น นี่แสดงว่านับโดย

ลำดับติดกัน ที่นับเว้นเสียบ้างในระหว่าง เช่น คนผู้หนึ่ง ถือสมุดสามเล่ม ดินสอขาวห้าแท่ง ดินสอฝรั่งเจ็ดแท่ง กระดาษเก้าแผ่น เดินไป เป็นต้น การนับเช่นนี้เรียกว่าปกติสังขยาทั้งนั้น ปกติสังขยานั้นเป็นคุณนามก็ได้ เป็นนามนามก็ได้ แต่ก่อนที่จะนับ ผู้ศึกษาควรท่องศัพท์สังขยาที่มีอยู่ในบาลีไวยากรณ์ให้จำได้เสียก่อน เพราะจะนับโดยวิธีใด ๆ ก็ตาม จำเป็นต้องรูปจักศัพท์สังขยา จึงได้มีศัพท์สังขยาขึ้นอีกแผนกหนึ่ง คือตั้งแต่ เอก เป็นต้นไป.

บัดนี้จะกล่าวถึงสังขยาคุณนามก่อน คือคุณนามนั้น ไม่มีอิสระตามลำพัง ต้องอาศัยหรือพึ่งนามนาม คือมีนามนามเป็นหลักเป็นเจ้าของ ถ้าไม่มีนามนามปรากฏอยู่แล้ว ศัพท์ที่เป็นคุณนามก็จะแสดงลักษณะไม่ถูก เพราะว่าคุณนามมีหน้าที่แสดงลักษณะของนามนาม จึงจำเป็นต้องมีนามนามปรากฏอยู่ในที่ ๆ มีคุณนามทุก ๆ แห่ง จะเว้นเสียไม่ได้เลยเป็นอันขาด จะพูดแต่คุณนามอย่างเดียวไม่พูดหมายถึงนามนามลงข้างหลังคุณนาม เพื่อบ่งให้คำพูดชัดขึ้น เช่น คนอ้วน สัตว์ผอม ดังนี้ ก็จะรู้ได้ทันที คำว่า คน สัตว์ นั้นเป็นนามนาม อ้วน ผอม เป็นคุณนาม หรือคำพูดใด ๆ ก็ตาม เมื่อผู้ฟังฉงนสงสัยยังต้องถามถึงนามนามที่เป็นเจ้าของ คำพูดทั้งสิ้น

นั้นเป็นคุณนาม นี้เป็นเหตุแสดงให้เห็นชัดเจนว่าคุณนามต้องมีนามนาม. แม้สังขยาที่จะอธิบายต่อไปนี้ ก็เป็นคุณนาม จึงเป็นทีลักษณะเหมือนกับนามนามนั่นเอง ถ้ามีแต่สังขยาอย่างเดียวเช่น ๑-๒-๓-๔-๕ ก็ไม่อาจรู้ว่า อะไรที่มีจำนวน ๑-๒-๓-๔-๕ เมื่อเติมนามนามลง เช่น ๑ คน ๒ คน เป็นต้น ก็รู้ได้ว่าคนมีจำนวนเท่านั้นเท่านี้ หรือจะนับนามนามอะไรให้เติมนามนามนั้นลงไป.

ปกติสังขยานี้เมื่อจะถือตามคัมภีร์ศัพทศาสตร์ ท่านแบ่งเป็น ๒ พวก ตั้งแต่ **เอก** ถึง **จตุ** เป็นสัพพานามได้ด้วย ตั้งแต่ **ปญฺจ** ไป เป็นคุณนามอย่างเดียว เมื่อจะถือตามนามศัพท์จัดเป็น ๓ คือตั้งแต่ **เอก** ถึง **จตุ** เป็นสัพพนาม ๑ ตั้งแต่ **ปญฺจ** ถึง **อฏฺฐนวุติ** เป็นคุณนาม ๑ ตั้งแต่ **เอกูนสตํ** ไป จัดเป็นนามนาม ๑ ที่จัดเป็นสัพพนาม คุณนาม นามนามนั้น หมายเฉพาะศัพท์สังขยาล้วน ๆ แต่เมื่อจะประกอบเข้ากับนามนามอื่น ๆ ก็เป็นคุณนามทั้งสิ้น. และสังขยานั้นเป็นได้สามลิงค์ เว้นไว้แต่บางจำพวกที่ท่านนิยมให้เป็นเพียงลิงค์เดียว และเป็นเอกวจนะอย่างเดียว, ที่เป็นสัพพนามก็เป็นได้ทั้งสามลิงค์. คุณนามศัพท์ใด ถ้ามี อ การันต์ ในเมื่อจะต้องเป็นคุณนามของศัพท์ที่เป็นอิตถี-ลิงค์ ให้ทีฆะ อะ เป็น อา แล้วแจกตามแบบ อา การันต์อิตถีลิงค์ **(กญฺญา)**. สังขยาที่เป็นสัพพนามเป็นได้ทั้งสามลิงค์นั้น เช่น **เอโก ปุคฺคโล** บุคคลคนหนึ่ง **เอกา อิตฺถี** หญิงคนหนึ่ง **เอกํ กุลํ**

ตระกูลตระกูลหนึ่ง ส่วนคำว่า **ปญฺจ ปุริสา** บุรุษ ๕ คน **ปญฺจ อิตฺถิโย** หญิง ๕ คน **ปญฺจ กุลานิ** ตระกูล ๕ ตระกูล **ปญฺจสตา ภิกฺขู** ภิกษุ ๕๐๐ **ปญฺจสตา อิตฺถิโย** หญิง ๕๐๐ **ปญฺจสตานิ ธนานิ** ทรัพย์ ๕๐๐ เป็นต้น อันเป็นสังขยานาม ในเมื่อเข้าสมาสแล้วนำหน้านามนามอื่น เป็นคุณนามได้.

การจัดลิงค์ และ วจนะ

ตั้งแต่ **เอก** ถึง **จตุ** เป็นได้ทั้ง ๓ ลิงค์ เอกศัพท์สังขยาเป็นเอกวจนะอย่างเดียว. ตั้งแต่ **ทฺวิ** ถึง **จตุ** เป็นพหุวจนะอย่างเดียว และแจกตามแบบของตน ๆ ตามที่ท่านแจกไว้แล้วในบาลีไวยากรณ์.

ตั้งแต่ **ปญฺจ** ถึง **อฏฺฐารส** จัดเป็น ๓ ลิงค์ แจกอย่าง **ปญฺจ** เหมือนกันทั้ง ๓ ลิงค์ เป็นพหุวจนะอย่างเดียว.

ตั้งแต่ **เอกูนวีสติ ถึง อฏฺฐนวุติ** เป็นเอกวจนะอย่างเดียว และเป็นอิตถีลิงค์ แจกตามแบบอิตถีลิงค์อื่น ก็คงอยู่อย่างเดิมไม่เปลี่ยนไปตาม นามนามที่เป็นเจ้าของสังขยานี้ ต้องเป็นพหุวจนะอย่างเดียว.

ตั้งแต่ **เอกูนสตํ** เป็นต้นไป เป็นได้ทั้ง ๒ วจนะ และเป็นได้ ๒ ลิงค์ คือ นปุํ. และ อิต. คือ ตั้งแต่ **เอกูนสตํ** ไป เป็น นปุํ. **โกฏิ** เป็นอิตถีลิงค์ ที่เป็นได้ ๒ วจนะนั้น คือ ถ้าปรากฏว่า ร้อย

พัน หมื่น ฯลฯ จัดเป็นเอกวจนะ ถ้ามีศัพท์สังขยาตั้งแต่สองขึ้นไป อยู่ข้างหนึ่ง จัดเป็นพหุวจนะ เช่น สองร้อย สองพัน สองหมื่น เป็นต้น.

วิธีแจกวิภัตติของศัพท์สังขยา ตั้งแต่ **เอก** ถึง **จตุ** แจกตามแบบเฉพาะตน ๆ. **ปญฺจ** ถึง **อฏฺฐารส** แจกอย่าง **ปญฺจ** ทั้ง ๓ ลิงค์. ตั้งแต่ **เอกูนวีส** ถึง **ปญฺญาส** แจกอย่าง **เอกูนวีส**. ในระหว่างจำนวนนั้น ถ้าศัพท์สังขยาใดมี อิ การันต์ ก็ให้แจกอย่าง อิ การันต์ในอิตถีลิงค์ (**รตฺติ**) คือตั้งแต่ **เอกุนวีสติ** ถึง **อฏฺฐตฺตึสติ** และตั้งแต่ **เอกูนสตฺตติ** ถึง **อฏฺฐนวุติ**. ศัพท์สังขยาที่มี อี การันต์ คือตั้งแต่ **เอกูนสฏฺฐี** ถึง **อฏฺฐสฏฺฐี** แจกตามแบบ อี การันต์ในอิตถี-ลิงค์ (นารี).

ตั้งแต่ **เอกูนสตํ** ขึ้นไป เว้น **โกฏฺฐิ** เป็น นปุํ. อย่างเดียว แจกตามแบบ อ การันต์ นปุํ. (กุล)

เอกศัพท์

เอก ศัพท์ ท่านนิยมใช้สองอย่าง ใช้เป็นสังขยาหนึ่ง ใช้เป็นสัพพนามอย่างหนึ่ง ที่ใช้เป็นสังขยานั้น สำหรับนับนามนามที่เป็นจำนวนหน่วยเท่านั้น และเป็นเอกวจนะอย่างเดียว เช่น จีวร ๑ ผืน บาตร ๑ ใบ เป็นต้น ที่เป็นสัพพนาม เป็นได้ทั้งเอกวจนะ และพหุวจนะ.

กำหนดวจนะของสังขยา

ตั้งแต่ **ทฺวิ** ถึง **อฏฺฐารส** เป็นพหุวจนะอย่างเดียว.

ตั้งแต่ **เอกูนวีสติ** จนถึง **อฏฺฐนวุติ** เป็นอิตถีลิงค์ เอกวจนะอย่างเดียว.

ตั้งแต่ **เอกูนสตํ** จนถึง **โกฏิ** เป็นเอกวจนะ และพหุวจนะ.

จำนวน ๙๙ ขึ้นไปเป็นนามนาม จึงจัดเป็นลิงค์ได้ ๒ ลิงค์ แต่เป็น นปุํ. โดยมาก. เป็นอิตถีลิงค์เฉพาะ **โกฏิ** เท่านั้น. ๙๙ เมื่อประกอบเป็นศัพท์สังขยา ก็ต้องปรากฏเป็น **สตํ** อยู่ข้างหลัง เพราะยังขาดอยู่หนึ่งที่จะเต็มจำนวน ๑๐๐ ในที่จะเต็มเช่นนี้ ท่านนิยมให้ใช้ **เอกูน** ซึ่งแปลว่าหย่อนหนึ่งเข้ามาต่อ. ๙๙ ประกอบว่า **เอกูนสตํ** ร้อยหย่อนหนึ่ง แม้จำนวนอื่น ๆ เมื่อยังขาดอยู่เพียงหนึ่งจะครบหรือเต็มก็มีนัยนี้ จะอธิบายข้างหน้า ในที่นี้เพื่อจะแสดงให้รู้ว่า ๙๙ ขึ้นไปเป็นนามนามได้เท่านั้น.

ที่เป็นเอกวจนะได้นั้น เมื่อคิดดูก็สงสัยว่า ทำไมจำนวนตั้งร้อยตั้งพันยังเป็นเอกวจนะได้ ข้อนี้ท่านกำหนดว่า ร้อยเดียว พันเดียว จึงนิยมเป็นเอกวจนะ และไม่ต้องใช้เอกศัพท์ลงข้างหน้า เช่นคำว่า **สตํ สหสฺสํ** เป็นต้น เพราะมีจำนวนเดียวอย่างนี้ จึงจัดเป็นเอกวจนะ จะหมายความเป็น สองร้อย สองพัน เป็นต้นไม่ได้.

สังขยานามที่เป็นพหุวจนะนั้น ท่านกำหนดด้วยสังขยาที่เป็นพหุวจนะอยู่ข้างหน้า ซึ่งเป็นเครื่องแสดงให้รู้ว่าไม่ใช่ร้อยเดียวพันเดียว เช่น สองร้อย สองพัน เป็นต้น และจำนวนพหุวจนะนี้จึงต้องมีศัพท์สังขยาชั้นคุณนาม ตั้งแต่ **ทฺวิ** ขึ้นไป อยู่ข้างหน้าเหมือนอย่าง **ปญฺจสตสหสฺสานิ นมามิ สิรสา อหํ** วิธีต่อสังขยาคุณเข้ากับสังขยานามนั้น จักกล่าวข้างหน้า แต่ในที่บางแห่งแม้ถึงสังขยาคุณนามจะอยู่ข้างหน้า บอกถึงความเป็นพหุวจนะก็จริงโดยความนิยมของวิธีสมาสกลายไปเป็นเอกวจนะได้ เช่น **ติสหสฺสํ** เมื่อปรากฏเช่นนี้พึงทราบเถิดว่า ท่านจัดอย่างสมาหารทิคุสมาส.

วิธีแจกวิภัตติ

สังขยาก็ใช้วิภัตติทั้ง ๑๔ ของนามนามนั้นเองแจก แต่ท่านกำหนดให้ เพราะท่านกำหนดสังขยาไว้เป็นตอน ๆ บางตอนเป็นได้เฉพาะเอกวจนะอย่างเดียว บางตอนเป็นได้เฉพาะพหุวจนะอย่างเดียว บางตอนเป็นได้ทั้งเอกวจนะ ทั้งพหุวจนะ ดังที่ได้แสดงมาแล้วนั้น เมื่อจะลงวิภัตติก็ต้องลงให้ถูกตามวจนะนั้นอย่างให้แย้งกัน ตอนใดที่เป็นเอกวจนะอย่างเดียว ก็ใช้วิภัตติ คือ สิ อํ นา ส สฺมา ส สฺมึ เท่านั้น ตอนใดที่เป็นได้แต่พหุวจนะอย่างเดียว ก็ใช้วิภัตติ โย โย หิ นํ หิ นํ สุ เท่านั้นลง ตอนใดที่เป็นได้ทั้งสองวจนะ ก็ใช้วิภัตติทั้ง ๑๔ ตัวลงได้.

สังขยาที่ท่านจัดเป็นสัพพนามก็ดี คุณนามก็ดี มีลักษณะเหมือนวิเสสนะ คือถ้านามนามเป็นลิงค์วจนะวิภัตติอันใด สังขยาแผนกนี้ต้องมีลิงค์ วจนะ วิภัตติ เหมือนนามนาม และเรียงไว้ข้างหน้านามนาม เช่น **จตฺตาโร สติปฏฺฐานา** สติปัฏฐาน ๔ **จตสฺโส อปฺปมญฺญาโย** อัปปมัญญา ๔ **จตฺตาริ อริยสจฺจานิ** อริยสัจ ๔ เว้นไว้แต่สังขยาที่ท่านจัดเป็นลิงควิปลาส และวจนะวิปลาสเท่านั้น คือตั้งแต่ **เอกูน-วีสติ** ถึง **อฏฺฐนวุติ** ที่ท่านจัดเป็นอิตถีลิงค์เอกวจนะอย่างเดียว แม้จะเข้ากับลิงค์อื่นที่เป็นพหุวจนะ ก็ไม่เปลี่ยนไปตาม เช่น **ปญฺจตฺตึสาย ชนานํ ลาโภ อุปฺปนฺโน** ลาภเกิดขึ้นแล้วแก่ชน ท. ๓๕ **ปญฺจตฺตึสาย** คงเป็นเอกวจนะอิตถีลิงค์อยู่อย่างเดิม ไม่เปลี่ยนลิงค์แลวจนะไปตามบทนาม คือ **ชนานํ** ซึ่งเป็นปุํลิงค์และพหุวจนะ.

ส่วนสังขยานามนาม เมื่อจะใช้บอกนามนามบทใด ก็ให้เอานามนามบทนั้นประกอบด้วยฉัฏฐีวิภัตติพหุวจนะ เรียงไว้ข้างหน้าสังขยานามนามนั้น ดังนี้ **ภิกฺขูนํ สตํ** ร้อยแห่งภิกษุทั้งหลาย **ภิกฺขูนํ สหสฺสํ** พันแห่งภิกษุทั้งหลาย ซึ่งตรงกับภาษาของเราว่า ภิกษุร้อยรูป ภิกษุพันรูป.

สังขยาที่ท่านจัดเป็นสัพพนามนั้น เวลาใช้ ให้ใช้อย่างวิเสสน-สัพพนาม.

สังขยาตั้งแต่ **เอก** จนถึง **นว** แต่ละศัพท์เรียกว่าจำนวนหน่วย เหมือนอย่างจะนับตามภาษาไทยว่า หน่วย สิบ ร้อย พัน หมื่น

เป็นต้น แม้การใช้ศัพท์สังขยา ก็ต้องนับตั้งแต่จำนวนหน่วยขึ้นไป ดุจเดียวกัน จักอธิบายเป็นศัพท์ ๆ แต่จะไม่อธิบายถึงแบบแจกและวิธีเปลี่ยนวิภัตติไว้อีก ให้ผู้ศึกษาพึงดูในแบบบาลีไวยากรณ์เถิด.

เอก ๑

เอก สังขยาอันเป็นเอกวจนะอย่างเดียว ท่านนิยมใช้เป็น ๒ คือเป็นปกติสังขยาอย่าง ๑ เป็นสัพพนามอย่าง ๑ ที่เป็นปกติสังขยาแจกตามแบบของตน ๆ ที่เป็นสัพพนามเป็นได้ทั้ง ๒ วจนะ และทั้ง ๓ ลิงค์แจกตามแบบ ย ศัพท์ แปลกจาก ย ศัพท์เฉพาะในอิตถีลิงค์ เอก. จ. ฉ. เป็น **เอกิสฺสา**. ส. เป็น **เอกิสฺสํ** เท่านั้น ที่เป็นพหุวจนะให้แปลว่า บางเหล่า บางพวก เช่น **เอเก อาจริยา** อาจารย์ ท. บางพวก เป็นต้น.

ทฺวิ ๒

ทฺวิ ศัพท์นี้ยังไม่ได้แจกวิภัตติ จึงถือว่าเป็นศัพท์เดิม และแจกวิภัตติก็แจกเป็นอย่างเดียวกันทั้ง ๓ ลิงค์ เมื่อต่อเข้ากับศัพท์สังขยาที่เป็นจำนวนอื่นก็ดี ต่อกับศัพท์นามก็ดี แปลง **ทฺวิ** เป็น **ทิ ทุ ทฺวา พา เทฺว** และคง **ทฺวิ** ไว้ก็มี **ทฺวิ** เมื่ออยู่หน้า **ทส วีสติ** และ **ตึส** แปลง **ทฺวิ** เป็น **ทฺวา** และ พา เช่น **ทฺวาทส พารส** ๑๒, **ทฺวาวีสติ พาวิสติ** ๒๒, **ทฺวตฺตึส พตฺตึส** ๓๒, เมื่อเข้ากับสังขยาจำนวนที่ยิ่งขึ้นไปกว่า **ทส วีสติ** และ **ตึส** คือตั้งแต่ **จตฺตาฬีส** ๔๐ จนถึง **นวุติ** ๙๐ แปลง **ทฺวิ** เป็น **ทฺว** และ **ทฺวา** ได้ เช่น **เทฺวจตฺตาฬีส** ๔๒

ทฺวาสฏฺฐี ๖๒ **เทฺวนวุติ** ๙๒ เป็นต้น เมื่อเข้ากับสังขยานามนาม คง **ทฺวิ** ไว้ตามเดิม เช่น **ทฺวสตํ** ๒๐๐ เป็นต้น เมื่อเข้ากับนามนามคง **ทฺวิ** ไว้บ้าง เช่น **ทฺวิปาทา** สัตว์ ๒ เท้า แปลง **ทฺวิ** เป็น **ทิ** บ้าง เช่น **ทิโช** สัตว์เกิด ๒ หน (พวกนก) แปลง **ทฺวิ** เป็น **ทุ** บ้าง เช่น **ทุปฏฺฏํ วตฺถํ** ผ้า ๒ ชั้น (สังฆาฏิ) แต่จะถือเป็นการแน่นอนไม่ได้ เพราะท่านจัดการเปลี่ยนแปลงโดยถือเอาความสละสลวยแห่งศัพท์มากกว่าอย่างอื่น.

อุภ ก็แปลว่า ๒ เหมือนอย่าง **ทฺวิ** แต่ใช้นับจำนวนนามนามอย่างเดียว ไม่ได้ใช้เข้ากันสังขยานาม เช่น **สตํ สหสฺสํ** เป็นต้น ทั้งมีแบบแจกโดยเฉพาะเหมือนกันทั้ง ๓ ลิงค์.

ติ ๓

ติ แจกวิภัตติได้ตามแบบของตนเอง ใช้ต่อสังขยาอื่นบ้าง ต่อกับนามนามบ้าง แปลง **ติ** เป็น **เต** บ้าง คง **ติ** ไว้บ้าง เมื่อเข้ากับสังขยาจำนวนสิบ แปลง **ติ** เป็น **เต** เช่น **เตรส** ๑๓ เป็นต้น เมื่อเข้ากับสังขยายาม คง **ติ** ไว้ เช่น **ติสตํ** ๓๐๐ **ติสหสฺสํ** ๓๐๐๐ (สมาหารทิคุสมาส) เมื่อเข้ากับนามศัพท์ คงเป็น ติ หรือแปลงเป็น **เต** เช่น **ติโยชนปรมํ** ให้เกิน ๓ โยชน์ **เตวิชฺโช** ผู้มีวิชชา ๓ เป็นต้น.

จตุ ๔

จตุ ที่ถูกแปลงไปเป็นอย่างอื่นบ้าง ก็ต่อเมื่อเป็นเศษของสังขยาอื่นเท่านั้น คือแปลง **จตุ** เป็น **จุ** เช่น **จุทฺทส** นอกนั้นคงเดิม เช่น

จตุปาริสุทฺธิสีลํ เป็นต้น.

ตั้งแต่ **ปญฺจ** ถึง **อฏฺ** ไม่ค่อยมีการเปลี่ยนแปลงอะไร จึงไม่ต้องอธิบาย.

นว ๙

นว ศัพท์นี้ ถ้าเพ่งตามศัพท์ก็มีนัย ๒ อย่าง เป็นสังขยาจำนวนนับนามนาม ที่แปลว่า ๙ อย่างหนึ่ง เป็นคุณบทของนามนามที่แปลว่าใหม่อย่างหนึ่ง จะรู้ได้ว่าเป็นสังขยาหรือเป็นนามนั้น จักรู้ที่การแจกวิภัตติของศัพท์นั้น **นว** สังขยาแจกตามแบบ **ปญฺจ** และเป็นเครื่องนับจำนวนนามนาม และเป็นพหุวจนะอย่างเดียว ส่วน **นว** ที่เป็นคุณนามนั้น เป็นเครื่องแสดงลักษณะของนามนาม มีลิงค์ วจนะ วิภัตติ เหมือนนามนาม และจัดเป็นเอกวจนะก็ได้ เป็นพหุวจนะก็ได้ เพื่อให้ศัพท์นี้แปลกกัน ท่านนิยมไว้ดังนี้ ถ้าเป็นสังขยา ท่านไม่ลง ก ต่อท้าย ปล่อยไว้เฉย ๆ เช่น **นวภิกฺขู** ภิกษุ ท. ๙ รูป ถ้าเป็นคุณนาม ท่านลง ก ต่อท้าย **นวโกวาท นวก+โอวาท** โอวาทเพื่อภิกษุใหม่ และ **นว** ที่เป็นคุณนามซึ่งไม่ใช่สังขยา ถ้าเป็นคุณของนามนามที่เป็นปุํลิงค์ แจกอย่าง **ปุริส** ถ้าเป็นคุณของนามนามที่เป็นนปุํสกลิงค์ แจกอย่าง **กุล** ถ้าเป็นคุณของนามนามที่เป็นอิตถีลิงค์ ต้องทีฆะสระที่สุดเป็น อา แล้วแจกอย่าง **กญฺญา**.

สังขยาจำนวนสับ หรือหลักสิบ คือสังขยาจำนวนที่นับตั้งแต่

๑๐ ถึง ๙๐ เรียกว่าจำนวนสิบ เมื่อต้องการจะทราบว่ากี่สิบ หรือสิบอะไร คือ ๒๐ หรือ ๓๐ เป็นต้น ให้เอาจำนวนหน่วยคูณจำนวน ๑๐ จักรู้ได้ เช่น ๓๐ เมื่อตั้ง ๑๐ แล้วเอา ๓ คูณเป็นต้น. แต่ในภาษาบาลีมีอยู่โดยเฉพาะ เช่น **ทส**= ๑๐ **วิสติ** = ๒๐ **ตึสติ** = ๓๐ เป็นต้น.

แต่บางศัพท์ซึ่งน่าคิด คือ ท่านให้เอา **ท** ที่ **ทส** เป็น **ร** ในเมื่อต่อกับจำนวนเศษของสิบ เช่น **เตรส** ๑๓ เป็นต้น และให้เอา **ท** หรือ **ร** เป็น **ฬ** ได้ ในเมื่อ **ฉ** อันเป็นเศษของ ๑๐ คือ ๑๖ ถูกแปลงเป็น **โส** แล้ว จึงเป็น **โสฬส.** และบางแห่งท่านให้ลง **ติ** หลังศัพท์เหล่านี้ได้บ้าง คือ **วีส ตึส** เป็น **วีสติ ตึสติ** และให้เอาสระที่สุดของ **เอก ทฺวิ อฏฺฐ** (อันเป็นเศษของสิบ) เป็น อา บ้างจำเป็น **เอกาทส ทฺวาทส อฏฺฐารส** (ตามนัยมูลกัจจายนะ หน้า ๒๔๘-๒๓๙).

อนึ่ง จำนวนที่ยังขาดอยู่ ๑ จักเต็มในจำนวน ตั้งแต่ ๒๐ ขึ้นไป เช่น ๑๙-๒๙-๓๙ เป็นต้น ท่านไม่นิยมใช้ศัพท์ **นว** ต่อข้างหน้า ให้นิยมนับเป็นต้นว่า ยี่สิบหย่อนหนึ่ง คือ ๑๙ นั้นเอง ในที่เช่นนั้น ให้ใช้ศัพท์ว่า **เอก+อูน = เอกูน** ซึ่งแปลว่าหย่อนหนึ่ง หรือยังขาดอยู่หนึ่งที่จะเต็มในจำนวนนั้น ๆ ไม่ได้ประกอบตามที่น่าจะเป็นได้ เช่น ๑๙ เป็น **นวทส**, ๒๙ เป็น **นววีสติ**, ๓๙ เป็น **นวตฺตึสติ**. ตามที่ท่านนิยมต้องประกอบดังนี้ ๑๙ **เอกูนวีสติ**, ๒๙ **เอกูนตึสติ**, ๓๙ **เอกูนจตฺตาฬีส**, ฯเปฯ **เอกูนสตํ**.

สังขยาจำนวนร้อย (สังขยานาม) วิธีนับท่านให้เอาจำนวน ๑๐ คูณจำนวน ๑๐ จึงเป็นจำนวน ๑๐๐ คือ ๑๐x๑๐ แล้วให้เอาจำนวน ๑๐ นั่นแหลคูณจำนวนที่คูณแล้ว โดยคูณกันเป็นระยะ ๆ เช่น ๑๐x๑๐ เป็น ๑๐๐ แล้วเอา ๑๐๐x๑๐ เป็น ๑,๐๐๐ เป็นต้น, คำว่า ๑๐ และ ๑,๐๐๐ เป็นต้น ฟังดูคล้าย ๆ จักมีเอกศัพท์ในสังขยาเพื่อบอกจำนวนอยู่ด้วย แต่ที่แท้ไม่ต้องใช้เอกศัพท์เลย เพราะสังขยาจำนวนเต็มล้วน ๆ ที่ไม่มีสังขยาคุณต่ออยู่ข้างหน้าแล้ว เป็นเอกวจนะอย่างเดียว เช่น **สตํ สหสฺสํ** เป็นต้น ดังที่ได้แสดงมาแล้ว.

สังขยาที่เหลือจากจำนวนเต็ม สังขยาที่เหลือจากจำนวนนั้นหมายความว่า นอกจากจำนวนที่ตั้งเดิมแล้ว เป็นสังขยาที่เหลือหรือเศษ คือสังขยาที่ปรากฏในระหว่าง และเศษนี้จะเป็นสังขยาคุณก็ตาม เป็นสังขยานามก็ตาม เรียกว่าเศษทั้งนั้น เช่น ๑๑๐ ตามคำพูดของเราต้องเรียกว่า ร้อยสิบ แต่ตามภาษาบาลี ท่านคิดจำนวน ๑๐๐ เป็นจำนวนเต็ม จำนวน ๑๐ เป็นจำนวนเศษ และเรียกว่าร้อยยิ่งด้วยสิบ แม้สังขยาจำนวนอื่น ๆ ก็มีนัยเดียวกัน เช่น ๑,๐๐๐-๑๐,๐๐๐-๑๐๐,๐๐๐ เป็นต้น ก็เรียกจำนวนเต็ม. จำนวนสังขยาที่ปรากฏในระหว่างจำนวนเต็ม เรียกว่าเศษ เช่น ๑,๗๒๕ จำนวน ๑,๐๐๐ เป็นจำนวนเต็ม, ๗๐๐ ก็ดี ๒๐ ก็ดี เป็นจำนวนเศษ, เพราะท่านกำหนดนับเป็นหลัก ๆ และนับตั้งแต่ข้างหลังไปหาข้างหน้า เมื่อเป็นเช่นนี้ เลข ๕ จึงเป็นจำนวนหน่วย เลข ๒ อยู่หลักสิบเท่ากับ ๒๐ เลข ๗ อยู่ที่หลักร้อย เท่ากับ ๗๐๐.

วิธีต่อจำนวนเศษ

สังขยาที่เหลือจากจำนวนเต็มนั้น เมื่อจะต่อเข้ากับจำนวนเต็ม ท่านให้ใช้ **อุตฺตร** และ **อธิก** มาคั่นในระหว่างของจำนวนนั้น ๆ ทุกจำนวนที่เหลือ กำหนดใช้ **อุตฺตร** อยู่ใกล้สังขยาคุณ, **อธิก** อยู่ใกล้สังขยานาม. **อุตฺตร อธิก** ทั้งสองนี้เป็นคุณนาม เมื่อใช้ประกอบต้องให้เป็นคุณนามของสังขยาที่เป็นจำนวนเต็ม (คือสังขยาที่เป็นตัวประธาน) จะนับนามนามใด ให้เอานามนามนั้น ประกอบวิภัตติลงในระหว่าง นามนามที่อยู่ใกล้สังขยาคุณ ในประกอบด้วยตติยาวิภัตติอย่างเดียว ส่วนวจนะนั้นให้ถือตามสังขยาคุณ นามนามที่อยู่ใกล้สังขยานามที่เป็นเศษ ให้ประกอบด้วยตติยาวิภัตติทุก ๆ จำนวน ส่วนวจนะก็ให้ถือตามสังขยานั้น ๆ และควรถือตัวอย่างจาก พุทธศักราชที่ท่านวางไว้ แต่ที่นั้นท่านประกอบเป็นรูปสมาส แล้วลบศัพท์เสียบ้างตามวิธีย่อสมาส เช่น ๒,๔๘๓ ปี ปรากฏว่า **ตฺยาสีติสํวจฺฉรุตฺตรจตุ-สตาธิกานิ เทฺว สํวจฺฉรสหสสานิ** เมื่อแยกออกให้เป็นศัพท์ ๆ เพื่อเห็นง่าย ก็เป็น **ตฺยาสีติยา สํวจฺฉเรหิ อุตฺตรานิ จตูหิ สํวจฺฉรานํ สเหติ อธิกานิ เทฺว สํวจฺฉานํ สหสฺสานิ** แปลว่าอันว่าพัน ท. แห่งปี ท. สอง ยิ่งด้วยร้อย ท. แห่งปี ท. สี่ยิ่งด้วยปี ท. แปลสิบสาม เราจะเห็นได้ว่า **อุตฺตร** อยู่ใกล้สังขยาคุณ คือ **ตฺยาสีติยา** ๘๓, **อธิก** อยู่ใกล้สังขยานาม คือ **สเหติ** ๑๐๐, **อุตฺตร** และ **อธิก** ทั้งสองนี้ถ้าต้องประกอบสังขยาที่เป็นเศษหลาย ๆ ชั้น ต้องใช้สลับกัน คือ

อุตฺตร แล้ว **อธิก**, แต่ต้องถือว่าให้ **อุตฺตร** อยู่ใกล้สังขยาคุณ, **อธิก** อยู่ใกล้สังขยานาม, และบางคราว **อธิก** จะอยู่ในที่ใกล้กันก็ใช้ได้.

วจนะนั้น ถ้าปรากฏเป็นเลข ๑ ขึ้นหน้า เป็นเอกวจนะอย่างเดียว (แต่ไม่ใช่เอกศัพท์), ถ้าเลขตั้งแต่ ๒ ขึ้นไป ขึ้นหน้า เป็นพหุวจนะอย่างเดียว, จำนวนเศษไม่ถือเป็นประมาณ เช่น ๑,๕๘๔ เช่นนี้เป็นเอววจนะ, สังขยาคุณจะรวมกันเป็นศัพท์เดียว ดังที่แสดงมานั้นก็ได้ หรือจะแยกออกเป็นจำนวน ๆ ก็ได้.

อฑฺฒ ศัพท์

สังขยาที่มีจำนวนที่สุดคือจำนวนหลัง ตั้งแต่ ครึ่งร้อย คือ ๕๐ หรือ ครึ่งพัน คือ ๕๐๐ หรือ ครึ่งหมื่น คือ ๕,๐๐๐ เป็นต้น เพื่อจะให้จำนวนหลังเต็ม ท่านนิยมใช้ **อฑฺฒ** ศัพท์ ประกอบ ส่วนจำนวนข้างหน้านั้นไม่จำกัดจำนวน เช่น ๑๕๐-๓,๕๐๐-๖,๕๐๐ เป็นต้น เมื่อประกอบด้วย **อฑฺฒ** ศัพท์ ก็ต้องเพิ่มจำนวนข้างหน้าขึ้น เช่น ๑ ต้องเป็น ๒,๓ เป็น ๔, และ ๖ ก็เป็น ๗ เป็นต้น เพราะ **อฑฺฒ** แปลว่า กึ่ง หรือ ครึ่ง โดยมากมีสังขยาจำนวนหน้า ลงปัจจัยในปูรณตัทธิต คือ **ติย, ถ, ฐ, ม, อี,** จึงเป็นเอกวจนะอย่างเดียวตามปูรณตัทธิต. ๑๕๐ ประกอบเป็น **อฑฺเฒน ทุติยํ สตํ=ทิยฑฺฒสตํ** ร้อยที่ ๒ ทั้งกึ่ง (หนึ่งร้อย กับ ครึ่ง คือ ๑๕๐), ๓,๕๐๐ **อฑฺเฒน จตุตฺถํ สหสฺสํ=อฑฺฒุฑฺฒสหสฺสํ** พันที่ ๔ ทั้งกึ่ง (สามพันกับครึ่ง คือ ๓,๕๐๐) หรือจะเป็น **อฑฺฒจตุตฺถาสหสฺสํ** ก็ได้. ในแบบ

ท่านว่างตัวอย่างไว้เพียงที่ ๔ ทั้งกึ่ง เมื่อจะประกอบให้มากไปกว่านี้ ก็พึงเอา **ทฑฺฒ** ศัพท์ประกอบข้างหน้าสังขยาที่เป็นเศษ และโดยมาก ลงปัจจัยในปูรณตัทธิต เช่น ๗๕๐ ว่า **อฑฺฒฏฺฐมํ สตํ** ร้อยที่ ๘ ทั้งกึ่ง, จำนวนอื่นก็พึงเทียบตามนี้.

สังขยาที่ประกอบด้วย **อฑฺฒ** ศัพท์นี้ ถ้าไม่ลงปัจจัยในปูรณ-ตัทธิต เป็นพหุวจนะได้ เช่น **อฑฺฒเตรสานิ ภิกฺขุสตานิ** ร้อยแห่งภิกษุ ท. ๑๓ ทั้งกึ่ง (๑,๒๕๐) ดังนี้. ผู้ศึกษาพึงดูในอธิบายปูรณ-ตัทธิตเถิด.

ปูรณสังขยา

ปูรณสังขยานี้ เป็นคุณนามอย่างเดียว ใช้นับจำนวนนามนามในที่เต็ม คือนับเฉพาะ เช่น ที่ ๑ ที่ ๒ ที่ ๓ เป็นต้น หมายเอาแต่อย่างเดียว ที่เดียว หรือคนเดียว จึงได้ความสันนิษฐานว่า เป็นเอกวจนะอย่างเดียว เหมือนอย่างว่า คนยืนหรือนั่งเป็นแถว ๆ สัก ๒๐ คน เมื่อถูกเรียกว่า คนที่ ๑๕ จงไป ก็ต้องไปได้เพียงคนเดียว คือคนที่ ๑๕ เท่านั้น. ปูรณสังขยานี้ ก็ใช้ปกติสังขยานั้นเอง แต่ต้องลงปัจจัยในปูรณตัทธิต ทำให้แปลกกัน จึงได้มีชื่อเรียกว่าปูรณสังขยา เพราะเรียกตามปัจจัยที่ลงปูรณสังขยานี้ ท่านได้อธิบายไว้ปูรณสังขยาละเอียดในปูรณติทธิต ผู้ต้องการจงตรวจดูเถิด. ส่วนการแจกวิภัตติและการันต์ในแบบปรากฏอยู่ชัดเจนแล้ว แต่มีอยู่บางคำ เช่น **เอกาทสี จตุทฺทสี ปณฺณรสี** อันเป็นอิตถีลิงค์ แจกในปฐมาวิภัตติ ลง

นิคคหิตอาคมได้ คือเป็น **เอกาทสึ จตุทฺทสึ ปณฺณรสึ** ตามที่มา ในมูลกัจจายน สูตรที่ ๓๓๔ หน้า ๙๕. นอกนั้นมีในแบบไวยากรณ์ชัดเจนแล้ว.

สัพพนาม๑

ผู้ศึกษาเคยทราบในตอนต้นมาบ้างแล้วว่า คำนี้จัดเป็นส่วนหนึ่งของนามศัพท์ ซึ่งมีลักษณะใช้แทนคำ นามนามทั้งสอง (สาธารณะ และ อสาธารณะ) หรือข้อความต่าง ๆ ที่เคยออกชื่อ และเข้าใจกันอยู่แล้ว ถ้าเราจะแยกคำ สัพพนาม นี้ออก ก็จะได้ **สพฺพ** แปลว่า "ทั้งปวง" คำหนึ่ง, **นาม** แปลว่า "ชื่อ" คำหนึ่ง, เมื่อรวมเข้าเป็นสมาส ก็แปลว่า "คำที่เป็นชื่อทั้งปวง " คือหมายความว่าเป็นคำแทนชื่อ เพื่อให้ทราบถึง นามนาม ที่เคยกล่าวมาแล้ว, หากไม่มีคำประเภทนี้ไว้ใช้ เนื้อความก็ดี คำพูดก็ดี จะซ้ำ ๆ ซาก ๆ จนน่าเบื่อหู ดังจะเห็นได้ในประโยคตัวอย่างนี้ว่า "นายดำ ไปหานายขาว นายดำถามนายขาวว่า ทำไมนายขาวไม่ไปเที่ยวบ้านนายดำบ้าง เดี๋ยวนี้ที่บ้านนายดำสนุกมาก"ดังนี้ ขอให้ผู้ศึกษาสังเกตการใช้ถ้อยคำซ้ำซาก เช่นนั้น จะขัดหูผู้ฟัง ผู้อ่าน หรือไม่ ถ้าเป็นจริงอย่างที่ว่าแล้ว ควรจะเปลี่ยนถ้อยคำสำนวนเสียใหม่ ว่า "นายดำไปหานายขาว แกถามเขาว่า ทำไม คุณไม่ไปเที่ยวที่บ้างผมบ้าง เดี๋ยวนี้ที่นั่นสนุกมาก" ดังนี้ คำว่า แก เขา คุณ ผม นั้น ทั้ง ๕ คำนี้ปรากฏขึ้นในประโยคตัวอย่างข้างหลัง เพื่อจะตัดคำนามนามที่ซ้ำกันออกเสีย และคงไว้ที่จำเป็น คำชนิดนี้แหละบาลีไวยากรณ์เรียกว่า สัพพนาม แต่ทางฝ่ายภาษาไทย เรียกว่าคำแทนชื่อดังกล่าว

๑. สัพพนาม พระครูมงคลวิลาส (ลัภ โกสโล) วัดราชาธิวาส เรียบเรียง

แล้ว.

ตัวอย่างทั้งสองที่ยกขึ้นมาจนอ้างนั้น ลองนึกเปรียบเทียบดูว่ามีข้อแตกต่างหรือเหมือนกันอย่างไรบ้าง เมื่อกำหนดถึงใจความโดยเฉพาะแล้วก็เหมือนกัน แต่ถ้าจะมุ่งฟังถ้อยคำหรือสำนวนโวหารแล้วคงผิดกันมาก เพราะตัวอย่างข้างต้นมีรุงรังไปด้วยคำซ้ำ ๆ ซาก ๆ กล่าวคือจะต้องเอ่ยถึงตัว นามนาม คือ นายดำ นายขาว กันเรื่อยไปจนกว่าจะจบเรื่อง, ส่วนตัวอย่างข้างปลายนั้น มีคำว่า แก เป็นต้น เข้ามาแทนตัวนามนาม คำซ้ำซากจึงหมดไป นับว่าเป็นการถูกต้องตามวิธีภาษาที่นิยมที่ใช้กันอยู่ทั่ว ๆ ไป ฉะนั้น คำสัพพนาม จึงต้องมีหน้าที่แทน นามนา ที่ออกชื่อมาแล้ว เพื่อป้องกันคำซ้ำซากอันไม่น่าฟัง และท่านแบ่งคำนี้ออกเป็นสอง คือเป็น ปุริสสัพพนาม ๑ วิเสสนสัพพนาม ๑.

ปุริสสัพพนาม

น่าจะทำความเข้าใจคำว่า **ปุริส** ซึ่งอยู่หน้าสัพพนามเสียก่อน ศัพท์นี้แปลกันว่า บุรุษ หรือผู้ชาย แต่ในบาลีไวยากรณ์ไม่ได้หมายความว่า เป็นคำสำหรับใช้ผู้ชายอย่างเดียว แม้จะเป็นผู้หญิงหรือมิใช่ก็ตาม คงมีความหมายเช่นเดียวกัน คือ **ปุริส** ย่อมมุ่งหมายที่จะทำหน้าที่แทนตัวนามนามที่ออกชื่อมาแล้ว และกำลังที่จะออกชื่อกล่าวโต้ตอบกันอยู่ ทั้งที่เป็น คน สัตว์ ที่ สิ่งของ ฉะนั้น คำว่า **ปุริส** ในที่นี้ เป็นแต่เพียงโวหารที่นิยมใช้กันอยู่ในส่วนหนึ่ง

ของบาลีไวยากรณ์ เพื่อเป็นเครื่องหมายสำหรับใช้เรียกชื่อศัพท์ประเภทหนึ่งเท่านั้น แต่ความมุ่งหมายคงมีทั่ว ๆ ไป ดังกล่าวแล้ว.

อีกนัยหนึ่ง โดยมากสำนวนโวหารของภาษาบาลีที่พูดเป็นกลาง ๆ ไม่เจาะจงใคร หรือ คนพวกหนึ่ง พวกใด แต่มุ่งจะกล่าวสอนหรือตักเตือนเป็นเบื้องหน้า ก็มักจะยกคำว่า บุรุษ บุคคล ชน สัตว์ ขึ้นกล่าวเป็นประธานแห่งเนื้อความนั้น ๆ ต่อไปนี้จะยกพระพุทธภาษิตที่มีเฉพาะแต่คำว่า **ปุริโส** หรือบุรุษ เป็นประธานขึ้นเป็นตัวอย่าง พอเป็นเครื่องพิสูจน์เปรียบเทียบ คือ :-

๑. **สทฺธา ทุติยา ปุริสสฺส โหติ** ศรัทธาเป็นเพื่อนสองของบุรุษ.

๒. **ทุลฺลโภ ปุริสาชญฺโญ** บุรุษอาชาไนยหาได้ยาก.

๓. **อปฺปสฺสุตายํ ปุริโส พลิวทฺโทว ชีรติ** บุรุษ ผู้สดับแล้วน้อยนี้ ย่อมแก่เหมือนโคถึก.

๔. **หิรินิเสโธ ปุริโส โกจิ โลกสฺมิ วิชฺชติ** บุรุษผู้เกียดกันอกุศลวิตกเสีย ด้วยความละอาย น้อยคนจะมีในโลก.

อุทาหรณ์ทั้ง ๔ ข้อนี้ ผู้ศึกษาคงจะเห็นได้แล้วว่ามีคำ **ปุริโส** หรือ บุรุษ เป็นตัวประธานแห่งเนื้อความนั้น ๆ ถ้าพิจารณาตามพยัญชนะแล้ว ดูเหมือนกับว่า พระพุทธเจ้าจะทรงสั่งสอนแนะนำเฉพาะ

แต่พวกบุรุษฝ่ายเดียวเท่านั้น หาได้เกี่ยวข้องไปถึงฝ่ายผู้หญิงไม่ แต่ถ้าใครเข้าใจเช่นนั้น ก็นับว่าเข้าใจผิดถนัด เพราะพระพุทธภาษิต หรือ พุทธศาสนา ย่อมประกาศเผยแพร่ให้ทุกคน ไม่จำกัดเพศภูมิฐานะและวัย ปฏิบัติตามได้ทั้งนั้น ดังที่เราเข้าใจกันอยู่แล้ว ฉะนั้น รวมใจความว่า **ปุริโส** คำนี้เป็นสาธารณะโวหารที่นิยมใช้อยู่ในภาษาบาลีทั่วไป ทั้งที่เป็นส่วนไวยากรณ์ และส่วนธรรมคำสั่งสอน แม้ในอาขยาตท่านก็จัดบุรุษเป็น ๓ ตามกิริยาศัพท์ที่ประกอบด้วยวิภัตตินั้น ๆ และมีความมุ่งหมายเป็นอย่างเดียวกัน ด้วยอำนาจความเกี่ยวข้องแห่งบุคคลกับคำพูด ที่ใช่สนทนาซึ่งกันและกัน ฉะนั้น ปุริสสัพพนามนี้ ท่านจึงจัดเป็น ๓ ตามบุรุษที่กล่าวไว้ในอาขยาต คือ **ต** ๑, **ตุมฺห** ๑, **อมฺห** ๑.

ต (ปุริสสัพพนาม)

ต ศัพท์จัดเป็น ปฐมปุริส หรือ ประถมบุรุษ สำหรับใช้แทนชื่อ คน สัตว์ ที่ สิ่งของ ที่กล่าวมาแล้ว ท่านบัญญัติแปลเป็นไทยว่า ท่าน เธอ เขา มัน เป็นต้น เปลี่ยนให้ถูกตามฐานะชั้นเชิงของบุคคล แต่ในภาษาบาลีต้องเปลี่ยน ลิงค์ วจนะ วิภัตติ ของ **ต** ปุริสสัพพนาม ให้ตรงกับ ลิงค์ วจนะ วิภัตติของนามนาม ที่ออกชื่อถึง เช่นในปฐมาวิภัตติ จะต้องเป็นไปอย่างนี้.

	เอกวจนะ		พหุวจนะ	
ลิงค์	ประถมบุรุษ	นามนาม	ประถมบุรุษ	นามนาม
		ชโน		**ชนา**
		มุนิ		**มุนโน, มุนี**
ปุํ.	**โส**	**กรี**	**เต**	**กริโน, กรี**
		ครุ		**ครโว, ครู**
		วิญฺญู		**วิญฺญุโน, วิญฺญู**
		ตารา		**ตาราโย, ตารา**
		อีติ		**อีติโย, อีตี**
อิต.	**สา**	**ธานี**	**ตา**	**ธานิโย, ธานี**
		ยาคุ		**ยาคุโย, ยาคู**
		จมู		**จมุโย, จมู**
		ธนํ		**ธนานิ**
นปุํ.	**ตํ**	**อจฺจิ**	**ตานิ**	**อจฺจีนิ**
		มธุ		**มธูนิ**

ตามตัวอย่างข้างบนนี้จะเห็นได้ว่า นามนาม มีการันต์ต่างกัน แต่ ต ศัพท์ แจกวิภัตติแล้วยังคงรูปอยู่อย่างเดียว และจะต้องตรงกันเช่นนี้ไปทุก ๆวิภัตติ ส่วนการแจกและการเปลี่ยนแปลงวิภัตตินั้น

ในแบบบาลีไวยากรณ์เล่มนาม ท่านแสดงไว้โดยชัดเจนแล้ว ให้ผู้ศึกษาพึงกำหนดแจก ต สัพพานาม กับ ตัวนามนามให้ตรงกันโดยนัยนี้.

วิธีใช้ ต ปุริสสัพพนาม

ได้กล่าวมาในเบื้องต้นแล้วว่า คำนี้สำหรับใช้แทน นามนาม ที่เคยออกชื่อมาแล้ว เพื่อจะมิให้มีคำซ้ำซาก ในประโยคคำพูดนั้นๆ ขอให้ผู้ศึกษาพึงสังเกตอุทาหรณ์ในเล่มนามข้อ ๘๓ **อาจริโย มํ ฯ เป ฯ** ชั้นเถิด ส่วนในภาษาไทยไม่ได้ใช้ยืนเป็นแบบเดียว มียักเยื้องไปตามชั้นเชิงของบุคคล พึงเห็นวิธีใช้คำปุริสสัพพนาม ที่เป็นประถมบุรุษในภาษาไทย ดังต่อไปนี้

ต ประถมบุรุษ แปลเป็นไทย ใช้ตามชื่อของบุคคลที่ออกชื่อถึง[๑]

คำ ประถมบุรุษ	ชั้นบุคคลที่ปุริสสัพพนามนั้นใช้แทน
พระองค์	พระราชา เจ้านายชั้นสูง
พระ, ธ, (ในคำประพันธ์)	พระราชา เจ้านายชั้นสูง
ท่าน	เจ้านาย ขุนนางผู้ใหญ่ พระสงฆ์สามเณร ผู้ที่นับถือ มีมารดาบิดาเป็นต้น
เธอ	ผู้ที่ยกย่อง
เขา	ผู้เสมอกัน หรือ ผู้ที่ไม่สนิทสนมกัน
แก	คนแก่ ผู้ที่ไม่ใช่อยู่ในเกณฑ์เคารพนับถือ
มัน	สัตว์ดิรัจฉาน สิ่งของ สถานที่

๑. ดัดแปลงมาจาก สนามไวยากรณ์ วิจีวิภาค.

ตุมฺห

ศัพท์นี้ จัดเป็นมัชฌิมปุริส หรือ มัธยมบุรุษ สำหรับใช้แทนชื่อผู้ฟัง คือผู้ที่เรากำลังพูดหรือถามกันซึ่ง ๆ หน้า ในระหว่างที่สนทนากันอยู่ จะเป็นคนหรือสัตว์ไม่เป็นประมาณ เพราะทุก ๆ ภาษาไม่นิยมออกชื่อผู้ฟัง หรือผู้ที่เรากำลังพูดอยู่ด้วยนั้นขึ้นกล่าวตรง ๆ จึงต้องบัญญัติคำขึ้นคำหนึ่ง สำหรับใช้แทนตัวนามที่เป็นผู้ฟังนั้น เพื่อกันความเคอะเขินที่จะต้องออกนามจริงกันซึ่งหน้า ตัวอย่างเช่น พระ ก. ถามพระ ข. ว่า "ท่านไปไหนา ? " ดังนี้ คำว่า "ท่าน" เป็นคำแทนชื่อของพระ ข. ซึ่งเป็นผู้ฟังคำถามของพระ ก. เพราะฉะนั้น พระ ข. จึงต้องเป็นมัธยมบุรุษ ในภาษาบาลีบัญญัติ **ตุมฺห** ศัพท์เดียวเท่านั้น สำหรับใช้แทนชื่อจริงของนามดังกล่าวแล้ว แต่ถ้าจะแปลออกเป็นภาษาไทยก็ได้หลายคำ เช่น เข้า ท่าน สู เอ็ง มึง เป็นต้น ตามลำดับฐานะชั้นเชิงของนามนามนั้น เพื่อให้เหมาะสมกับความสูงต่ำหรือเสมอกันกับผู้พูด และถูกต้องตามภาษานิยม พึงดูวิธีใช้มัธยมบุรุษในภาษาไทย ดังจะนำมาเป็นตัวอย่างเพื่อเป็นทางให้ผู้ศึกษาเทียบเคียงดู แล้วแปลภาษาบาลีออกเป็นภาษาไทย ให้ถูกต้องตามนิยม อย่าให้เป็นการเคอะเขินในเมื่อแปลคำแทนชื่อนั้น ๆ ดังต่อไปนี้ :-

ตุมฺห มัธยมบุรุษ แปลเป็นไทย ใช้ให้ถูกตามชั้นของบุคคลผู้ฟัง *

คำมัธยมบุรุษ	ชั้นผู้พูด (อมฺห)	ชั้นผู้ฟัง (ตุมฺห)
ใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท	ผู้น้อย	พระราชา
ใต้ฝ่าละอองพระบาท	ผู้น้อย	พระราชินี, พระยุพราช
ใต้ฝ่าพระบาท	ผู้น้อย	เจ้านายชั้นสูง
ฝ่าพระบาท	เจ้านายที่เสมอกัน หรือผู้น้อย	เจ้านายชั้นรองลงมา
สมเด็จบรมพิตร พระราชสมภารเจ้า	พระสงฆ์	พระราชาที่ยกย่อง
บพิตรพระราชสมภาร เจ้าหรือมหาบพิตร	พระสงฆ์	พระราชาทั่วไป
บพิตร	พระสงฆ์	เจ้านาย, ขุนนางชั้นสูง
ใต้เท้ากรุณาเจ้า	ผู้น้อย	สมเด็จเจ้าพระยา
ใต้เท้ากรุณา	ผู้น้อย	ขุนนางชั้นสูง, พระราชคณะ
เธอ	ผู้ใหญ่	ผู้น้อยที่ยกย่อง

๑. ดัดแปลงมาจาก สยามไวยากรณ์ วจีวิภาค.

คำ มัธยมบุรุษ	ชั้นผู้พูด **(อมฺห)**	ชั้นผู้ฟัง **(ตุมฺห)**
ท่าน	คนสุภาพทั่วไป, คฤหัสถ์, พระสงฆ์ที่มีพรรษาน้อยกว่า	คนสุภาพทั่วไป, พระสงฆ์ ที่มีพรรษามากกว่า
คุณ	คนสุภาพทั่วไป, พระสงฆ์มีพรรษามากกว่า	คนสุภาพทั่วไป, พระสงฆ์ผู้มีพรรษาน้อยกว่า
หล่อน	ชายที่รัก	หญิงที่รัก
สู (โบราณ)	ผู้ใหญ่	ผู้น้อย,
เอ็ง แก มึง	ผู้เป็นนาย หรือ ผู้ใหญ่กว่า เพื่อนที่ชอบพอกัน	ผู้น้อย, เพื่อนที่ชอบพอกัน

ศัพท์นี้จัดเป็น อุตฺตมปุริส หรือ อุดมบุรุษ สำหรับใช้แทนชื่อผู้พูด ภาษาทั่วไปเมื่อพูดจะออกชื่อตนเอง ไม่ออกชื่อตรง ๆ หาคำอื่นมาใช้แทน จึงต้องบัญญัติคำขึ้นคำหนึ่ง สำหรับใช้แทนชื่อผู้พูด เพื่อให้คู่สนทนาเข้าใจความหมาย เช่นตัวอย่างว่า พระ ก. บอกกับพระ ข. ว่า "วันนี้ผมอาพาธ" คำว่า "ผม" เป็นคำแทนชื่อของพระ ก. ซึ่งเป็นตัวผู้พูด และเป็นอุดมบุรุษ ในภาษาบาลีท่านบัญญัติ

อมฺห ศัพท์เดียวเท่านั้น สำหรับใช้แทนชื่อผู้พูด แต่ถ้าจะแปลเป็นภาษาไทยก็ได้หลายคำ เช่น ฉัน ข้า กู เป็นต้น ตามลำดับฐานะชั้นเชิงของผู้พูดนั้น เพื่อให้เหมาะสมกับความสูงต่ำหรือเสมอกันกับผู้ฟัง ทั้งให้ถูกต้องตามภาษานิยมด้วย พึงดูวิธีใช้อุดมบุรุษในภาษาไทย ดังต่อไปนี้ :-

อมฺห อุดมบุรุษ แปลเป็นไทย ใช้ให้ถูกต้องตามชั้นของผู้พูด

อุดมบุรุษ	ผู้พูด	ผู้ฟัง
ข้าพระพุทธเจ้า	ผู้น้อยทั่วไป	พระราชา, เจ้านายชั้นสูง
เกล้ากระผม	ผู้น้อยทั่วไป	เจ้านายชั้นรองลงมา
กระหม่อนฉัน หม่อนฉัน กระหม่อม	เจ้านายผู้ใหญ่ หรือ ผู้เสมอกัน, ขุนนาง ผู้ใหญ่	เจ้านายเสมอกันหรือ ผู้น้อย
อาตมภาพ	พระสงฆ์	พระราชา, เจ้านาย, ขุนนาง
เกล้ากระผม เกล้าผม	ผู้น้อยทั่วไป	ขุนนางชั้นสูง, พระราชาคณะชั้นสูง
กระผม	ขุนนางผู้ใหญ่ หรือ ผู้เสมอกัน, คนสุภาพ	พระสงฆ์, ขุนนาง เสมอกัน, คนสุภาพ ผู้น้อย,
ดีฉัน (โบราณ)	ผู้ใหญ่	พระสงฆ์ผู้น้อย

อุดมบุรุษ	ผู้พูด	ผู้ฟัง
อิฉัน	ผู้น้อย (หญิง)	ผู้ใหญ่, ไม่ใช่เจ้านาย
ตู (โบราณ)	สามัญ	สามัญ
ข้า (โบราณ)	ผู้น้อย	ผู้ใหญ่
ข้า, กู (ไม่สุภาพ)	ผู้เป็นนาย, เพื่อนกัน	คนใช้, เพื่อกัน
เรา (โบราณ)	ผู้ใหญ่	ผู้น้อย
เรา	ทั่วไปหลายคน	ทั่วไปไม่ใช่เจ้านาย และขุนนางชั้นสูง
ข้าพเจ้า ข้าเจ้า	ทุกชั้น	ใช้เป็นกลางทั่วไป

คำแปลของปุริสสัพพนาม คือ **ต ตุมฺห อมฺห** ที่กล่าวมาแล้วนี้ ยังไม่สิ้นเชิง คำพูดของภาษาไทยที่ใช้ในคำประเภทนี้มีมาก อาจหมุนเวียนไปตามกาลสมัย และท้องถิ่นนั้น ๆ นิยมกัน.

วิธีใช้ ตุมฺห และ อมฺห

ทั้งสองศัพท์นี้ สำหรับใช้แทนนามคู่สนทนา ดังกล่าวแล้ว และจะต้องนำไปแจกวิภัตติเสียก่อนเหมือนศัพท์ทั้งหลายอื่น แต่การแจกวิภัตตินั้น ก็แจกมีรูปอย่างเดียวกันทั้ง ปุํลิงค์ และ อิตถีลิงค์ ดังที่ท่านแสดงไว้ในแบบนามนั้นแล้ว.

นามนาม ซึ่งเป็นคู่สนทนา จะเป็นลิงค์อะไร **ตุมฺห อมฺห** ทั้ง ๒ นี้ ก็คงอยู่อย่างนั้น ไม่เปลี่ยนไปตาม และการแปลก็ออกชื่อคำแปล **ตุมฺห อมฺห** นั้นโดยตรงกันวิภัตติของตน พร้อมด้วยออกชื่ออายตนิบาตไปด้วย เช่น **ตฺวํ** อันว่า ท่าน , **ตุมฺหากํ** แห่งท่านทั้งหลาย, **อหํ** อันว่าเรา, **อมฺหากํ** แห่งเราทั้งหลาย, เป็นต้น ไม่เหมือน ต ศัพท์ที่เป็นสัพพนามด้วยกัน ซึ่งจะต้องให้มี ลิงค์ วจนะ วิภัตติ ตรงกันกับตัว นามนาม ที่ออกซึ่งถึง และเป็นปุริสสัพพนาม ก็แปลคล้าย ๆ กับ **ตุมฺห อมฺห** เช่น **โส** อันว่า **เขา** เป็นต้น ถ้าเป็นวิเสสนสัพพนาม ก็แปลว่า นั้น โดยไม่ต้องออกชื่ออายตนิบาต แต่จะต้องโยคตัวนามนามที่กล่าวแล้วข้างต้นมาด้วย เช่น **โส นโร** อันว่า คนนั้น.

อนึ่ง เฉพาะ **ตุมฺห** ศัพท์นั้น เมื่อคู่สนทนาจะแสดงความเคารพ ในเมื่อผู้พูด เป็นผู้น้อย อีกฝ่ายหนึ่งซึ่งเป็นผู้ฟัง เป็นผู้ใหญ่ ทางฝ่ายผู้พูดต้องเรียกนามผู้ใหญ่นั้นด้วย **ตุมฺห** ที่เป็นพหุวจนะ เช่น

ศิษย์เข้าไปพูดกับอาจารย์ว่า **(ตุมฺเห[๑]) อปรสฺสปิ เถรสฺส คุณํ ทสฺเสถ** แปลว่า ขอท่านจงแสดงคุณของพระเถระรูปอื่นอีก และโสมทัตได้พูดกับบิดาของเขาว่า **ตุฒฺเหหิ ราชกุลํ คนฺตฺวา เอวํ อภิกฺกมิตพฺพํ** แปลว่า อันท่านไปแล้วสู่ราชสกุล พึงก้าวไปข้างหน้าอย่างนี้.

๑. อุภัยพากย์ปริวัตน์ ภาค ๒ ข้อ ๕๐๑ ๒. ธมฺมปทฏฺฐกถา ๕/๑๑๙

ทั้ง ๒ อุทาหรณ์นี้ จะเห็นได้ว่า **ตุมฺเห** ก็ดี **ตุมฺเหหิ** ก็ดี เป็นพหุวจนะสำหรับใช้แทนอาจารย์คนเดียว และบิดาคนเดียว ในฐานที่ศิษย์กับบุตรแสดงความเคารพต่อผู้ใหญ่ของตน และจะไม่ต้องออกชื่อพหุวจนะ ว่าทั้งหลาย ในเวลาแปลก็ได้.

ใช้ เต เม โว โน อย่างไร

เต โว ออกมาจาก **ตุมฺห** มัธยมบุรุษ, **เม โน** ออกมาจาก **อมฺห** อุตตมบุรุษ. ทั้ง ๔ ศัพท์นี้ เมื่อจะเรียงเข้าประโยคต้องมีบทอื่นนำหน้าก่อน จึงจะใช้ได้ เช่น

๑. **ปุตฺโต เต วยํ ปตฺโต** บุตร ของท่าน ถึงแล้ว ซึ่งวัย.

๑ ๒ ๔ ๓ ๑ ๒ ๓ ๔

๒. **(อหํ) สตฺต โว ภิกฺขเว อปริหานิเย ธมฺเม เทเสสฺสามิ**

๒ ๖ ๗ ๑ ๕ ๔ ๓

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เรา จักแสดง ซึ่งธรรมทั้งหลาย (อัน) ไม่เป็น

๑ ๒ ๓ ๔

ที่ตั้งแห่งความเสื่อม เจ็ดประการ แก่เธอทั้งหลาย.

๕ ๖ ๗

๓. **นตฺถิ เม สรณํ อญฺญํ** ที่พึ่ง อย่างอื่น ของข้าพเจ้า

๔ ๓ ๑ ๒ ๑ ๒ ๓

ไม่มี.

๔

๔. ธมฺโม โน อุตฺตมํ สรณํ พระธรรม เป็นที่พึ่ง (อัน)

๑ ๔ ๓ ๒ ๑ ๒

สูงสุด ของเราทั้งหลาย.

๓ ๔

ต้องมีบทอื่นนำหน้าเช่นนี้ ก็เพราะศัพท์ทั้ง ๘ นี้ เมื่อแจกวิภัตติแล้ว มีรูปเหมือนกับกันศัพท์อื่น ซึ่งมีความหมายไปอีกทางหนึ่ง คือ

เต แปลว่า เขาทั้งหลาย, เหล่านั้น, เป็น ต ศัพท์ ป. ทุ. พหุวจนะ.

โว แปลว่า โว้ย เป็นนิบาต สักว่าเป็นเครื่องทำบทให้เต็ม.

โน แปลว่า ไม่ เป็นนิบาตบอกปฏิเสธ.

อาศัยเหตุนี้ จึงต้องมีบทอื่นนำหน้า **เต โว** มัธยมบุรุษ และ **เม โน** อุตตมบุรุษ

วิเสสนสัพพนาม

เฉพาะคำว่า "สัพพนาม" คำเดียว ซึ่งเป็นส่งหนึ่งของนามศัพท์หนึ่ง ผู้ศึกษายังจำได้อยู่ว่า "เป็นชื่อสำหรับใช้แทนนามนามที่ออกชื่อมาแล้ว เพื่อจะไม่ให้ซ้ำ ๆ ซาก ๆ ซึ่งไม่เพราะหู" ดังที่ท่านได้แสดงไว้ในเล่มนามและอัพยยศัพท์ ข้อ ๓๗ นั้นแล้ว แต่ในที่นี้ต้องเติมคำว่า วิเสสนะ เข้าข้างหน้าสัพพนาม อีกคำหนึ่ง จึงรวมเป็นคำเดียวกันเรียกว่า วิเสสนสัพพนาม.

วิเสสนสัพพนามนี้ ไม่ได้เป็นคำพูดที่ใช้แทนตัวนามนามโดยตรงทีเดียว มีลักษณะคล้าย ๆ กับคุณนาม แต่ก็ไม่ได้เป็นคุณนามแม้เพียงโดยปริยาย เมื่อใช้ประกอบเข้ากับนามนามตัวใด ก็มุ่งหมายเพื่อให้นามนามตัวนั้นปรากฏแน่ชัดขึ้น ทั้งเป็นการแสดงให้รู้ความต่างกันแห่งนามนามนั้นกับนามนามอื่น ซึ่งได้ออกชื่อมาแล้วด้วย ฉะนั้นเพื่อจะให้ทราบความต่างกันในข้อนี้ จึงสมควรที่จะทำความเข้าใจในคำว่า วิเสสนะ เสียก่อน.

วิเสสนะ

คำนี้ ถ้าแปลเป็นภาษาไทย ก็ต้องเขียนเป็น วิเสสน์ แปลว่าการแยก การทำให้แตกต่าง หรือทำให้จะแจ้ง หมายความว่า เป็นคำจำพวกที่ใช้ประกอบคำอื่น ให้มีเนื้อความแปลพิเศษออกไปโดยชัดเจน จัดประเภทออกเป็น ๓ คือ เป็นคุณ ๑ สัพพนาม ๑ กิริยา (กิตก์) ๑.

๑. วิเสสนะ ที่เป็นคุณ เรียก คุณนาม สำหรับประกอบกับนามนาม บอกลักษณะของนามนามนั้นให้รู้ว่าดีหรือชั่วอย่างไร เช่น เขียว (**นีล**), ดี (**สุนฺทร**) , ใหญ่ (**มหนฺต**), ฯลฯ แม้ศัพท์สังขยาที่เป็นคุณนาม ก็สงเคราะห์เข้าในวิเสสนะประเภทนี้เหมือนกัน ดังที่ได้อธิบายมาในตอนต้นนั้นแล้ว.

๒. วิเสสนะ ที่เป็นสัพพนาม เรียก วิเสสนสัพพนาม สำหรับ

บอกความกำหนดแน่นอนและ ให้รู้ว่านามนามนั้นอยู่ในที่ใกล้หรือไกล เช่น นั้น (**ต**), นี้ (**อิม**), อื่น (**อญฺญ**) ฯลฯ ซึ่งจะได้อธิบายต่อไป.

๓. วิเสสนะ ที่เป็น กิริยา เรียก กิริยากิตก์ เฉพาะที่แจกวิภัตติได้ และเป็นกิริยาที่ทำก่อน กิริยาสุดท้ายในประโยคเดียวกัน ตัวอย่างเช่น **จูฬปนฺถโก คจฺฉนฺโต สตฺถารํ ทิสฺวส อุปสงฺกมิตฺวา วนฺทิ** พระจูฬปันถกกำลังเดินอยู่ เห็นพระศาสดาแล้ว เข้าไปถวายบังคม. **คจฺฉนฺโต** เป็นกิริยากิตก์ จัดเป็นวิเสสนะของนามนาม คือ **จูฬปนฺถโก** เพราะเป็นกิริยาที่ทำก่อน **วนฺทิ** อันเป็นกริยาสุดท้ายในประโยคนั้น. กิริยากิตก์ที่ลง **อนฺต** ปัจจัย แจกด้วยปฐมาวิภัตติ ถ้าอยู่หลังตัวประธาน หน้ากริยาหมายพากย์ ทางสัมพันธ์เรียกว่า อัพภันตรกิริยา โดยมากถ้าเป็นวิภัตติอื่นจากปฐมาวิภัตติ และ ฉัฏฐีวิภัตติที่เป็นกิริยาอนาทร และสัตตมีวิภัตติที่เป็นกิริยาลักขณวันตะแล้ว เป็นวิเสสนะทั้งสิ้น. วิเสสนะประเภทนี้ สำหรับบอกความเคลื่อนไหวของนามนาม ให้รู้ว่านามนามนั้นมีอาการอย่างไร เช่น เดิน (**คจฺฉนฺต**), ยืน (**ฐิต**), นั่ง (**นิสีทนฺต**) เป็นต้น.

วิเสสนะทั้ง ๓ ประเภทนี้ เมื่อนำไปประกอบกับนามนามบทใด ต้องมี ลิงค์ วจนะ วิภัตติ เหมือนนามนามบทนั้น พึงเห็นตัวอย่างดังต่อไปนี้

๑. ธมฺมปทฏฺฐกถา ๒/๒๑๘.

วิเสสนะ	ภาษาไทย	ภาษาบาลี	
	ภูเขาใหญ่	มหนฺโต ปพฺพโต	ปุํ.
ที่เป็น คุณนาม	ชบาเขียว	นีลา ชปา	อิต.
	สกุลดี	สุนฺทรํ กุลํ	นปุํ.
	ชายนั้น	โส ปุริโส	ปุํ.
ที่เป็น สัพพนาม	หญิงนี้	อยํ อิตฺถี	อิต.
	ทรัพย์อื่น	อญฺญํ ธนํ	นปุํ.
	คนยืน	นโร ฐิโต	ปุํ.
ที่เป็น กิริยา	เด็กหญิงเดิน	ทาริกา คจฺฉนฺตี	อิต.
	หญ้างอก	ติณํ รุฬฺหํ	นปุํ.

ตัวอย่างข้างบนนี้เป็นเอกวจนะอย่างเดียว และจะเห็นได้ว่า วิธีเรียกคำที่เป็นวิเสสนะในภาษาไทย กับภาษาบาลีไม่เหมือนกัน คือ ในภาษาไทย วิเสสนะทั้ง ๓ อย่าง อยู่หลังนามนาม แต่ในภาษาบาลีนั้น วิเสสนะที่เป็นคุณกับสัพพนาม โดยมากอยู่ข้างหน้านามนาม ที่เป็นกิริยา มักจะอยู่ข้างหลังโดยมาก.

อนึ่ง ศัพท์นิบาตบางศัพท์ ซึ่งใช้ประกอบกับคำกิริยา เพื่อให้มีเนื้อความแปลไปจากปกติ บางแห่งท่านเรียกว่า คุณของกิริยา ก็จัดเป็น วิเสสนะ ได้เหมือนกัน และเรียกศัพท์เหล่านั้นว่า กิริยาวิเสสน์ หรือ กิริยาวิเสสนะ ตัวอย่างเช่น

เอวํ เวทหิ เจ้าจงว่าอย่างนี้ **เอวํ** แปลว่า อย่างนี้ เป็นศัพท์นิบาต ประกอบเข้ากับ กิริยา คือ **วเทหิ** ซึ่งแปลว่า เจ้าจงว่า.

ปุนปฺปุนํ กโรถ พวกท่านจงทำบ่อย ๆ **ปุนปฺปุนํ** แปลว่า บ่อย ๆ เป็นศัพท์นิบาต ประกอบเข้ากับกิริยา คือ **กโรถ** ซึ่งแปลว่า จงทำ.

นิบาตที่เป็นกิริยาวิเสสนะ จะต้องอยู่หน้ากิริยาเสมอไป.

นามนาม กับ วิเสสนะ

ตัวประธานของวิเสสนนั้น ได้แก่ศัพท์ที่เป็น นามนาม และปุริสสัพพนาม ซึ่งได้กล่าวมาแล้วในตอนต้น เวลาแปลต้องออกชื่ออายตนิบาตของวิภัตตินั้น ๆ ด้วย ส่วนตัววิเสสนะ เวลาแปลไม่ต้องออกชื่ออายตนิบาตของวิภัตติ เพราะได้ออกชื่อที่บทนามนามแล้ว และบทนามนามกับวิเสสนะนั้นเล่า ก็มีลิงค์ วจนะ วิภัตติ ตรงกัน ดังตัวอย่างต่อไปนี้ :-

สา อาวุโส เทวี ปริปกฺกคพฺภา อตฺตโน นิวาสนฏฺฐานภูตํ

๓ ๑ ๒ ๔ ๘ ๗

เทวทหํ คนฺตุกามา ฯลฯ แปลว่า ดูก่อนผู้มีอายุ อันว่าพระนางเทวี

๖ ๕ ๑ ๒

พระองค์นั้น มีพระครรภ์แก่ ใคร่เพื่อจะเสด็จไป สู่กรุงเทวทหะ

๓ ๔ ๕ ๖

เป็นที่เคยประทับ ของพระองค์

๗ ๘

๑. อุภัยพากยปริวัฒน์ ภาค ๒ ข้อ ๔๔๕.

ทั้งคำไทยและคำบาลี หมายเลข ๗ เป็นนาม ปฐมาวิภัตติ มี ออกชื่อ อายตนิบาต ปฐมาวิภัตติว่า "อันว่า" แต่หมายเลข ๓-๔-๕ จัดเป็นวิเสสนะของบทบาท หมายเลข ๖ นั้น ก็เป็นนามนาม แต่เป็น ทุติยาวิภัตติ แปลออกชื่ออายตนิบาตว่า "สู่" แต่คำหมายเลข ๗ ไม่ได้แปลออกชื่ออายตนิบาตเลย เพราะเป็นคุณหรือวิเสสนะ ของ คำหมายเลข ๖ อยู่แล้ว. ในวากยสัมพันธ์ คำนามนามที่ไม่ได้ประกอบ ปฐมาวิภัตติ และมีบทวิเสสนะกำกับอยู่ด้วย ท่านเรียกชื่อสัมพันธ์ ตามหลักการสัมพันธ์.

วิเสสนสัพพนาม กับ คุณนาม ต่างกัน

วิเสสนสัพพนาม สำหรับให้เป็นบทวิเสสนะของนามนาม เพื่อ ให้แปลกจากปกติ และทำให้นามนามนั้นเด่นชัดขึ้นอีกด้วย ทั้งแสดง ให้รู้ว่ากำหนดแน่นอนหรือไม่ อยู่ใกล้หรืออยู่ไกล แต่จะใช้เป็นบท ประธานเหมือนอย่างปุริสสัพพนามนั้นไม่ได้ มีวิธีแจกวิภัตติอย่างหนึ่ง ต่างหาก ไม่เหมือนกับคุณนาม ซึ่งจะต้องแจกตามแบบนามนาม เสมอ และถึงแม้จะอยู่ในจำพวก สัพพนาม ด้วยกันก็จริง แต่หาได้ ใช้แทนนามนามโดยตรงทีเดียวไม่ มีลักษณะท่าทีคล้าย ๆ กับคุณนาม ดังกล่าวแล้วข้างต้น.

ส่วน คุณนาม นั้น เป็นคำสำหรับใช้บอกลักษณะดีหรือชั่วเป็นต้น

ของนามนาม ให้ปรากฏชัดเจนขึ้น เพื่อให้รู้ว่า นามนามนั้นเป็นอย่างไร ตัวอย่างเช่น "บุรุษนั้นดี" คำว่า บุรุษ เป็นนามนาม เป็นบทประธานในประโยคคำพูดนี้, คำว่า "นั้น" เป็นวิเสสนสัพพนาม เพราะเป็นคำที่ใช้ประกอบบทนามนาม คือ บุรุษ ให้เห็นว่าอยู่ไกลจากผู้กล่าวถึงไปหน่อย และกำหนดแน่นอนด้วยว่า เป็นบุรุษคนนั้นไม่ใช่คนอื่น หรือคนนี้ ส่วนคำว่า "ดี" เป็นคุณนามโดยตรง เพราะแสดงลักษณะบุรุษ ซึ่งเป็นนามนาม ให้รู้ว่าเป็นบุรุษที่ดี ไม่ได้เป็นคนชั่ว หรือเป็นอย่างอื่น ตัวอย่างนี้แสดงให้เห็นว่า วิเสสนสัพพนาม กับ คุณนาม นั้นต่างกันแล้วอย่างไร แต่ลักษณะบางอย่างที่เหมือนกันก็มี เช่น ต่างก็ต้องใช้เป็นบทประกอบ บอกลักษณะอาการของนามนามด้วยกัน และต่างก็ต้องมี ลิงค์ วจนะ วิภัตติ เป็นอย่างเดียวกันกับ นามนาม ตัวนั้น.

อนิยม กับ นิยม

ทั้งสองคำนี้ ถูกแบ่งมาจาก วิเสสนสัพพนาม ซึ่งมีความหมายต่างกัน และศัพท์ที่ใช้ก็ต่างกัน ดังต่อไปนี้ :-

อนิยม

ศัพท์นี้แปลว่า ไม่กำหนด หรือไม่แน่ สัพพนามที่ใช้แทนนามนามที่ไม่กำหนดแน่นอนลงไปว่าเป็นสิ่งนั้นสิ่งนี้ หรือคนนั้นคนนี้ เรียกว่า อนิยม วิเสสนสัพพนาม ได้แก่คำต่อไปนี้ :-

ย	แปลว่า	ใด
อญฺญ	"	อื่น
อญฺญตร	"	คนใดคนหนึ่ง
อญฺญตม	"	คนใดคนหนึ่ง
ปร	"	อื่น
อปร	"	อื่นอีก
กตร	"	คนไหน
กตม	"	คนไหน
เอก	"	คนหนึ่ง, พวกหนึ่ง
เอกจฺจ	"	บางคน, บางพวก
สพฺพ	"	ทั้งปวง
กึ	"	หรือ, อะไร
อุภย	"	ทั้งสอง

เป็นคำใช้แทน หรือ ประกอบ นามนาม โดยไม่ได้กำหนดแน่นอนลงไปว่า สิ่งนั้น สิ่งนี้ หรือ คนนั้น คนนี้ เป็นต้น เช่น **"โย ปุคฺคโล"** แปลว่า บุคคลใด คำว่า "ใด" เป็น อนิยมวิเสสนสัพพนาม ประกอบคำว่า บุคคล ให้วิเศษขึ้น แต่ยังรู้ไม่ได้ว่าเป็นบุคคลนั้น หรือบุคคลนี้ อยู่ในที่ใกล้หรือไกล รู้ได้แต่เพียงว่าเป็นนามนามอย่างหนึ่ง ซึ่งยกขึ้นกล่าวว่า บุคคล คือ จะเป็นบุคคลใด ๆ ก็ตาม ย่อมมีความมุ่งหมายถึงทั้งหมด ฉะนั้น คำว่า "ใด" นี้ จึง

หาความกำหนดแน่นอนลงไปเดียวไม่ได้ ส่วนคำต่อไปนอกจาก **เอก** กับ **กึ** มี **อญฺญ** เป็นต้น ก็มีนัยเดียวกัน.

เอก

ถ้าผู้ศึกษาตรวจดูในข้อ ๗๓-๘๑ เล่มนาม และ อัพยยศัพท์ให้ตลอดถี่ถ้วน จะเห็นได้ว่า **เอก** ศัพท์นี้เป็นสังขยาก็ได้ เป็นอนิยม-วิเสสนสัพพนาม ก็ได้.

เอก ที่เป็นสังขยา เรียกว่า สังขยา สำหรับใช้เป็นเครื่องกำหนดนับนามนาม โดยมุ่งหมายก็เพื่อจะให้ทราบจำนวนของนามนามว่ามีเท่าไร ฉะนั้น เอกสังขยา จึงต้องเป็น คุณนาม และเป็นได้เฉพาะแต่ เอกวจนะ อย่างเดียว.

เอก ที่เป็นอนิยมวิเสสนสัพพนาม เรียกว่า เอกสัพพนาม ไม่ได้มุ่งหมายที่จะนับ นามนาม เพื่อให้ทราบจำนวน เป็นแต่เพียงใช้ประกอบเข้ากับบทนามนาม เพื่อความสละสลวยแห่งสำนวนโวหารที่จะกล่าวขึ้นในเบื้องต้นแห่งเรื่องนั้น ๆ ดังจะเห็นได้ในเรื่องพระสูตรต่าง ๆ มักจะขึ้นต้นว่า **(เอวมฺเม สุตํ), เอกํ สมยํ ภควา สาวตฺถิยํ วิหรติ** แปลว่า (ข้าพเจ้าได้ฟังมาแล้วอย่างนี้) สมัยหนึ่งพระผู้มีพระภาค เสด็จประทับอยู่ในเมืองสาวัตถี ฯลฯ ดังนี้ คำว่า **เอกํ** เป็นวิเสสนะ (อนิยมวิเสสนสัพพนาม) ของ **สมยํ** แต่ไม่ได้มุ่งหมายที่จะนับ สมัย ว่า หนึ่งสมัย หรือ สองสมัย ฉะนั้น

จึงต้องแปล **เอกํ สมยํ** ว่า สมัยหนึ่ง. ถ้า **เอก** ศัพท์นี้ประกอบเข้ากับคำว่า คน หรือ พวก ก็แปลว่า คนหนึ่ง หรือ พวกหนึ่ง ซึ่งผิดกันกับ เอก ที่เป็นสังขยา โดยมาก จะต้องแปลว่า หนึ่งคน หรือ หนึ่งพวก เป็นต้น. เอกสัพพนาม นี้ เป็นได้ทั้งสองวจนะ เพราะมีความหมายต่างกัน ดังกล่าวแล้ว.

กึ

ศัพท์นี้ สำหรับใช้เป็นคำถาม แม้จะเป็นอนิยมวิเสสนสัพพนามด้วยกันก็จริง แต่มีวิธีใช้พิสดารหลายอย่าง ซึ่งต่างจากศัพท์อื่นๆ ในประเภทเดียวกัน พึงสังเกตในหัวข้อต่อไปนี้ :-

๑. การแจกวิภัตติ **กึ** ศัพท์ ในปุ๊ลิงค์ท่านให้แปลง **กึ** เป็น **ก** แล้วแจกตามแบบ **ย** ศัพท์ ดังนี้ :-

ปุ๊ลิงค์

	เอก.	พหุ.
ป.	โก	เก
ทุ.	กํ	เก
ต.	เกน	เกหิ
จ.	กสฺส	เกสํ เกสานํ
ปญฺ.	กสฺมา กมฺหา	เกหิ
ฉ.	กสฺส	เกสํ เกสานํ
ส.	กสฺมึ กมฺหิ	เกสุ

อิตถีลิงค์

	เอก.	พหุ.
ป.	**กา**	**กา**
ทุ.	**กํ**	**กา**
ต.	**กาย**	**กาหิ**
จ.	**กสฺสา**	**กาสํ กาสานํ**
ปญ.	**กาย**	**กาหิ**
ฉ.	**กสฺสา**	**กาสํ กาสานํ**
ส.	**กสฺสํ**	**กาสุ**

๒. ในนปุํสกลิงค์ ให้คงรูป **กึ** ไว้เฉพาะแต่ใน ป. ทุ. เอกวจนะ และในที่บางแห่งเอา **ก** เป็น **กิ** ได้บ้าง เช่นในคำว่า **ตํ กิสฺส เหตุ** และคำว่า **กิสฺมึ วตฺถุสฺมึ.** นอกนั้นให้แปลงเป็น **ก** แล้วแจกตามแบบ **ย** ศัพท์ ดังนี้ :-

นปุํสกลิงค์

	เอก.	พหุ.
ป.	**กึ**	**กานิ**
ทุ.	**กึ**	**กานิ**
ต.	**เกน**	**เกหิ**
จ.	**กสฺส (กิสฺส)**	**เกสํ เกสาหํ**
ปญ.	**กสฺมา กมฺหา**	**เกหิ**
ฉ.	**กสฺส (กิสฺส)**	**เกสํ เกสานํ**
ส.	**กสฺมึ (กิสฺมึ) กมฺหิ**	**เกสุ**

๓. **กึ** ศัพท์ในปุํ. **อิต.** นั้นแปลได้ ๒ อย่าง คือ ถ้าประสงค์ให้เป็นวิเสสนสัพพนาม ก็แปลว่า "ไร" หรือ "อะไร" ต้องระบุชื่อนามนาม เหมือน ต ศัพท์ที่เป็นวิเสสนสัพพนาม เช่น **โก รุกฺโข** ต้นไม้ อะไร. **กา รชฺชุ** เชือก อะไร. ถ้าประสงค์ให้เป็นประธาน ก็แปลว่า "ใคร" ไม่ต้องระบุนามนาม คือใช้ตามลำพังตนเอง เหมือน **ต** ศัพท์ที่เป็นปุริสสัพพนาม เช่น **โก** ใคร และโดยมากที่แปลว่าใครนั้น มักใช้ที่เป็นปุํลิงค์ เอกวจนะเป็นพื้น.

๔. ที่แจกได้ในลิงค์ทั้งสามนั้น ถ้าเพิ่ม จิ เข้าข้างท้าย ก็จะมีรูปเป็น **โกจิ กาจิ กิญฺจิ** เป็นต้น (ผู้ศึกษาควรฝึกหัดแจกให้ครบทั้ง ๗ วิภัตติ โดยต่อ **จิ** เข้าข้างหลังวิภัตตินั้น ๆ) แปลว่า "นัยหนึ่ง" บ้าง, "บางคน" หรือ "บางสิ่ง" บ้าง, และเป็นคำให้ว่าซ้ำสองหน เหมือนวิธีใช้ไม้ยมก (ๆ) ในภาษาไทยเช่น "ใคร ๆ" หรือ "ไร ๆ" บ้าง, ถ้าเป็นพหุวจนะ แปลว่า "บางพวก" หรือ "บางเหล่า, เหล่าไหน" หรือ "เหล่าไร" ตัวอย่าง เช่น :-

เอกวจนะ	ปุํ.	**โกจิ กุมาโร**	แปลว่า	เด็กชาย บางคน
	อิต.	**กาจิ กุมาริกา**	"	เด็กหญิง บางคน
	นปุํ.	**กิญฺจิ ธนํ**	"	ทรัพย์ บางอย่าง
พหุวจนะ.	ปุํ.	**เกจิ กุมารา**	"	เด็กชายทั้งหลาย บางพวก
	อิต.	**กาจิ กุมาริกาโย**	"	เด็กชายทั้งหลาย บางพวก
	นปุํ.	**กานิจิ ธนานิ**	"	ทรัพย์ทั้งหลาย บางอย่าง

๕. **กึ** ศัพท์ที่มี **ย** นำหน้า มี **จิ** ต่อท้าย ถ้าแจกวิภัตติในลิงค์ทั้งสาม ก็จะสำเร็จรูปดังนี้ :-

ปุ๊ลิงค์

	เอก.	พหุ.
ป.	**โย โกจิ**	**เย เกจิ**
ทุ.	**ยงฺกญฺจิ**	**เย เกจิ**
ต.	**เยน เกนจิ**	**เยหิ เกหิจิ**
จ.	**ยสฺส กสฺสจิ**	**เยสํ เกสญฺจิ, เยสานํ เกสานญฺจิ**
ปญฺ.	**ยสฺมา กสฺมาจิ**	**เยหิ เกหิจิ**
ฉ.	**ยสฺส กสฺสจิ**	**เยสํ เกสญฺจิ, เยสานํ เกสานญฺจิ**
ส.	**ยสฺมึ กสฺมิญฺจิ**	**เยสุ เกสุจิ.**

อิตถีลิงค์

	เอก.	พหุ.
ป.	**ยา กาจิ**	**ยา กาจิ**
ทุ.	**ยงฺกญฺจิ**	**ยา กาจิ**
ต.	**ยาย กายจิ**	**ยาหิ กาหิจิ**
จ.	**ยสฺสา กสฺสาจิ**	**ยาสํ กาสญฺจิ, ยาสานํ กาสานญฺจิ**
ปญฺ.	**ยาย กายจิ**	**ยาหิ กาหิจิ**
ฉ.	**ยสฺสา กสฺสาจิ**	**ยาสํ กาสญฺจิ, ยาสานํ กาสานญฺจิ**
ส.	**ยสฺสํ กสฺสญฺจิ**	**ยาสุ กาสุจิ.**

นปุํสกลิงค์

	เอก.	พหุ.
ป.	**ยงฺกิญฺจิ**	**ยานิ กานิจิ**
ทุ.	**ยงฺกิญฺจิ**	**ยานิ กานิจิ**
ต.	**เยน เกนจิ**	**เยหิ เกหิจิ**
จ.	**ยสฺส กสฺสจิ**	**เยสํ เกสญฺจิ, เยสานํ เกสานญฺจิ**
ปญฺ.	**ยสฺมา กสฺมาจิ**	**เยสํ เกหิจิ**
ฉ.	**ยสฺส กสฺสจิ**	**เยสํ เกสญฺจิ, เยสานํ เกสานญฺจิ**
ส.	**ยสฺมึ กสฺมิญฺจิ**	**เยสุ เกสุจิ**

ที่มี **ญ** อยู่หน้า **จิ** นั้น เอานิคคหิตเป็น **ญ** ด้วยอำนาจ **จ** อยู่ข้างหลัง ตามวิธีสนธิข้อ ๓๒ ในอักขรวิธี.

ส่วนการแปลก็ต่างจากที่กล่าวมาแล้ว คือใน ปุํ. กับ อิตฺ. เอกวจนะ ให้แปลว่า "คนใดคนหนึ่ง, แห่งใดแห่งหนึ่ง, อย่างใด-อย่างหนึ่ง." พหุวจนะ ให้แปลว่า "พวกใดพวกหนึ่ง, เหล่าใดเหล่าหนึ่ง " ใน นปุํ. ให้แปลว่า "อันใดอันหนึ่ง."

จงสังเกตทำความเข้าใจตามอุทาหรณ์ในแบบนาม ข้อ ๘๗.

๖. กึ ศัพท์ไม่ได้เป็นอนิยมวิเสสนสัพพนามแต่อย่างเดียว เป็นนิบาตบอกความถาม เรียกว่า **ปุจฺฉนตฺถนิบาต** ก็มีเหมือนกัน แปลว่า "หรือ" ถ้าเป็นคำถามถึงเหตุ แปลว่า "ทำไม" ก็ได้ ดังอุทาหรณ์ในแบบนาม ข้อ ๘๗.

นิยม

ศัพท์นี้แปลว่า "กำหนด" คือกล่าวชี้ตัว นามนาม ให้ปรากฏโดยชัดเจนทีเดียว ไม่กระจัดกระจายทั่วไปในนามอื่นที่กล่าวมาแล้ว. สัพพนามพวกนี้ได้แก่ :-

ต แปลว่า "นั้น" สำหรับใช้แทน นามนาม ที่ห่างออกไปพอประมาณ หรือกล่าวให้ปรากฏชัดว่า คนนั้น หรือ สิ่งนั้น, ไม่ใช่ คนอื่น หรือ สิ่งอื่น.

เอต แปลว่า "นั่น" สำหรับใช้แทน นามนาม ที่ใกล้เข้ามาหน่อย หรือเป็นโวหารกล่าวซ้ำให้ปรากฏเป็นครั้งที่สอง.

อิม แปลว่า "นี้" สำหรับใช้แทน นามนาม ที่ใกล้ที่สุด หรือกล่าวให้แน่ชัดว่าเป็น คนนี้ หรือ สิ่งนี้, ไม่ใช่ คนนั้น คนอื่น หรือสิ่งนั้น สิ่งอื่น.

อมุ แปลว่า "โน้น" สำหรับใช้แทน นามนาม ที่ห่างที่สุด.

เพื่อจะให้ความเข้าใจในตอนนี้ดีขึ้น ผู้ศึกษาจงเปิดดูอุทาหรณ์ในนาม ข้อ ๘๓ ซ้ำอีกที แล้วจงพยายามตรึกตรอง และกำหนดหมายเลขที่ท่านลงกำกับไว้ที่ศัพท์ และคำแปลนั้น ๆ ให้ดี ถึงแม้ว่าในอุทาหรณ์เหล่านั้นจะมีแต่ที่ใช้กับ ต ศัพท์อย่างเดียวก็จริง แต่เชื่อว่าอาจนำ **เอต, อิม, อมุ** เข้าไปใช้แทน และเทียบเคียงกับ ต นั้นได้บ้าง ฉะนั้นในที่นี้จึงไม่จำเป็นต้องเขียนอุทาหรณ์ไว้อีก.

สัพพนามทั้งปวงเปลี่ยนรูปได้

ผู้ศึกษาพึงสังเกตในนาม ข้อ ๕๓ ให้ดี จะเห็นได้ว่า สัพพนามทั้งหมด ทั้งที่เป็นอนิยมและนิยม เมื่อลงปัจจัยในอัพยยตัทธิตแล้วก็กลายรูปไปเป็นศัพท์ อัพยยตัทธิต อีกต่อหนึ่ง (ในแบบบาลีไวยากรณ์นาม ท่านรวมเรียกว่า อัพยยศัพท์ เพราะรวมอุปสัคเข้าด้วย) จะแจกด้วยวิภัตติทั้ง ๗ ไม่ได้ ไม่มีลิงค์ ไม่มีวจนะ แต่จำต้องใช้ศัพท์นั้น ๆ ในฐานะที่เป็น ตติยาวิภัตติ และ สัตตมีวิภัตติ แม้จะประกอบเข้ากับนามนาม ที่เป็น ลิงค์ใด วจนะใด ก็ตาม สัพพนามที่แปรรูปไปเป็น อัพยยตัทธิต แล้วนั้น ก็ยังคงปรากฏเป็นรูปเดิมอยู่ คือใช้ได้ทั้ง ๓ ลิงค์ ๒ วจนะ ส่วนคำแปลก็ไม่ละทิ้งจากรูปสัพพนามไปได้เลย เช่น **สพฺพตฺถ ฐาเน** กับ **สพฺพตฺถ ฐาเนสุ** ก็ยังคงใช้ **สพฺพตฺถ** เหมือนกัน ดังจะได้เห็นคำอธิบายที่จะกล่าวถึงอัพยยศัพท์ ต่อไปข้างหน้า.

อนึ่ง เมื่อเราทราบดีแล้วว่า สัพพนาม นั้น สำหรับใช้แทนนามนาม ประกอบเข้ากับนามนาม หรือโยคตัวนามนามที่กล่าวมาแล้ว โดยที่จะต้องประกอบ สัพพนาม กับ นามนาม ให้มี ลิงค์ วจนะ วิภัตติ ตรงกัน. แต่วิธีแจกวิภัตตินามศัพท์ทั้งสองนี้ไม่เหมือนกัน ฉะนั้นผู้ศึกษาใหม่ ๆ ควรฝึกหัดแจกเทียบ สัพพนาม กับ นามนาม ควบกันไปในคราวเดียว เพื่อป้องกันความฟั่นเฝือ และเพื่อให้เกิดความชำนาญในเมื่อถึงคราวฝึกหัดการแปล. ในที่นี้จะแจกใน ปุํลิงค์

ยกศัพท์ **ย** กับ **ภิกฺขุ** ขึ้นแจกเปรียบเทียบในวาระเดียวกัน พอเป็นตัวอย่าง ดังต่อไปนี้ :-

วิภัตติ	เอก.		พหุ.	
	สัพพนาม	นามนาม	สัพพนาม	นามนาม
ป.	**โย**	**ภิกฺขุ**	**เย**	**ภิกฺขโว**
ทุ.	**ยํ**	**ภิกฺขุ**	**เย**	**ภิกฺขโว**
ต.	**เยน**	**ภิกฺขุนา**	**เยหิ**	**ภิกฺขูหิ**
จ.	**ยสฺส**	**ภิกฺขุสฺส**	**เยสํ**	**ภิกฺขูนํ**
ปญฺ.	**ยสฺมา**	**ภิกฺขุสฺมา**	**เยหิ**	**ภิกฺขูหิ**
ฉ.	**ยสฺส**	**ภิกฺขุสฺส**	**เยสํ**	**ภิกฺขูนํ**
ส.	**ยสฺมึ**	**ภิกฺขุสฺมึ**	**เยสุ**	**ภิกฺขูสุ**

ตามรูปแจกเปรียบเทียบข้างบนนี้ ผู้ศึกษาคงเห็นได้แล้วว่า สัพพนาม กับ นามนาม ต้องมี ลิงค์ วจนะ วิภัตติ ตรงกันอย่างไร นี่เป็นแต่เพียงระหว่าง **ย** สัพพนาม กับ นามนาม ที่เป็น อุ การันต์ คือ **ภิกฺขุ** ซึ่งอยู่ในฐานะที่เป็น **ปุํลิงค์** ด้วยกัน. ส่วนสัพพนามอื่น และนามที่เป็นลิงค์อื่น การันต์อื่นนั้น ก็พึงฝึกหัดแจกตามแบบเปรียบเทียบนี้ ตามลิงค์ และการันต์นั้น ๆ เถิด.

อัพยยศัพท์[๑]

ศัพท์นี้แปลว่า "ไม่ฉิบหายไป" หรือ "ไม่เสื่อมสิ้นไป" ท่านบัญญัติให้เป็นชื่อของศัพท์อีกแผนกหนึ่ง ซึ่งจะแจกด้วยวิภัตติทั้ง ๗ หมวด เหมือนนามทั้ง ๓ ตามที่กล่าวมาแล้วไม่ได้ รูปเดิมเป็นมาอย่างไร ก็คงไว้อย่างนั้นไม่เปลี่ยนแปลง. ในนามทั้ง ๓ ตามที่กล่าวมาแล้ว จะมีอยู่ด้วยกันกี่ศัพท์ก็ตาม ตามลำพึงมูลศัพท์ ยังไม่อำนวยประโยชน์ให้เต็มที่ ต่อเมื่อนำมาปรุงด้วยลิงค์ วจนะ วิภัตติทั้ง ๓ อย่างแล้ว จึงเปลี่ยนแปลงไปด้วยวิธีอย่างใดอย่างหนึ่งก่อน มูลศัพท์นั้นจึงจะอำนวยประโยชน์ให้เต็มที่ตามต้องการ ฉะนั้น ลิงค์ วจนะ วิภัตติ เครื่องปรุงทั้ง ๓ นี้ จึงจำเป็นที่สุดสำหรับมูลศัพท์ในนามทั้ง ๓. ส่วนศัพท์ที่จะกล่าวต่อไปนี้ ไม่เป็นเช่นนั้น มูลศัพท์เป็นมาอย่างไร เพราะฉะนั้น ท่านจึงให้นามบัญญัติว่า "อัพยยศัพท์" เพราะเป็นศัพท์ที่ไม่ฉิบหายหรือไม่เสื่อมสิ้นไปด้วยอำนาจวิภัตติ ดังนี้.

อัพยยศัพท์แบ่งเป็น ๓ คือ

๑. อุปสัค ๒. นิบาต ๓. ปัจจัย

ทั้ง ๓ คำนี้มีหลักเกณฑ์ใช้ในที่ต่าง ๆ กัน ดังต่อไปนี้

๑. อัพยยศัพท์ พระมหาพรหมา ญาณคุตฺโต ป. ๖ วัดราชาธิวาส เรียบเรียง อัพยย ออกจากศัพท์ อ วิ อิ (อ=ไม่ วิ=ต่าง ๆ อิ=ถึง) "ถึงความเป็นต่าง ๆ เหมือนอย่างนามทั้ง ๓ ไม่ได้."

๑. อุปสัค

อุปสัคนำหน้านามและกิริยาให้วิเศษขึ้น เมื่อนำหน้านามมีอาการคล้ายคุณศัพท์ เมื่อทำหน้ากิริยามีอาการคล้ายกับกิริยา-วิเสสน์. คำว่านำหน้านามและกิริยานั้น พึงเข้าใจว่า นามได้แก่นามนามและคุณนาม ส่วนกิริยาหมายเอากิริยาอาขยาตและกิริยา-กิตก์ สำหรับสัพพนามใช้นำหน้าไม่ได้เลย. เมื่อนำหน้านามมีอาการคล้ายกับคุณศัพท์นั้น อธิบายว่า อุปสัคโดยมากเมื่อนำหน้านามแล้วบอกลักษณะของนามนามตัวนั้นให้วิเศษขึ้น มีอาการคล้ายกับคุณศัพท์ทีเดียว เช่น "ราช" แปลว่า พระราชา เมื่อเอา อภิ มานำหน้าเข้า เป็น "อภิราช" แปลว่า พระราชยิ่ง คือแสดงลักษณะอาการของนามคือพระราชานั้นว่า พระองค์ทรงเป็นผู้ยิ่งใหญ่กว่าพระราชาองค์อื่น ๆ ดังนี้เป็นต้น คำว่า "ยิ่ง" นั้น มีอาการคล้ายคุณนามจะต่างกันก็แต่รูปศัพท์เท่านั้น. ส่วนที่นำหน้ากิริยา มีอาการคล้ายกิริยาวิเสสน์ เช่น กมติ=ย่อมก้าว เมื่อเอา อติ=ล่วง มานำหน้าเป็น อติกฺมติ แปลว่าย่อมก้าวล่วง คำว่า อติ=ล่วง แสดงกิริยาคือกมติ=ก้าว ให้แปลกออกไปจากเดิม, คโต=ไปแล้ว เมื่อเอา อป=ปราศ มานำหน้าเป็น อปคโต=ไปปราศแล้ว คำว่า อป=ปราศ เป็นคำแสดงกิริยาคือ คโต=ไป ให้แปลจากเดิม ดังนี้เป็นต้น. อุปสัคที่ใช้นำหน้ากิริยาดังแสดงมานี้ เป็นอุปสัตที่อนุวัตรตามกิริยา แต่มีอุปสัตบางตัว เมื่อนำหน้ากิริยาแล้ว ทำกิริยานั้นให้มีเนื้อความผิดแผกไปจากเดิม ในที่นี้พึงกำหนดอุปสัคและคำแปลให้ได้แม่นยำเสียก่อน

อุปสัคมี ๒๐ คือ

อติ	ยิ่ง, เกิน, ล่วง
อธิ	ยิ่ง, ใหญ่, ทับ
อนุ	น้อย, ภายหลัง, ตาม
อป	ปราศ, หลีก
อปิ	ใกล้, บน
อภิ	ยิ่ง,ใหญ่, จำเพาะ, ข้างหน้า
อว หรือ โอ	ลง
อา	ทั่ว, ยิ่ง, กลับความ
อุ	ขึ้น, นอก
อุป	เข้าไป, ใกล้, มั่น
ทุ	ชั่ว, ยาก
นิ	เข้า, ลง (สันสกฤต เป็น นิ)
นิ	ไม่มี, ออก (สันสกฤต เป็น นิสฺ)
ป	ทั่ว, ข้างหน้า, ก่อน, ออก
ปฏิ	เฉพาะ, ตอบ, ทวน, กลับ
ปรา	กลับความ
ปริ	รอบ
วิ	วิเศษ, แจ้ง, ต่าง
สํ	พร้อม, กับ, ดี
สุ	ดี, งาม, ง่าย

อุทาหรณ์การใช้อุปสัค

ในอุปสัคทั้ง ๒๐ นั้น คำแปลทุก ๆ ตัวยังไม่สิ้นเชิงทีเดียว บางตัวอาจแปลพลิกแพลงได้มากกว่านี้ก็มี ถ้าจะนำมากล่าวในที่นี้จักเป็นการฟั่นเฝือแก่ผู้แรกศึกษา เมื่อศึกษาไปนาน ๆ จนเข้าใจแล้ว ก็จะแปลได้หลาย ๆ ทางตามภาษานิยม เพราะฉะนั้น ขอให้ผู้แรกศึกษากำหนดจดจำไว้ให้แม่นยำ เฉพาะคำแปลที่ท่านแปลไว้นี้ ก็จะถือเอาหลักได้ดี ทั้งจะได้รับประโยชน์ในการใช้อุปสัคนี้ตามความต้องการดังอุทาหรณ์ในเล่มนาม ข้อ ๙๑.

นิ มีอยู่ ๒ ศัพท์ ที่แปลว่า เข้า, ลง, ศัพท์ ๑ ที่แปลว่า ไม่มี, ออก, ศัพท์ ๑ มีความหมายต่างกันดังนี้ :-

นิ ที่แปลว่า เข้า, ลง, ตรงกับ **นิ** ในสันสกฤต เวลาใช้นำหน้านามและกิริยา คง นิ ไว้เฉย ๆ ไม่ต้องซ้อนหรือลง ร อาคม เช่น **นิมฺคฺโค** ดำรงแล้ว **นิคจฺฉติ** เข้าถึง **นิกุชฺฌติ** งอเข้า **นิขนติ** ขุดลง **นิทหติ** ตั้งลง (ฝัง) **นิวาโส** ความเข้าอยู่.

นิ ที่แปลว่า ไม่มี, ออก, ตรงกับ **นิสฺ** ในสันสกฤต เวลาใช้มักซ้อนหรือลง **ร** อาคม ตามอักขรวิธี เช่น **นิรนฺตราโย** ไม่มีอันตราย **นิพฺภโย** ไม่มีภัย **นิกฺขนฺโต** ออกแล้ว **นิกฺกฑฺฒติ** ย่อมคร่าออก และ **นิ** ที่แปลว่า ไม่มี, ออก นี้ ถ้าอยู่หน้า **ร** หรือ **ห** จะซ้อนหรือลง **ร** อาคมไม่ได้ ในที่เช่นนั้นต้องทีฆะ เช่น นิ+หรณํ=นีหรณํ การนำออก **นิรโส=นีรโส** ไม่มีรส **นิ+นีโรโค** ไม่มีโรค

ส่วนคำว่า **นีวรณ์** ซึ่งแปลว่า ธรรมชาติอันกั้น (จิตไม่ให้บรรลุความดี) นั้น แม้จะแยกเป็น **นิ+วรณ** (สํสกฤต เป็น **นิสฺ+วฺฤ** ธาตุในความปิดความกั้น) **นิ** ตัวนั้นคงแปลรวมกับธาตุว่าปิดหรือกั้นเท่านั้น.

อุปสัคเบียนธาตุ

บรรดาอุปสัคตามที่ว่ามานี้ บางตัวหาได้แปลตามที่ยกมาเป็นตัวอย่างไม่ บางตัวเมื่อนำหน้าศัพท์อื่น จะเป็นศัพท์นามหรือกิริยาก็ตาม ทำให้เนื้อความผิดรูปไปต่าง ๆ ความเดิม ทั้งนี้เป็นเพราะอุปสัคเข้าไปตัดความเสีย อาการเช่นนี้ท่านเรียกว่า "อุปสัคเบียนธาตุ" เช่น

ขมติ	อดทน	เอา	**นิ**	นำหน้า	เป็น	**นิกฺขมติ**	แปลว่า	ออก
สํวรติ	ปิด	"	**วิ**	"	"	**วิวรติ**	"	เปิด
โรเธติ	ยินดี	"	**วิ**	"	"	**วิโรเธติ**	"	ยินร้าย
กมติ	ก้าวไป	"	**ปฏิ**	"	"	**ปฏิกฺกมติ**	"	ถอยกลับ

ดังนี้เป็นต้น. เพราะฉะนั้น ผู้ศึกษาเมื่อเห็นศัพท์ที่มีอุปสัคเหล่านั้นนำหน้าอยู่ ควรพิจารณารูปศัพท์ให้ดีเสียก่อนแล้วแปลศัพท์นั้น จึงจะได้เนื้อความตามต้องการ ทั้งนี้ เป็นเพราะความพลิกแพลงของอุปสัค บอกอรรถไปต่าง ๆ ตามภาษานิยม เป็นของไม่แน่นอน อาจแปลได้หลาย ๆ ทาง ถึงจะพลิกแพลงไปอย่างไร ๆ ก็ตาม ขอให้ผู้แรกศึกษาจงยึดหลักตามที่ได้แปลไว้ในแบบให้แม่นยำ ก็จะเป็นการสะดวกในการแปลหนังสือได้ดี.

ข้อควรจำในอุปสัค

๑. สำหรับนำหน้านามและกิริยาให้วิเศษขึ้น.

๒. เมื่อนำหน้านามมีอาการคล้ายคุณศัพท์ เมื่อนำหน้ากิริยามีอาการคล้ายกับกิริยาวิเสสน์.

๓. นามนั้นท่านหมายเอาเฉพาะนามนาม ๑ คุณนาม ๑ ส่วนสัพพนามนำหน้าไม่ได้เลย.

๒. นิบาต

เมื่อเพ่งตามความของศัพท์ว่า **นิบาต** แปลว่า "ตกลง" คือตกลงหรือสำหรับวางไว้ในระหว่างกลางของศัพท์ทั้งหลาย ดังกล่าวมาแล้วนั้น ที่วางไว้เช่นนั้น ความประสงค์ก็ต้องการจะทำบทให้เต็ม และทำเนื้อความให้กระทัดรัดและหนักแน่นเข้า ความจริง ศัพท์นิบาตทั้งหมดนี้หาได้จำกัดลงในระหว่างทุกศัพท์ไปไม่ บางศัพท์ลงในเบื้องต้นแห่งประโยคเช่น **ยถา ตถา** บางศัพท์ลงในที่สุดประโยคเช่น **อิติ** และบางศัพท์ เช่น **ปิ อปิ ว อิว** เหล่านี้เป็นต้น หาได้อยู่โดดเดี่ยวตามลำพังไม่ ต้องลงข้างท้ายของศัพท์อื่นเสมอไป เช่น **"อานนฺทตฺเถโรปิ** แม้พระอานนท์" หรือ "**จกฺกํว** เพียงดังว่าล้อ."

ศัพท์นิบาตตามที่กล่าวมานี้ เมื่อนำไปใช้แล้ว ย่อมบอกเนื้อความต่าง ๆ กัน เพื่อความไม่ฟั่นเฝือและสะดวกในการนำมาใช้ ท่านจึงได้แบ่งไว้เป็นพวก ๆ แต่โดยย่อ ซึ่งท่านได้ยกมาแสดงตามที่ปรากฏในแบบดังต่อไปนี้ :-

นิบาตบอกอาลปนะ

ยคฺเฆ ภนฺเต ภทนฺเต ภเณ อมฺโภ อาวุโส เร อเร เห เช

ทั้ง ๑๐ ศัพท์ รวมเรียกว่า "นิบาตบอกอาลปนะ" ทั้งสิ้น เพราะฉะนั้น ผู้แรกศึกษาพึงกำหนดด้วยว่า มีหน้าที่ใช้เป็นคำทักทายและร้องเรียก เหมือนกับวิภัตติแผนกอาลปนะในนามตามที่กล่าวแล้ว แต่นิบาตบอกอาลปนะนี้ ศัพท์หนึ่ง ๆ นิยมใช้เฉพาะบุคคลเป็นพวก ๆ หาได้สาธารณะทั่วไปแก่บุคคลอื่นไม่ จำกัดให้ใช้เฉพาะบุคคลตามฐานะสูงและต่ำ ดังอุทราหรณ์ในแบบบาลีไวยากรณ์ อันท่านแสดงไว้อย่างชัดเจนแล้ว.

นิบาตบอกกาล

อถ	แปลว่า	ครั้งนั้น	**หิยฺโย**	แปลว่า	วันวาน
ปาโต	"	เช้า	**เสวฺ**	"	วันพรุ่งนี้
ทิวา	"	วัน	**สมฺปติ**	"	บัดเดี๋ยวนี้
สายํ	"	เย็น	**อายตึ**	"	ต่อไป
สุเว	"	ในวัน			

ทั้ง ๙ ศัพท์นี้ ทางสัมพันธ์เรียกว่ากาลสัตตมี.

นิบาตบอกที่

อุทฺธํ	แปลว่า	เบื้องบน	**พหิทฺธา**	แปลว่า	ภายนอก
อุปริ	"	"	**พาหิรา**	"	"
อโธ	"	"	**โอริ**	"	"

เหฏฺฐา	แปลว่า	ภายใต้	**ปารํ**	แปลว่า	ฝั่งนอก
อนฺตรา	"	ระหว่าง	**หุรํ**	"	โลกอื่น
อนฺโต	"	ภายใน	**สมฺมุขา**	"	ต่อหน้า
ติโร	"	ภายนอก	**ปรมฺมุขา**	"	ลับหลัง
พหิ	"	"	**รโห**	"	ที่ลับ

ทั้ง ๑๖ ศัพท์นี้ ทางสัมพันธ์รวมเรียกอย่างเดียวกันกับอรรถแห่งสัตตมีวิภัตติว่า "อาธาร"

นิบาตบอกปริจเฉท

กีว	แปลว่า	เพียงไร	**ยาวตา**	แปลว่า	มีประมาณเพียงใด
ยาว	"	เพียงใด	**ตาวตา**	"	มีประมาณเพียงนั้น
ตาว	"	เพียงนั้น	**กิตฺตาวตา**	"	มีประมาณเท่าใด
ยาวเทว	"	เพียงใดนั่นเทียว	**เอตฺตาวตา**	"	มีประมาณเท่านั้น
ตาวเทว	"	เพียงนั้นนั่นเทียว	**สมนฺตา**	"	รอบคอบ

ทั้ง ๑๐ ศัพท์นี้ ทางสัมพันธ์ มักใช้เป็นปริจเฉทนัตถะเป็นพื้นที่เรียก "กิริยาวิเสสนะ"ก็มี

นิบาตบออุปมาอุปไมย

วิย	แปลว่า	ราวกะ	**เสยฺยถา**	แปลว่า	ฉันใด
อิว	"	เพียงดัง	**ตถา**	"	ฉันใด
ยถา	"	ฉันใด	**เอวํ**	"	ฉันนั้น

ทั้ง ๖ ศัพท์นั้น สำหรับ **ตถา** และ **เอวํ** ทางสันพันธ์ เรียกว่า "อุปไมยโชดก" นอกนั้นเรียก "อุปมาโชดก."

นิบาตบอกประการ

เอวํ	แปลว่า	ด้วยประการนั้น
ตถา	"	ด้วยประการนั้น
กถํ	"	ด้วยประการไร

ทั้ง ๓ ศัพท์นี้ ทางสัมพันธ์ เรียกว่า "ปการตฺถ."

นิบาตบอกปฏิเสธ

น	แปลว่า	ไม่	**เอว**	แปลว่า	นั่นเทียว
โน	"	ไม่	**วินา**	"	เว้น
มา	"	อย่า	**อลํ**	"	พอ
ว	"	เทียว			

ทั้ง ๗ ศัพท์นี้ ทางสัมพันธ์ เรียกว่า "ปฏิเสธนตฺถ"

นิบาตบอกความได้ยินเล่าลือ

กิร	แปลว่า	ได้ยินว่า
ขลุ	"	"
สุทํ	"	"

ทั้ง ๓ ศัพท์นี้ ทางสัมพันธ์ เรียกว่า "อนุสฺสวนตฺถ."

นิบาตบอกปริกัป

เจ	แปลว่า	หากว่า	**อถ**	แปลว่า	ถ้าว่า
ยทิ	"	ผิว่า	**อปฺเปวนาม**	"	ชื่อแม้ไฉน
สเจ	"	ถ้าว่า	**ยนฺนูน**	"	กระไรหนอ

ทั้ง ๖ ศัพท์นี้ ทางสัมพันธ์ เรียกว่า "ปริกปฺปตฺถ."

นิบาตบอกความถาม

กึ	แปลว่า	หรือ, อะไร	**นนุ**	แปลว่า	มิใช่ หรือ
กถํ	"	อย่างไร	**อุทาหุ**	"	หรือว่า
กจฺจิ	"	แลหรือ	**อาทู**	"	"
นุ	"	หนอ	**เสยฺยถีทํ**	"	อย่างไรนี้

ทั้ง ๘ ศัพท์นี้ ทางสัมพันธ์ เรียกว่า "ปุจฉนตฺถ."

นิบาตบอกความรับ

อาม	แปลว่า	เออ	**อามนฺตา**	แปลว่า	เออ

ทั้ง ๒ ศัพท์นี้ ทางสัมพันธ์เรียกว่า "สมฺปฏิจฺฉนตฺถ."

นิบาตบอกความเตือน

อิงฺฆ	แปลว่า	เชิญเถิด	**หนฺท**	แปลว่า	เอาเถิด
ตคฺฆ	"	เอาเถิด			

ทั้ง ๓ ศัพท์นี้ ทางสัมพันธ์เรียกว่า "อุยฺโยชนตฺถ."

นิบาตสำหรับผูกศัพท์และประโยคมีอรรถหลายอย่าง

จ	แปลว่า	ด้วย, อนึ่ง, ก็, จริงอยู่	**ปน**	แปลว่า	ส่วนว่า, ก็
วา	"	หรือ, บ้าง	**อปิ**	"	แม้, บ้าง
หิ	"	ก็, จริงอยู่, เพราะว่า	**อปิจ**	"	เออก็
ตุ	"	ส่วนว่า, ก็	**อถวา**	"	อีกอย่างหนึ่ง

นิบาตพวกนี้แปลพลิกแพลงไปหลายอย่าง จะกำหนดให้แน่นอนไม่ได้ แล้วแต่ประโยคที่ผูกขึ้นจะเป็นเหตุหรือผล หรือต้องการ

บ่งเนื้อความต่าง ๆ จะกล่าวไว้ในที่นี้จักเป็นการฟั่นเฝือนัก ผู้ต้องการทราบให้ละเอียด พึงตรวจดูในเล่มวากยสัมพันธ์ ก็จักเข้าใจได้ดี.

นิบาตสักว่าเป็นเครื่องทำบทให้เต็ม

นุ	แปลว่า	หนอ	**โข**	แปลว่า	แล
สุ	"	สิ	**วต**	"	หนอ
เว	"	เว้ย	**หเว**	"	เว้ย
โว	"	โว้ย			

ทั้ง ๗ ศัพท์นี้ ทางสัมพันธ์ เรียกว่า "ปทปูรณ" บ้าง "วจนาลงการ" บ้าง " วจนสิลิฏฺฐก" บ้าง.

นิบาตมีเนื้อความต่าง ๆ

อญฺญทตฺถุ	แปลว่า	โดยแท้	**อิติ**	แปลว่า	เพราะเหตุนั้น, ว่าดังนี้, ด้วย-ประการฉะนี้, ชื่อ
อโถ	"	อนึ่ง			
อทฺธา	"	แน่แท้			
อวสฺสํ	"	"	**อุจฺจํ**	"	สูง
อโห	"	โอ	**กิญฺจาปิ**	"	แม้น้อยหนึ่ง
อารา	"	ไกล	**กฺวจิ**	"	บ้าง
อาวี	"	แจ้ง	**มิจฺฉา**	"	ผิด
นีจํ	"	ต่ำ	**มุธา**	"	เปล่า
นูน	"	แน่	**มุสา**	"	เท็จ

นานา	แปลว่า	ต่าง ๆ	**สกึ**	แปลว่า	คราวเดียว
ปจฺฉา	"	ภายหลัง	**สตกฺขตฺตุํ**	"	ร้อยคราว
ปฏฺฐาย	"	ตั้งก่อน	**สทฺธึ**	"	พร้อม, กับ
ปภูติ	"	จำเดิม	**สณิกํ**	"	ค่อย ๆ
ปุน	"	อีก	**สยํ**	"	เอง
ปุนปฺปุนํ	"	บ่อย ๆ	**สห**	"	กับ
ภิยฺโย	"	ยิ่ง	**สามํ**	"	เอง
ภิยฺโยโส	"	โดยยิ่ง			

ทั้งหมดนี้ สำหรับ **อโถ** อนึ่ง, ทางสัมพันธ์ เรียกว่า "สมฺปิณฺฑนตฺถ." **อโห** โอ ถ้าใช้แสดงความหลากใจหรืออัศจรรย์ ทางสัมพันธ์ เรียกว่า "อจฺฉริยตฺถ." ใช้แสดงความสังเวช เรียกว่า "สํเวคตฺถ." **นีจํ** ต่ำ และ **อุจฺจํ** สูง ทางสัมพันธ์ เรียกว่า "วิเสสน" เพราะบางแห่งใช้เป็นคุณนาม แจกตามวิภัตตินามได้ เช่น **นีจํ กุลํ** สกุลต่ำ **อุจฺโจ รุกฺโข** ต้นไม้สูง เป็นต้น. **ปจฺฉา** ภายหลัง ทางสัมพันธ์ เรียกว่า "กาลสัตตมี." **ปุนปฺปุนํ** บ่อย ๆ ทางสัมพันธ์ เรียกว่า "กิริยาวิเสสน." **อิติ** แปลว่า เพราะเหตุนั้น ทางสัมพันธ์ เรียกว่า "เหตฺวตฺถ." แปลว่า "ว่า.... ดังนี้" เรียกว่า สรูปบ้าง อาการบ้าง; แปลว่า ด้วยประการฉะนี้ เรียกว่า "ปการตฺถ" แปลว่า "ชื่อว่า" เรียกว่า "สัญญาโชตก." ส่วน **สห** กับ **สทฺธึ** ถ้าเข้ากับนาม ทางสัมพันธ์ เรียกว่า

"ทพฺพสมาวาย.' เข้ากับกิริยา เรียกว่า "กิริยาสมวาย." นอกจากนี้เรียกว่า "กิริยาวิเสสน." ทั้งสิ้น.

๓. ปัจจัย

ปัจจัยในแผนกอัพยยศัพท์นี้ มีหน้าที่ลงท้ายนามศัพท์บ้าง ลงท้ายธาตุบ้าง, ลงท้ายนามศัพท์ใช้เป็นเครื่องหมายวิภัตติ ลงท้ายธาตุใช้เป็นเครื่องหมายกิริยา. ปัจจัยแผนกนี้ ต่างจากอุปสัคและนิบาตซึ่งกล่าวมาแล้วข้างต้น ก็คำว่า "ปัจจัยนั้นลงท้ายนามศัพท์" ก็นามศัพท์หมายเอานามนาม ๑ สัพพนาม ๑ ส่วนคุณนามจะใช้ปัจจัยแผนกนี้ลงท้ายไม่ได้เลย, ปัจจัยในอัพยยศัพท์ซึ่งจะแสดงต่อไปนี้ จำกัดให้ลงท้ายของนามนามและสัพพนามเท่านั้น, พึงกำหนดปัจจัยในแผนกอัพยยศัพท์นี้ให้แม่นยำ ว่ามีหน้าที่ต่อท้ายนามชนิดไหน ใช้แทนวิภัตติอะไรได้บ้าง และบอกอายตบิบาตว่าอย่างไร ดังจะได้บรรยายต่อไปโดยลำดับ.

ปัจจัยในนามแท้ ๆ มี ๒๒ ตัว

โต, ตฺร, ตฺถ, ห, ธ, ธิ, หึ, หํ, หิญฺจนํ, ว, ทา, ทานิ, รหิ, ธุนา, ทาจนํ, ชฺช, ชฺชุ, เตฺว, ตุํ, ตูน, ตฺวา, ตฺวาน.

เมื่อแบ่งเป็นพวก มี ๔ พวก คือ

๑. โต ปัจจัย

สำหรับใช้ต่อท้ายนามทั้ง ๒ คือ นามนาม ๑ สัพพนาม ๑ เมื่อต่อท้ายนามทั้ง ๒ เข้าแล้ว ใช้เป็นเครื่องหมายของวิภัตติไว้ ๒

คือ ตติยาวิภัตติ ๑ ปัญจมีวิภัตติ ๑. ตติยา ให้แปลอายตนิบาตว่า "ข้าง" ปัญมี ให้แปลอายตนิบาตว่า "แต่." ดังอุทาหรณ์ต่อไปนี้ :-

ศัพท์เดิม	ปัจจัย	รูปสำเร็จ	แปลว่า
สพฺพ	**โต**	**สพฺพโต**	แต่-ทั้งปวง
อญฺญ	"	**อญฺญโต**	แต่-อื่น
อญฺญตร	"	**อญฺญตรโต**	แต่-อันใดอันหนึ่ง
อิตร	"	**อิตรโต**	แต่-นอกนี้
เอก	"	**เอกโต**	ข้างเดียว
อุภ	"	**อุภโต**	สองข้าง
ปร	"	**ปรโต**	ข้างอื่น
ต	"	**ตโต**	แต่-นั้น
เอต	"	**เอโต**	แต่-นั้น
อิม	"	**อิโต**	แต่-นี้
อปร	"	**อปรโต**	ข้างอื่นอีก
ปุร	"	**ปุรโต**	ข้างหน้า
ปจฺฉ	"	**ปจฺฉโต**	ข้างหลัง
ทกฺขิณ	"	**ทกฺขิณโต**	ข้างขวา
วาม	"	**วามโต**	ข้างซ้าย

ศัพท์เดิม	ปัจจัย	รูปสำเร็จ	แปลว่า
ย	**โต**	**ยโต**	แต่-ใด
อมุ	"	**อมุโต**	แต่-โน้น
กตร	"	**กตรโต**	แต่-อะไร
กึ	"	**กุโต**	แต่-ไหน๑

๒. ปัจจัย ๙ คือ ตฺร, ตฺถ, ห, ธ, ธิ, หึ, หํ, หิญฺจนํ, ว ใช้สำหรับต่อท้ายเฉพาะสัพพนามอย่างเดียว เมื่อต่อเข้าแล้วใช้เป็นเครื่องหมายสัตตมีวิภัตติ แปลออกสำเนียงอายตนิบาตของสัตตมีวิภัตติ ดังอุทาหรณ์ต่อไปนี้ :-

ศัพท์เดิม	ปัจจัย	รูปสำเร็จ	แปลว่า
สพฺพ	**ตฺร**	**สพฺพตฺร**	ใน-ทั้งปวง
สพฺพ	**ตฺถ**	**สพฺพตฺถ**	ใน-ทั้งปวง
สพฺพ	**ธิ**	**สพฺพธิ**	ใน-ทั้งปวง
อญฺญ	**ตฺร**	**อญฺญตฺร**	ใน-อื่น
อญฺญ	**ตฺถ**	**อญฺญตฺถ**	ใน-อื่น
ย	**ตฺถ**	**ยตฺถ**	ใน-ใด
ย	**หึ**	**ยหึ**	ใน-ใด
ย	**หํ**	**ยหํ**	ใน-ใด
ต	**ตฺร**	**ตตฺร**	ใน-นั้น

ศัพท์เดิม	ปัจจัย	รูปสำเร็จ	แปลว่า
ต	**ตฺถ**	**ตตฺถ**	ใน-นั้น
ต	**หึ**	**ตหึ**	ใน-นั้น
ต	**หํ**	**ตหํ**	ใน-นั้น
เอต	**ตฺร**	**อตฺร**	ใน-นั่น
เอต	**ตฺถ**	**อตฺถ**	ใน-นั่น
เอก	**ตฺร**	**เอกตฺร**	ใน-เดียว
เอก	**ตฺถ**	**เอกตฺถ**	ใน-เดียว
อุภย	**ตฺร**	**อุภยตฺร**	ใน-สอง
อุภย	**ตฺถ**	**อุภยตฺถ**	ใน-สอง
ย	**ตฺร**	**ยตฺร**	ใน-ใด
เอต	**ตฺถ**	**เอตฺถ**	ใน-นั่น
อิม	**ธ**	**อิธ**	ใน-นี้
อิม	**ห**	**อิห**	ในนี้
กึ	**ตฺร**	**กุตฺร**[๑]	ใน-ไหน
กึ	**ตฺถ**	**กตฺถ**	ใน-ไหน
กึ	**หึ**	**กุหึ**	ใน-ไหน
กึ	**หํ**	**กุหํ**	ใน-ไหน
กึ	**หิญฺจนํ**	**กุหิญฺนํ**	ใน-ไหน
กึ	**ว**	**กฺว**	ใน-ไหน

๑. แปลง กึ เป็น กุ เพราะ ตฺร หึ หํ หิญฺจนํ ปัจจัย. มูลกัจจยานะ หน้า ๕๓.

๓. ปัจจัยทั้ง ๗ คือ **ทา, ทานิ, รหิ, ธุนา, ทาจนํ, ชฺช, ชฺชุ** พวกนี้สำหรับลงต่อท้ายสัพพนามอย่างเดียว เมื่อต่อท้ายเข้าแล้ว ใช้เป็นเครื่องหมายสัตตมีวิภัตติ ปัจจัยพวกนี้ ท่านกำหนดให้ลงในกาลคือให้ใช้เป็นเครื่องหมายบอกเวลาอย่างเดียว ศัพท์ที่ประกอบด้วยปัจจัย ๗ ตัวนี้ ทางสัมพันธ์เรียกว่า [กาลสัตตมี] ทั้งนั้น ดังอุทาหรณ์ต่อไปนี้ :-

ศัพท์เดิม	ปัจจัย	รูปสำเร็จ	แปลว่า
สพฺพ	**ทา**	**สพฺพทา**	ในกาลทั้งปวง
สพฺพ	**ทา**	**สทา**	ในกาลทั้งปวง, ทุกเมื่อ
เอก	**ทา**	**เอกทา**	ในกาลหนึ่ง, บางที
ย	**ทา**	**ยทา**	ในกาลใด, เมื่อใด
ต	**ทา**	**ตทา**	ในกาลนั้น, เมื่อนั้น
กึ	**ทา**	**กทา**	ในกาลไร, เมื่อไร
กึ	**ทา**	**กทาจิ**	ในกาลไหน ๆ , บางคราว
อิม	**ทานิ**	**อิทานิ**	ในกาลนี้
อิม	**รหิ**	**เอตรหิ**	ในกาลนี้, เดี๋ยวนี้
กึ	**รหิ**	**กรหจิ**	ในกาลไหนๆ, บางคราว
อิม	**ธุนา**	**อธุนา**	ในกาลนี้, เมื่อกี้
กึ	**ทาจนํ**	**กุทาจนํ**	ในกาลไหน

ศัพท์เดิม	ปัจจัย	รูปสำเร็จ	แปลว่า
อิม	**ชฺช**	**อชฺช**	ในวันนี้
สมาน	**ชฺชุ**	**สชฺชุ**	ในวันมีอยู่, วันนี้*
ปร	**ชฺชุ**	**ปรชฺชุ**	ในวันอื่น
อปร	**ชฺชุ**	**อปรชฺชุ**	ในวันอื่นอีก

เฉพาะที่ลงท้าย กึ ศัพท์ ใช้ จิ ต่อท้ายได้บ้าง.

ปัจจัยในกิตก์ ๕ ตัว คือ **เตฺว, ตุํ, ตูน, ตฺวา, ตฺวาน.** ทั้ง ๕ นี้สำหรับใช้ลงท้ายธาตุ เมื่อลงแล้วใช้เป็นเครื่องหมายกิริยา ปัจจัยแผนกนี้เรียกว่า "อัพพยะ" เพราะแจกด้วยวิภัตติไม่ได้ ผู้ศึกษาต้องการทราบความพิสดาร พึงค้นดูในแผนกกิตก์นั้นเถิด.

ปัจจัยทั้ง ๕ ตัวนี้ จัดเป็นพวกอัพยยะดังกล่าวมาแล้ว บางทีเมื่อพบคำแปลของศัพท์ว่า "**กาเตฺว** และ **กาตุํ**" อาจเข้าใจผิดเพราะแปลออกสำเนียงอายตนิบาตได้คล้ายวิภัตติ อีกอย่างหนึ่งเพื่อความสะดวกในการใช้ศัพท์แผนกนี้ ท่านจึงบัญญัติให้ใช้กาตุํแทนวิภัตติปฐมาและจตุตถีได้ ปฐมาวิภัตติให้แปลอายตนิบาตว่า "อันว่า" ทางสัมพันธ์ว่า "**ตุมตฺถกตฺตา**" จตุตถีวิภัตติว่า "เพื่อ" ทางสัมพันธ์เรียกว่า "**ตุมตฺถสมฺปทาน**" ดังนี้ ถึงปัจจัยเหล่านี้จะแปลออกสำเนียงอายตบาตได้ก็จริงอยู่ ถึงดังนั้นรูปเดิม

* มูลกัจจายนะ หน้า ๑๔๒-๔๓.

เป็นมาอย่างไร ก็คงไว้อย่างนั้น หาได้เปลี่ยนแปลงให้ผิดไปจากรูปเดิมไม่ เพียงเท่านี้ก็เป็นอันจัดเข้าในจำพวกอัพยยะโดยตรง เพราะตรงกับศัพท์เดิมว่า "ไม่ฉิบหาย" หรือ "ไม่เสื่อมสิ้นไป" จึงจัดเป็นจำพวกอัพยยศัพท์โดยแท้.